Eduard Wilde

Kogutud Teosed

XXIV anne

Romaanid IX

Prohwet Maltswet

Esimene osa

1929

Kirjastus O.-Ü. „Loodus", Tartu

Eduard Wilde

Kogutud Teosed

XXIV anne

Romaanid IX

Prohwet Maltswet

Esimene osa

1 9 2 9

Kirjastus O.-Ü. „Loodus“, Tartu

Eduard Wilde

Prohwet Maltswet

Romaan

1 9 2 9

Kirjastus O.-Ü. „Loodus“, Tartu

Keeleline korrektor lektor J. W. Weski.

K. Mattiesen'i trükk, Tartus.

Autorilt.

Lahkusuline liikumine, wõrsuw hariduslikust madalpinnast, kõrwuti wäljarändamis-liikumisega, tekkiw majanduslikust hädapõlwest, — need kaks momenti Tallinnamaa talurahwa elust 19. sajandi teise poole algusest moodustawad „Prohwet Maltsweti,“ minu triloogia wiimse lüli, ajaloolise sisu.

Mälestis Maltswetist ja tema usulisist seiklusist oli rahwa seas weerandsaja aasta eest, kui tärkas minus romaani kawatsus, weel sama elaw kui mälestis Mahtra sõjast ja Anija meeste werisest awantüürist Tallinnas. Seda teades tegin 1904. a. kewadel ringsõidu Järwamaal, et andmeid koguda ning sündmuste paiku waadelda, sügisel järgnes retk samaks otstarbeks Krimmi ja Kaukasusse. Nii siin kui seal, eriti aga Krimmis, kuhu oli maltswetlasi tihedal arwul wälja rännanud, leidus weel üksikuid isikuid, kes olid kui kaasaeglased wõi kui osawõtjad suurest unustamata rännakust selle algatajat ja juhti palgest palgesse näinud ning mulle mõndagi teadsid jutustada tema isikust ja ta tegudest.

Minu õnn oli weel eriti hea selle poolest, et leidsin ühest Krimmi eesti asundusest mehe, kes seisis Juhan Leinbergile weresidemelt lähedal, tundis teda nii-öelda isa teisikuna ja oli oma mälestised temast, ta usust ja tema lawastatud ümberasumisest „soojale maale“ pealegi pannud kirja, et neid hoida

ununemast. See mees oli **K u s t a w M a l t s**, „prohweti" wennapoeg, üks wäljarändamise tegelasist, õieti selle **i d e e l i n e** algataja. Omandasin temalt käsikirja, mis kandis nime „Ajalugu Maltsweti usust ja Krimmi rändamisest", ajalehe „Uudiste" arwel, mille följetonis minu romaan esitrükina pidi ilmuma ja mille wäljaandja, **P e e t e r S p e e k**, kandis ka minu teadusliku teekonna kulud. Kirjalikku andmematerjali sain aga rahwa seast weel muudki, enamasti mälestisi üksikuist legendaarseist episoodest, muu seas **J. F r e y m a n n'i l t** käsikirja „Prohwet Maltsweti kolm wiimast eluaastat". Maltsweti ajastikku waimselt walgustada, kuigi negatiiwses suunas, aitas mulle weel J. W. Jannseni „Perno Postimees".

Minu teos hakkas wäljuma 1905. aasta kewadel kolm korda nädalas ilmuwas Tartu lehes, ilma et mul temast rohkem oleks walmis olnud kui paari jooksewa numbri jaoks. Waewalt kolmas osa romaanist oli näinud trükimusta, kui puhkes mainitud aasta lõpul peatselt äpardunud rewolutsioon, millele järgnew walge terror tappis radikaalse lehe ja paiskas toimetuse ühes „Prohwet Maltsweti" autoriga Peterburi ja Soome kaudu piiri taha. Püüdsin küll juba mõne kuu pärast, juunis 1906, siirdudes Schweitsist Soome pinnale tagasi, sealt leida peljupaika, elades naisega ühel üksikul saarekesel Helsingi läheduses. Kuid sügiseks oli meie aadress Peterburi sandarmiwalitsusel ometi juba teada ning Soome politseile järgnes käsk mind sedamaid wangistada. Seda aga ei tehtud. Tänu Helsingi tolleaegsele idealistlikule politseiülemale, kes informeeris mind isiklikult Peterburi ülemuse käsust, õnnestus mul juba järgnewal päewal pääseda laewale, mis wiis mu waba mehena Taani pealinna, kuhu tuli naine mulle paar kuud hiljemini sama õnnelikult järele.

Kopenhagenis walmis siis „Prohwet Maltswet“ peale aastast tööseisakut. Olin sõlminud G. Pihlaka kirjastusega lepingu, trükkida romaan raamatuks. „Uudistes“ ilmunud osa wõis kirjastaja anda kohe trükikotta; mis puudus, selle saatsin talle poognatekaupa järgi, töötades otse tuljakutaktis. Mitte üksnes sellepärast, et järjesti kestwale ladumisele trükikojas ei tuleks wahet, waid ka igapäewase leiwa pärast, sest kirjastaja saatis mulle lepingut mööda iga walminud trükipoogna eest 40 rubla honorari, ilma milleta oleksin jäänud nälga. Nõnda teostus 740-leheküljeline romaan — esimene nii suur algupärand Eestis.

Teadagi, et püüan praeguses uues wäljaandes kohendada, mis on ülearusest tõttamisest wääratunud, kahandades peamiselt teose liigliha wähem kujukate ja wähem iseloomustawate detailide näol. Ühtlasi jaotan raamatu praktilistel põhjustel *kolmeks* köiteks.

Ka „Prohwet Maltswet“ on minu toodangust arwatud nende teoste hulka, mida wajab kirjandusslooliseks otstarbeks meie keskkoolide õpilaskond.

E. W.

Prohwet Maltswet

1.

Ta tuleb!

Sula. Kolmat päewa sula. Räästad aiwa nutsid ja sülgasid. Ilm oli täis tossawat wett, nagu wanutataks kõikjal kangast. Niisugune wastlasula, mis kipub kõige paha pealt katet ära uhtma. Halastawat katet, mille alla Kugli küla nii palju häbelikku inetust püüdis warjata. Heldet krohwi, mis mattis kõik augud nii ilusti kinni, toppis kõik praod nii hoolsasti täis, tegi musta nii osawasti walgeks. Juba tekkisid katustele tahmased kuradinäod, mille irwitawatest suudest paistsid wälja paljad roowlatid nagu irewileaetud mustad hambad. Juba alanesid wallikõrgused hanged hurtsikute ümber ja jätsid ilma hooleks aru pidada, kuhu külge wiimased kord ümber kukuwad. Juba tulid hangede tagant nähtawale need madalad mustawad awaused, mille kaudu inimesed nagu lume alla maetud kartulikoobastesse pugesid, ja need kämblasuurused augud seinte sees, mis õhtuti tulega kiirgasid nagu hundisilmad üle walge lagendiku, kuna nad päewal olid nagu wälja pistetud, kustunud nagu surnul.

Paks ja tihe ja walge oli waip olnud, mis Kugli küla inetusi oli katnud. Nüüd ta rebenes lõhki, pudenes tükkideks, kõdunes silmanähtawalt õhemaks ja hõredamaks. Ta ei warjanud enam ihu, ei peitnud häbedust.

Inimesed ei pannud seda mikski, aga lindudel oli häbi. Inimesed olid tuimad, linnud terased. Ja las' tulla kewadel weel need linnud, kes näinud teisi maid! Need tulid wald kaastundmusest siia. Neil oli Kugli rahwast hale meel. Kugli

koopaelanikud tahtsid ju ka pääsukest näha, lõokest kuulda, ööbikuga ühes nuuksuda. Ja kui raske südamega nad sügisel lahkusid, need kaastundlikud linnud, kes teisi maid näinud! Nad läksid nuttes, sest nad ei teadnud, mis saab kewadeks Kugli rahwast. Nad armastasid seda rahwast ta inetuse pärast, ja see on kõige kõrgem armastus. Seepärast püüdsid saabuda kewadel ikka wõimalikult wara, ja et armastus neid sagedasti liiga wara ajas teele, siis nad maksid seda taoti eluga. Kas see polnud ilus surm?

Kodused linnud, need olid Kugli inetusega juba harjunud. Need polnud ka palju paremat näinud. Nende teekonnad ulatusid ainult wallast walda, harwasti kihelkonnast kihelkonda, ja ainult mõningased olid läbi lennanud kahest wõi kolmest kubermangust. Ja mida olid nad näinud? Ainult Kuglisid. Siin Kugli, seal Kugli, igal pool Kugli. Enam wõi wähem. Üks *päris* Kugli, teine wäga Kugli *sarnane*. Aga kuigi nad olid harjunud Kugli inetusega ega olnud palju paremat näinudki — terasemad inimestest olid nad siiski. Wõib ka olla, et suwised linnud neile olid teistest maadest jutustanud. Wõi polnud nad mitte terased, waid armastasid ainult näägutada? On ka säherdusi urisejaid ja nurisejaid. Need ei tea, kui kallis asi on leplik meel ning rahulik süda. Sest weel ei ilmu isa Jannseni „Pernu Postimees", kust nad seda wõiksid lugeda.

Istuwad seal Kiisa talu suure kuuse otsas kaks mõistlikku warest — see on, *pealtnäha* kaunis mõistlikud. Üks wana, teine noor.

„Krrae! Krrae! Meie Kugli läheb aasta-aastalt ikka näotumaks," ütleb noorem, kui ta silm kortsus kulmu alt mitu korda murelikult üle küla lennanud. „Millest see küll tuleb?"

„Krrae! Krrae! See tuleb waesusest," wastab wanem kähisewal häälel, sest tal on niiskest ilmast köha ja nohu.

„Waesusest? Krrae! Õige küll. Meiesugune ei taha siin ju enam ausal wiisil süüagi saada. Aga millest siis Kugli waesus õieti tuleb?"

„Krrae! Sa räägi niisuguseist asjust tasemini," uriseb wanem mõistlik wares. „Eks näe, et meie all säuksub parw warblasi."

„Krrae! Sul on õigus, neid ei wõi uskuda! Need räägiwad mõisas kohe ette, mis külas kuulewad. Pagana nuuskurid! Saadana salakuulajad! Oota, ma pillan neile midagi pähe!"

„Sitsitsit!" kuuldus alumiste okste pealt kombelise wihaga, ja warblastekari põgenes mõne astme alamale.

„Krrae! Kust tuleb Kugli waesus?" wõttis wanem wares jälle sõna, kui ta nina nuusates ettewaatlikult oli ringi waadanud. „Krrae! Waesus tuleb sealt!"

Ja ehk ta küll ainult tiiwa otsaga tegi näitawa liigutuse mõisa poole, näis noorem teda siiski mõistwat, sest ta ütles: „Krrae! Seda arwasin isegi!" Ja lisas juure: „Krrae! Aga need seal all mutikoobastes ei märka seda!"

Kuid sel hetkel kajas kiwimurru poolt lühike, lõikaw ja noomiw hüüd: „Hea! Hea! Hea!"

„Krrae! Psst! Hakid!" hoiatas wanem wares nooremat. „Neid on weel wähem uskuda kui warblasi! Need on ise ka peremehed!"

Nad nihkusid koomale kõikuwal oksal ja pistsid nokad kokku. Aga et wanem wares oli juba weidi kehwa kuulmisega, pidi noorem siiski kaunis walju häälega rääkima waresekeelt, ja ta ütles:

„Krrae, wanamees! Kas see ikka nõnda on olnud?"

„Krae! Niikaua kui mina tagasi mäletan. Kullid ja hakid — n e e d! Aga tulise pihta — kes sealt siis tuleb!"

Nad jäid üürikeseks aineti kuusetuka poole halli õhku wahtima, siis pistsid nagu noolest mõlemad lendu. Warblased edewalt kisades järgi, nagu ähwardaks ka neid mõni hädaoht! Kõrgelt, winetawa udu loorituseft paistis ainult pisike täpp, mis aga kiiresti suurenes, kuni nähtawaks sai suur tugew kull, kes waikides Kugli küla ja wiimaks Kiisa talu kohal hakkas keerutama toredaid tiire. Kuked õuedes tõst-

sid nii hirmsa hoiatuskisa, et kõik nende sulgnaised, kes räästa all esimest korda paljal maal jalutama läinud, silmapilk rehealuse wärawa alla kadusid.

Ja kus midagi ei ole, sealt pole kullilgi midagi wõtta. Seepärast rändas ta edasi, teades, et on teisest kohast ometi midagi wõtta.

Mõlemad mõistliku näoga waresed istusid juba Kiisa talu suure kase otsas ja olid rahustunud.

„Krrae!" ütles noorem. „Kas siis Kugli waenekene omale abi ei tahagi otsida? Ta peab ju ära nägema, et see nõnda enam ei wõi edasi minna!"

Wanem wares naeratas nukralt.

„Ta otsib abi."

„Kust?"

Wanem wares ajas noka osutamisi taewa poole.

„Soo, soo!" ütles noorem. „Ja sealt on abi loota?"

Teine kehitas õlgu. „Krrae! Ma pole looduseuurija... Aga Kugli otsib weel kelleltki abi...

„Kellelt?"

„Prohwet Maltswetilt."

„Mis elukas see on?"

„Krrae! Saad täna teda ise näha."

„Kus?"

„Kiisal... Eks kae, kuidas Kiisa rahwas walmistub wõõra wastuwõtteks... Krrae! See on haruldane mees, keda saame täna näha. Kõik Järwamaa linnud tunnewad teda juba."

Noorel waresel oli häbi, et tema teistest hariduses maha oli jäänud; seepärast waikis ta ja hakkas seda terasemalt Kiisa talu poole wahtima.

Seal näis tõesti säherdune sibin-sabin walitsewat, nagu seisaks mõni pidulik sündmus ootel, nagu oleks haruldasi külalisi tulekul, pealegi palju, dieti palju külalisi. Sest ega Mikk ja Elts wäikese Tiina ja punapealise Lülli priitahtlikul abil, pühapäewasest päewast hoolimata, muidu dues lund ei

oleks rookinud, nii et labidad ja luuad lendasid, et hange uppunud wärawast tare ukse-esini laiemat teed rajada. Isegi lombak Mann oli teiste õhinal ametis; ta häwitas kühwliga, mis kaks korda suurem kui ta ise, aida ees seiswat lumimemme. Oli ju karta, et nii püha mees, nagu Maltsweti-papa, ei salli seesugust ebajumala-sarnast elukat ristiinimeste maja juures, liiatigi et kahtlane isik, ammuli suu ja krillis silmadega nagu ta oli, liia märja pärast juba taaru wajus otsekui joobnu, kuna tal patusel ka weel pikk piip nagu warn põigiti hammaste wahel rippus — ebawoorused, mis püha meest tingimata pidid pahandama...

Mõlemad mõistlikud waresed nägid ka weel, kuidas sulane Jaan kitsas kojas korda ja ruumi püüdis teha, rauapuid, reejalaseid, wikatilüsi, kangasjalgu, peerulõmme ja mõnda muud talukraami, mis sinna seisma pandud, koomale kogudes, ja kuidas tüdruk Triinu tema järelt wana raagus luuaga nii hoolsasti pori ning prahti kasis, nagu pühiks ta nelipühi esimese püha hommikul kambri põrandat.

Ja kui terased waresed toa-ukse tahmasest walguse-august oleksid wõinud sisse waadata — seda nad aga ei wõinud, sest et sealt wälja lipsas paks ja tihe suitsukeel ning sinakashalli lehwiwa loorina katuse ääre alt üles õhku lookles — siis oleksid nad näinud, et toas ja kambris oli sama kasimis- ja koristamistöö osalt käsil, osalt juba walmis. Seal talitasid pühalikkudel nägudel perenaine Liisu ise ja tema wanim tütar Anu, Lõhmuse talu noor perenaine, kuna neile alt saunaeit Wiiu oli ainult nagu pahemaks käeks, sest et sel rinna küljes imew lapsuke rippus, kes tõstis kohe kurja kisa, kui tal „nolk" suust wõeti.

Toast ja kambrist oli kõik juba rehe alla kolitud wõi sügawamini nurkadesse ning urgastesse topitud, mis muidugi nii kitsaid ruume weelgi kitsendasid, nagu kangasteljed, millelt kangas eile maha wõetud, wokid, willakorwid, kanatool ja isegi sängid, ning kambrist, mis täitis ju talwel ainult sahwri ülesannet, kõik tühjad ja täied jahukotid, kaljaastja, silgutünn,

wanad riided ja põrandale ning nurkadesse kogunenud kolud ja kraamid. Praegu olid naisterahwad tegewuses põranda pühkimise ja majariistade seadmisega. Kambri tagaseina, tillukese üheruudulise akna alla, mille kustunud klaasi noorik Anu niiske nuustikuga asjata püüdis elustada, paigutati puhtaks küüritud laud ja selle taha kõige parem pink, mis majas leidus, sest siin pidi ju palwemees aset wõtma. Et aga laud ja pink aukliku sawipõranda pärast wisalt lonkasid, siis läks rohkesti tarwis kiwikilde ja laaste ning palju sättimist, enne kui nad seisid kindlamalt jalul. Lugemislauast sugu eemale, seinte ääre, pandi paar pikemat pinki ja mõned järid oma pererahwa ja tähtsamate wõõraste palweliste jaoks, kuna muu kogudus kambris ja toas wõis püsti seista.

Et kamber, mis ju talwel seisis külmana, saaks toast sooja, peeti waheuks juba hommikust saadik lahti ning köeti pärast lõunat teist korda seda hiigla-ahju, mis oma helde soojuse kõik tuppa andis, kuna ta kambri poole pööras waid ilmatu paksu külma tagumiku. Ahju oli täna, hoolimata pehmest ilmast, nii palju hagu kupatatud, et kerisekiwid lõid alt juba tumedalt punama nagu liiga küpsed waarmarjad, kuna toas walitses wihusauna palawus, ehk küll ukseaugust imbus wilumat õhku sisse. Et lugemise kuulajad siin hea nahatäie saaksid higistada, iseäranis, kui neid tuleb palju, nagu wõis eeldada, see oli kindel. Aga mis sest, kui aga kamber, mis talwe läbi külm ja rõske seisnud, kuulsa palwemehe tarwis soojaks saab, et ta seal oma kallist terwist ei rikuks!

Kõik see suurepärane wastuwõtte-toiming, mis Kiisa rahwa käed ja jalad kallil pühapäewal nii usinasti pani liikuma, oli jäänud sellepärast tänaseks, et peremehele alles hilja õhtu toodi teade, Maltswet soowida täna Kuglile sõita, tuldagu temale Jaani kiriku juure wastu. Juba mitu korda oli Kiisa Mihkel, Kugli küla jumalakartlikuim peremees, suurt palwemeest ja hingeäratajat, kelle nime Järwamaal, eriti Koeru, Jaani ja Madise kihelkonnas, kaswawal aukartusel hakati nimetama, ka Kuglile lugema kutsunud, aga et see paik asetses

Maltsweti elukohast ja tegewuseringist kaunis kaugel eemal, Madise kihelkonna kaugemas sopis, siis polnud kuulus lugeja seni weel mahti leidnud Kiisa peremehe soowi ja oma tõotust täide saata, kuni siis täna hommiku erutaw tulekusõnum siia oli jõudnud ning Kiisa Mihkel tuhatnelja Jaani poole teele läinud.

Ta tuleb!

Teade lewis ruttu külas ja kogu wallas, kõige pealt Kiisa Mihkli enese kaudu, kes puutus teel paljude kirikulistega kokku. Maltsweti nimi oli Kugli rahwale juba tuttaw, teda näinud olid aga ainult mõningased ja tema jutlust kuulnud peale Kiisa peremehe ainult paar inimest. Missugune mõju oli sõnumil külarahwa kohta, seda polnud praegu weel märgata, sest lugemiseni oli weel hea tükk aega, külatänaw seisis tühjana ning elutuna ja kirikulised olid weel saabumata. Aga jumalakartliku Kiisa pere peal heljus nägematult, ent tunduwalt nagu rõõmu ja lootuse ingel, tema ruumidest lendas kuulmata tiiwalöökidel läbi nagu pühaduse ja wagaduse waim.

„Ta tuleb!" sosistas wanadlane perenaine wärisewal ärewusel tütrele, kuna ta parkpõskedel nagu õiepuna õrnalt kumendama lõi.

„Ta tuleb!" wastas Anu oma pehme, soniwa häälega, ja ta suured, wagurad silmad said sügawa, hingelise läike.

Nõnda waatasid nad sagedasti naeratades teineteise otsa ja kuulutasid endile wastastikku seda salapärast rõõmu, mis täitis nende rinda, ilma et nad selle sisimat põhjust endile oleksid mõistnud seletada.

Wanem wares suure kase otsas kõhistas endamisi naerda. Ta naeris sügawas kurgupõhjas, nii et see kuuldus nagu kõhtu kugistatud luksumine.

„Krrae! Miks sa naerad?" küsis noorem.

„Ma ei naera, ma nutan."

„Miks sa siis nutad?"

„Ma ei nuta, ma naeran."

„Miks sa siis naerad?"

„Inimesed on nii tölbid!... Kugli otsib abi, aga ise ei teagi, et otsib abi."

„Ei tea?"

„Krrae! Ei tea. Nagu mähkmeis laps ei tea, et ta karjudes kedagi kutsub... Kugli kutsub Maltsveti Juhanit..."

„Keda ta peaks siis kutsuma?"

„Jah, keda ta peaks küll kutsuma! Kas kotkast või kullisid ja hakkisid?... No ja — neid!..."

Ja vana vares naeris jälle naeru, mis oli nutt, ning nuttis nuttu, mis oli naer. Siis ta jäi mõttesse ja hakkas, kui ta oksa küljes nokka teritanud, tiiva-alust nokitsema.

„Wanakestel on oma iseärasused," mõtles noor vares, kellele teise jutt kaunis arusaamatuks jäänud, ning pööras oma tähelepaneku jälle Kiisa pere poole, kus rookimis- ja ehtimistöö ikka veel kestis. Ta nägi, missuguse uudishimuga majaloomadki seda pühapäevast tööd, mida ei peetud patuks, pealt vaatasid, ja kuidas nad imetsedes pead raputasid — lehmad ja lambad kaevukünal, ühe silmaga Muri kojaläwel, kanad räästa all ja röigav emis pruukosti kallal, mille Kiisa Mihkli ruun, minnes hommikul teele, tema jaoks lauda ette oli maha jätnud. Kõige uudishimulikum oli ühesilmaline Muri. Kui ta õues Miku ja Else, Tiina, Lülli ja Manni tegevust juba küllalt igast küljest arvustades oli jälginud, hüppas ta holpsti läbi suitsu ukse-august tuppa, et ka seal oma ainust, aga terast silma proovivalt lasta ringi käia. Ja isegi laiska harjaslooma ajas uudishimu pilgukest tuppa heitma. Warsti ilmus tema pikk, ilane torunina ukse-augule ja ta tegi kõhurääkija toonil, kõige madalama bassihäälega, niikaua lühikesi pilkavaid tähendusi uue tubase korra üle, kui perenaine seda pahaks pani ja talle roobiga nina peale andis, nii et ta tõmbas kiunudes oma patused lõuad tagasi...

„Krrae! Lähme vaatame, mis teised abiotsijad külas teevad," ütles vana vares noorele, kui ta oma särgi täiest tühjaks oli otsinud. „Ma usun, terve Kugli on varsti jalul."

„Lähme!" oli teine nõus. „Wahime iseäranis neisse peredesse sisse, kus on nooremaid."

Wanem wangutas naeratades pead.

„Noorusel pole wooruſt! Nooreb ei märka weel abi otsida, ei teadlikult ega ebateadlikult; nad on tugewad ja suudawad tühja kõhtu kannatada. Ainult üksikud ootawad prohwet Maltswetti, teised kõik Juhan Leinbergi, kui nad teda ülepea ootawad. Nooreb on ennem kiigel kui palwemajas."

„Wanamees, sa ära laida Kugli nooremaid! Krrae!"

„Krrae! Ma ei laida neid. Ma ütlen ainult, kuidas nad on, ja panen nende peale palju lootusi tulewikuks."

Ja nad lendasid pikkamisi üle Kugli küla ja wahtisid uurides sisse tahmastest ukse-aukudest ja kämblasuurustest kustunud aknaruutudest. Ja mis nad nägid, oli seesama, mida nad Kiisalgi näinud. Walmistati ette ning oodati, pisteti suud kokku ja räägiti wagast palwemehest. Siin soeti teist korda pead, seal pisteti uusi pastlaid jalga, teal toodi lauluraamat laudilt maha wõi kinnitati hinge piibli lugemisega tähtsa õhtu wastu. Ja wanal waresel oli nii õigus: Need, kes sugesid pead, sidusid uusi pastlaid jalga ja ootasid Juhan Leinbergi, need olid nooreb; need aga, kes wõtsid lauluraamatu laudilt wõi lugesid piiblit ja kõnelesid prohwet Maltswetist, need olid wanad... Ja õhk oli igal pool täis pühapäewa, tasa imbuwat, waikselt heljuwat, ihust ja hingest salaja läbi ujuwat pühapäewa. Linnudki tundsid oma hinges ja oma ümber seda mitte-eritletawat, mitte-seletatawat pühapäewa-õhku, ja wana wares talitses oma nurisewat ning näägutawat suud, ja noorgi neelas oma edewa „krrae! krrae!" alla, kui ta midagi silmas, mis tema uudishimu äratas ja mille kohta ta wanemalt muidu seletust oleks pärinud.

Juba hakkasid esimesed kirikulised külasse jõudma. Nad tulid eemalt tumeda kuusiku alt, halli tossu ja walge lume wahelt, otsekui mustad ämblikud nähtawale, ükshaawal kui ka lüheldaste rongikestena. Wahel kadusid hange-nõgudesse ja tee-aukudesse, kerkisid siis jälle üles ja suurenesid ühtelugu,

nii et laste suudest väravates puhkes aeg-ajalt ehakas rõõmuhüüe: „Näe, meie isa — näe, meie ema!“

Oli kirikulisi, kes sõitsid kõrtsist mööda, oli ka neid, kes ei sõitnud. Viimased polnud seejuures süüdi, vaid nende hobused: need ei raatsinud kõrtsist eneste puhke tulul mööduda. Teadsid vist ka, et peremehel on külm ning janu, ja mõistlik ori püüab peremehe tervist hoida.

Kõrts seisis pika, kitsa ja pereka küla läänepoolses otsas, kahe kirikutee risti kohal. Ta oli kaunis avar kivihoone ja vanem kui kõik vanemad elanikud külas. Põliselt ja kindlalt, nagu kirik ja mõiski, püsis temagi oma paigal; olid ta müürid ju samast kõvast kivist nagu kiriku ja mõisagi müürid, ja kes põrkas peaga kõrtsimüüri vastu, sai samasuguse mütsu nagu põrgates kiriku- ja mõisamüüri vastu. Kõrts oli mõisa abikontor; maks, mis jäi talupojalt mõisa kontoris võtmata, võeti siin vastu. See oli ka viimne maks, mida tolleaegne talupoeg jõudis maksta.

Kõrtsmikuks oli Kuglil vana Tihane, kohalise mõisa endine aidamees. Ta vaatas kõõrdi ja oli maias raha peale, seepärast ütlesid inimesed temast, ta vaadata ühe silmaga vaske, teisega hõbedat, kahega kokku kulda. Tihane paristas kõvasti hobuseid ning ostis ja müüs vilja. Millal ta vilja ostis, seda palju ei nähtud, aga müümist oli alatasa näha. Ta ostis kõige vähema mõõduga, isegi leivakoti-, kaapkübara- ja kuuetasku-täisi, müüs aga ikka kulisid ja sälitisi. Tema külaliste seas oli palju neid, kes oma viinakortlit või õlletoopi kunagi rahaga ei maksnud, ja võlgu ei jäänud nad kõrtsmikule ka mitte. Va Tihase Jaan öelnud ise kord heal tujul, niisuguste eest maksvat mõis; see olla ju helde hädalisi aitama...

Kui kõrtsmik, hobuseparisnik ja laadalell tundis Tihane kõiki inimesi oma kihelkonnas, p e a a e g u kõiki naaberkihelkonnis, poolesid tervel Tallinnamaal ja kolmandikku Riiamaal. Ja ta ei tunnud neid mitte ainult näo järele, vaid teadis igaühest ka midagi jutustada, paljudest isegi hoolega hoitud

saladusi. Oli mehel päris kõrtsmikumälu. Ta tundis inimese, kellega ta elus kord kokku puutunud, paarikümne aasta pärast kohe ära, ja westis loo, mis tema noorpõlwes sündinud wõi mis talle poole inimese-ea eest jutustatud, nii wärskelt ja põhjalikult maha, nagu oleks see mõni eilne asi. Ta oli hea hambamees ja wäsimata jutupuhuja, seepärast polnud tal raske köita külalisi, ja isegi naised, kes tulid meestele õhtul järele, jäid wastu tahtmist kõrtsi konutama, kui kõõrdsilm leti taga weeretas mõnda wigurjuttu.

Kõrtsis oli juba salk külalisi koos, nende seas ka paar kirikulist. Esimesed tulid siia pühapäewast pärastlõunat ja, kui jumal tahab, ka õhtut weetma; wiimased muretsesid heale tujule, mis neil kirikutrahteris olanud, pikemat järge, et selle eest wäljaantud raha mitte poleks maha wisatud. Priiskajaid ja prassijaid tolleaegsete kõrtsiliste seas weel ei olnud; seks puudus talupoegadel, hoolimata jookide odawusest, tarwilise aja kõrwal raha. Toobi õlle wõi poole kortli wiina sisse uputas talumees kogu oma nädalase mure, puhus seejuures üleaedsega terwe õhtu juttu, tossutas toa suitsu täis ja sülitas põranda libedaks. Purju ta jäi küll ka, pealegi rutemini kui praegused kõrtsilised, aga see ei tulnud joodud wedelikkude paljusest, waid nauditud toidu kasinusest. Inimene, kes elab aasta otsa ainult aganasest leiwast, ei suuda puhtalegi wiinale wastu panna, ammuks siis mõisa kurjale puskarile, millesse kukkudes kärbes kohe hinge heitis, nagu wäitsid topsisõbrad ise.

Kugli kõrtsi seestpidine nägu oli tolle aja kohta tawaline. Porisest kojast, mille konarlikku kiwipõrandasse külaliste pastlad olid lihwitud tee kulutanud, käis uks kaunis ruumikasse hoowi wõi rehealla, kus ulualust leidsid öömajaliste hobused ja sõidukid, teine uks kõrtsi suurde tuppa. Mõlemad uksed olid nii madalad, et lühemgi mees sisse astudes pidi kaela kõwerdama, ning mõlemail olid nii kõrged läwed, et jääb ajalooliseks imeks, kuidas said nokastunud külalised neist üle ja mõned siiski weel wõisid terwete ninaluudega uhkustada. Wist on seda alalise koduse harjutamisega seletada, sest talude

uksed olid weel palju madalamad ja nende läwed palju kõrgemad.

Kõrtsi „suurtuba“ oli meie mõõdupuu järgi wahest weidi kitsik, tol ajal aga räägiti Kugli kõrtsitoast, wa Niitsami Needu, tigedaim eit külas, ajanud seal poole ööd oma wanameest wemblaga taga, ilma et teda ruumi suuruse pärast kätte oleks saanud. Ringi seinte ääres seisid pikad räpased lauad ja pingid, kus laadalised, linnalised ja muud öömajalised talwel oma kuubede ja kasukate kattel magasid ja päewal leiba wõtsid. Walgus paistis sisse ainult kahest pisukesest neljaruudulisest aknast, mis olid alati higised wõi härmas, kohmetult ja tusaselt luurawate, kõõrdi waatawate kiirtega. Põrandast ei tohi öelda, kas ta oli enam sawist wõi kiwist: igatahes wõis ettewaatamata kõndija sama hästi ta kiwirahnudel kui sawikühmadel komistada. Seinu ja lage lubjati küll sagedasti, kahe ja kolme aasta takka kord, aga küllap wist wõõpas talurahwa must mure, mida siin käidi ihust wälja tolmutamas, nad ruttu jälle tõmmuks nagu tõrwa-ahju, kuna piibu- ja peerusuits omaltki poolt kaasa aitasid.

Ukse kõrwal seina ääres lömmitas nagu mõni kindlusekants tohutu suur laiade puusadega kiwiahi, mille suu ees tõusis talwel, kui ta küdes ja kui ilm wäljas oli pakane, käe- ja ninasoendajate wahel iga kord elaw wõistlus üksteise tõukamise ja tuupimise näol. Õhtul pisteti ahju wälise nurga külge, seks kiwide wahele uuristatud mokkade wahele, peerg põlema, sest wa Tihane oli oma raswaküünaldega kitsi, pannes ainult laupäewa- ja pühapäewa-õhtuti ühe ees-, teise tagatuppa winduma — ta ise ütles „särama“, pealegi ainult siis, kui kõrtsiliste seas leidus kukrult kobedamaid. Tihase küünlajalad olid sama lihtlabased kui otstarbekohased: puutombu sisse oli lastud oherdiga auk, ja lühter oligi walmis. Ahju laia keret mööda jalutasid ööd ja päewad tõmmupunased wagusad prussakad, kes jäid taoti mõttes kuulatama, mida nägematu kilk leelõukal neile murelikult laulis.

Tagatuba ehk letikamber, kuhu wiis längu wajunud pii-

tade ja pikkade hingedega paks suitsunud uks, oli hoopis kitsik. Sinna tikkusid ka ainult rahakamad topsitajad, siis mõisasundijad ja kõrtsmiku isiklikud sõbrad, kuna tellitud märjuke muile anti selle letiosa kaudu, mille peal olewa suure neljanurgelise seina-awause ette ööseks lasti raske luuk lae küljest. Nurgas, mille moodustasid mõlemad winklis olewad letiosad, walitses ja talitas siis kõrtsipapa hommikust ööni waskfete kortlite, toopide ja pooltoopidega. Letikambris asetses üks ainus wäiklane, neljanurgeline laud, ja see oli Kugli uhkuseks ja tema wägewate auks — wärwitud.

Ka „saksakamber" ei puudunud Kugli kõrtsil. See oli letitoa ja kõrtsmiku ühekambrilise korteri wahel, pikergune kitsas ruum, mida kõrtsmiku perekond ise tarwitas, kui kõrtsis ei olnud „saksu". Sellel oli koguni laudpõrandki all. Saksakambri peahiilguseks loeti aga ühte elukat, mida tema noorpõlwes, mis ulatus kaugele ennemuistsesse aega, sohwaks oli kutsutud ja mille helde mõisahärra Kugli kõrtsile selle kasulise asutise saja-aastaseks juubeliks oma kolikambrist oli kinkinud. Praegu tundus kahtlasena, kas suure minewikuga mööbel nii uhket nime weel pälwis, sest temast polnud enam palju muud järel kui hobusetekiga kaetud suur auk, millesse istudes oli inimesel tunne, kui oleks ta oma häbeliku kehajao mõne murdja lõugade wahele pistnud. See tunne tekkis muidugi augus warjul olewaist katkisist wedrudest, mille terawad horgid end istuja lihalikku õrnusse puurisid. Muidu polnud endisel sohwal wiga. Puutoestki oli weel kaks kolmandikku alles, ja need linaseemne-sarnased punased putukad, mis teewad magaja elu öösi nii kibedaks, julgesid päewa-ajal ja tulewalgusel ainult harwa sohwa saladuslikust sisikonnast nähtawale tulla, et istujaid tülitada.

Wana Tihane, see eeskujulik kõrtsmik, polnud — kõige harjumuse wastu — mitte paks nagu kõrtsipapad, kes seisawad raamatus; temal ei „lainetanud" midagi ees, nagu küll mõnestki tema ametiwennast pajatati, ning teda ei wõinud keegi pilgata: „Joan, wii oma oam eemale, ma tahan teisi

inimesi koa näha," nagu kord keegi Männimäe Hansule öelnud. Wana Tihane oli kõhn kui kiisk, ja mida wanemaks ta sai, seda enam kuiwas ta kokku oma willases kootud kampsunis ja lambanahast pükstes. Külamehed naljatasid, ta ei raatsiwat süüa, sest suu olla tal luiskamisest juba muidugi kulunud. Kuid sellega tehti Tihasele ülekohut. Ta ei waletanud otsekohe midagi, puhus aga natuke hambasse ehk, nagu meie ajal öeldakse, luuletas. Ning sedagi tegi wastu tahtmist. Tal oli ainult loomulik anne kainele tõsiasjale midagi juure lisada, seda täiendada ja wärwida — kas walkjamaks wõi mustjamaks, ükskõik. Tal oli kallist luulelendu, ja kui ta oleks meie ajal elanud, ta oleks kahtlemata plakkinud romaane. Nüüd aga pidi ta oma pärlid Kugli topsiwendade ette heitma. —

Kõrtsiliste jutu praeguseks aineks oli muidugi Maltswet. Tema tulek oli päewauudis, mis pani kõigi meeled ja keeled liikuma. Wana Tihase nägu oli weel naerusem kui muidu ja täna teati wähem weel kui harilikult, kelle otsa ta juttu ajades oma mustjate kõõrdsilmadega õieti wahtis. See oli saladus, millesse keegi ei pääsenud. Tihase silmad ei wahtinud kuhugi ja nägid ometi kõikjale. Tema lõbus tuju, mida awaldas ta sõbralik itsitamine, tuli aga tänasest lõikuselootusest. Teadis ju Jaan wäga hästi, et usulise õhina kõrwal iseäranis uudishimu täna õhtuks ka naaberküladest kihutab rahwast Kuglile, ja kus patuseid palju koos, seal pudeneb ka kõrtsmikule midagi kaukasse.

„Maitske nüüd jumalawilja ja minge siis pärast ilusti püha mehe lugemisele," ütles Tihane manitsewal toonil, kui ta Kriuka Mihklile ja Tooma-Jüri Reinule lükkas täie wiinakortli nina ette. „Teate ju isegi, et inimene ei tohi ihukese kõrwal ka hinge unustada!"

„Kuule aga, kuule! Kõrtsmik juhatab inimesi kirikusse!" naeris Mihkel, näidates oma suurt liikuwat kõrisõlme ja suuri kõntsakarwa hambaid. „No nüüd on pandud sarwiline hingekarjaseks!"

„Sa ära laima kõrtsmikke!" hüüdis Tihane. „Kõrtsmikud

on kõik wagad mehed. Õige prohwet wõibki aiwa kõrtsmik olla, sest et see kõige paremini teiesuguste pattusid tunneb. Wõi pole waga palwemees Maltswet mitte kõrtsmik olnud? Pealegi mitmekordne ja põline kõrtsmik!"

„Mölder ikke! Tihane puhub jälle!" hüüdis keegi kõrtsiliste seast, et kõrtsmikku õrritada. „Maltswet oli Einmannis möldriks, Koigis möldriks, Karkuses möldriks ja kõige wiimaks Tallinnas möldri abiliseks. Kui õigust tahad reakida, Joan, siis ütle, et Maltswet oli põline waga mölder, mitte sinusugune patune porujomnik."

„Nii palju tead sina ka ilma elust ja suurtest meestest!" wastas Tihane kaastundlikul pilkel. „Kuule, Kassi Mats, kui sa Maltsweti elulugu tahad teada saada, siis tule ikke wa Tihase juure kooli. Tihane pole Maltsweti Juhaniga mitte üksi tosin kordi täkkusid wahetand ja ühest kortlist liiku rüüband, waid on temaga ka ühe walla mees ja tema kaua-aegne hea tuttaw. Küll näed, kui siia tuleb, kas ta jätab wana Tihase juure sisse astumata!"

„Ei näita sinusugusele wiinawesistajale nägugi — pane tähele!" nöökles Kassi Mats naerdes edasi. „Maltswet jo wiina ei joo."

„Ei joo wiina?" imestas Kriuka Mihkel, kel oli juba warju peas, „mis saks tema siis on?"

„Joogu wõi ärgu joogu — igatahes on ta endine kõrtsmik, kes kandis niikaua ligimeste ihu eest hoolt, kuni ta nende hinge eest hakkas muretsema. Ja nõnna teen minagi kord. Sest mul on teie hingehädast niisama hale meel, nagu mul teie lihalikud tarwidused südame peal seisawad."

„Meie kopikad koa!" naeris Mats. „Aga kas tahad siis öelda, et Maltswet mölder põle old?"

„Muidugi on old, aga kas mölder matti ei wõta?"

„Ühesugused kröönijad mõlemad!" ohkas Tiitsu Madis nurgast ja sirtsas pruuni suutubakawirtsa kaugele üle toa.

„Maltswet on old sama hästi kohapidaja ja mölder kui kõrtsmik," kõneles Tihane edasi, ilma Madise haawawat ohet

ja sülgamist tähele panemata. „Aga kaugelt tähtsam kui teised ametid oli tema elu kohta kõrtsmikuseisus, sest kui Maltswet kõrtsmikuks põleks old, põleks ta ilmaski soand palwemeheks... Oodake, ma reagin teile ära, kuda kõik oli ja tuli... Meie mõlemad oleme sündinud Norra wallas, Koeru kihelkonnas; tema on minust arwata kümme aastat noorem. Nagu minagi poisikesepõlwes sain poolkogemata päriswallast wälja — proua andis mu oma wäimehele teise mõisa koerapoisiks —, nõnda oli ka Maltsweti Juhan sattund wõerasse walda. Ma tean ainult, et tema lesk ema kõik oma neli poega, kellest Juhan kõige noorem, oli pärishärra wallast kudagi wälja toimetand, sest rahwa seas liikusid jutud, et orjapõli, mis mõne aasta eest ära kaotati, mõisnikkude soowil tagasi kinnitatawat: keiser olla ää näind, et priipõli teeb moa-inimesed laisaks, nii et mõisnikud pidada jääma nälga. Mitmes wallas lõid inimesed kartlikuks ja arwasid orjusest seeläbi peaseda, et pugesid oma wallast wõerasse warjule, kuhu aga wasta wõeti. Jutt oli muidugi wale ja teisest wallast ei leitud ka muud kui tööd ja orjust ja aganast leiba. Juhan aga oli läind Einmanni ja pidas seal pärast Maltsweti kohta. Sellest saigi oma nime Maltsweti Juhan..."

„Ta priinimi olla Leinbärk," tähendas Tooma-Jüri Rein wahele.

„Leinbärh neh," kinnitas kõrtsmik kui endine saksateenija painduwama keelega. „Tema nimede lugu tean koa kõige paremini. Nagu ütlesin, et neid oli neli wenda. Aga nimede järele ei tea neid keegi pidada wendadeks. Kõigil neljal on isesugused priinimed — kentsakas tükk küll!"

„Kuda see siis tuld?" küsis keegi noorem mees.

„Tuld nõnna. Kõik neli eland, kui mõisnikud andsid talupoegadele liignimesi, üksteisest kaugel lahus, teistes wal-dades. Nii soand igaüks isenime, sest üks ei teand ju, mis teine omale nimeks wõttis wõi mis härra andis. Juhani ühe wenna priinimi on Malts, teisi ma enam ei tea. Juhan luband omale eesti wõtta talu järele nime ‚Maltswet'; seda soand üks

wend kuulda ja soowind wennaga ühenimeliseks saada; asi läind aga teisiti, sest Juhan walind omale nimeks Leinbärh, mis tema meelest ilusam ning pehmem, ja teine wend soat ‚weti' wett wedama ja leppind ainult poole nimega: ‚Malts'. Juhanit aga hüütakse tänapäewani Maltswetiks ja suurem hulk rahwast ei teagi, et ta liignimi on Leinbärh. Kas näed nüüd, Kassi peremees, et mina teie palwemeest paremini tunnen kui te ise!"

„Aga tahad maha salata, et ta enam aega on old mölder kui kõrtsmik."

„Ära lora: ma ei salga midagi maha, waid wõin sulle näppude peal üles lugeda, kus ta oli möldriks, kus kõrtsmikuks. Maltsweti koha pealt ta läks Einmanni Uueweski peale möldriks; tean sedagi, et ta wõttis Einmanni aidamehe tütre naiseks. Arwata aasta kolme pärast läks ta sealt Kukewere Wanakõrtsi, mida wist iga terasem lapski teab —"

„Kes nüüd Wanakõrtsi uhket Juhanit ei tunneks!" wõttis sõna Liugmäe Kaarel, pikk musta pea ja rippuwa lõuaga peremees, kes mõne minuti eest kõrtsi oli astunud ja leti poole oli wenimas. „Oli ju kõige suurem hobuseparisnik Ambla kihelkonnas, ostis magasiaitadest rukkid üles ja ajas iga moodi raha kokku. Tegi teine aga koa toredust, kus wõis, ega teda muidu uhkeks Juhaniks hüütud, ja oli hea hambamees."

„Tegi toredust? Kuulukse jo, et ta old hirmus ihnur," ütles Tibukännu Peeter kõrwalt. „Ta ise reakind hiljuti kellegile, et kui keegi oleks temale süda-ööst asemel öeld: Kuule, Juhan, katuseharjal on pool kopikat, siis ta oleks kohe tõust üles, ajand riided selga ja läind katusele raha järele."

Kõrtsilised naersid.

„Wõib olla — ihnsus tuleb rikkusega," ütles Tihane õiglaselt, „ja rikkaks sai Maltsweti Juhan alles Kostiwere Loo kõrtsis, kuhu ta läks Kukewerest. Wanakõrtsis ma ei märgand tema ihnsusest midagi, ehk olgu siis, et ihnsuseks peetakse juba seda, kui kõrtsmik igale tahtjale palja lageda näo peale wõlga ei anna..."

„Ega sinagi, wennas, wist ihnur ole!" tõmbas Tiku Toomas eemalt nurgast suud mööda.

„Ei ole," oli Tihase rahuline wastus ruttu walmis, „tule aga siia, Toomas — kriiti mul jätkub, ja su nimi seisab minewasest jüripäewast saadik ikka weel tahwli peal alles."

Tooma südametunnistus polnud puhas, seepärast naeris ainult ja waikis.

„Kostiwere Lool käis Maltswweti käsi õieti hästi — käisin teda seal ise kord waatamas, kui silgurannast tulin," westis kõrtsmik wõidumehe rahuga edasi. „Kahju ainult, et ta sealt juba mõne aasta pärast pidi lahkuma, — muidu oleks wist õige raswa läinud."

„Selle jä[illegible] wahele, Tihane, et ta oli Koigis ka kord möldriks," ütles see mees, kellele ei meeldinud, et Jaan waga palwemeest enam kõrtsmikuks kui möldriks püüdis teha. „Ostis ju weel 47. aastal Aniste papa käest suure puust hollandi weski, wedas Koiki ja ehitas seal üles."

„No minugi pärast, kui see su hingele rahu annab ja kui sa möldrit pühamaks inimeseks pead kui kõrtsmikku, ehk küll jumal ise näeb, kellel õigus on," õhkas Tihane ning tõstis oma kõõrdsilmad nii waga waatega taewa poole, nagu näeks ta ühe silmaga Isa, teisega Poega.

„Kostiwerest läind siis Tallinna Tiigiweski möldrile sellids wõi jahu-aidameheks," jätkas Liugmäe peremees Maltswweti elulugu edasi. „Seal soandki wiimaks prohwetiwaimu ja hakand lugijaks."

„Leinbärh ostis omale Tallinnas Torupilli kõrtsi juure kaks maja ja põlnd Tiigiweski möldril Martensonil mitte sellids weskis ega aidameheks, waid müüjaks möldri jahupoes Harju wärawas," õiendas Tihane. „Mispärast waga Maltswet patustele jumalariiki hakkas kuulutama ja kuda prohwetiwaim tema peale tuli, seda wõite ka minu käest kõige õigemini kuulda. Sellest aetakse nüüd paljugi juttusi, aga ega kõik tõsi ole, mis inimeste suud jahwatawad."

„No reagi siis ära — soab näha, kas käib minu tead-

misega kokku!" hüüdis Taki Aabram, kes jutuwestmises ja luuletamises Tihasele palju järgi ei annud.

Ja wana köõrdfilm algas:

„See old jüst päew pärast mihklipäewa loata. Ligi kolm päewa ja kolm ööd seist Loo kõrts loadalisi täis — kaupmehi, hobuseparisnikka, talurahwast ja kõiksugu muid liiguwõtjaid. Ja Juhani sissetulek old hea. Puruwäsind, nagu kõrtsmik pärast loata on, magand Maltswet öösi magusat und, kui korraga heal hüünd: ,Juhan, Juhan, minu waga sulane, ärka üles!' ... Juhan lööb silmad lahti, näeb inglit oma sängi ees seiswat ja kostab: ,Reagi, Issand, sest sinu sulane kuuleb!' Ja ingel reakima. Iga sõna old tuleleek, mis tal suust käind, ja ta palged särand nii, et Juhan silmi ei ole wõind lahti hoida. ,Juhan, minu waga sulane,' öeld heal, ,ma olen sind kõrgema ameti jaoks wälja walind, sest ma tunnen sinu südame wagadust ja näen sinu hinge puhtust ja tean sinu ausat meelt, ja sa oled üks neistsinastest, kelle sees ei ole walet... Woata, maailma ots on ligidal! Juba ulatab inimeste patukuhi moa pealt taewani; seepärast peab kõik hukka minema. Tõuse siis üles ja kuuluta seda kõige rahwale ja peasta patuste hinged igawesest hukatusest! Sest sina, Juhan, tead jo, kes waletab, kes warastab, kes petab, kes peksab keelt, kes teotab ligimese ausat nime, kes teeb kõrtsis kurja nõuga wõlga, kes hakkab ülematele wasta — sina näed ja tead kõik!' ... ,Jah, ma näen ja tean küll kõik, sest ma olen kõrtsmik,' wastand Juhan, ,aga kes õpetab mind, kuda pean pöörama patuste meeli? Kes annab mulle selle tarkuse ja wägewa sõna?... Ja ingel wasta: ,See tarkus soab sulle osaks, kui sa teed, nagu ma sind juhatan. Tõuse kohe üles, mine kõrtsi taha lepikusse, kaewa suure sinise raudkiwi äärest moa üles, ja sa leiad, mis sul on tarwis!' ... Juhan teeb, nagu kästud. Öö on pilkane pime, aga punane tuleleek, mis wilgub lepikust, näitab talle teed. Ta jõuab suure sinise raudkiwi juure, mida ta siin enne põle näind ning millel põleb punane lõke, ja hakkab kiwi äärest labidaga kaewama. Mis ta leiab? Kuldkoantega ja kuldkirjaga

raamatu leiab! Niipea kui võtab raamatu pihku, tuleb vaim tema peale ja ta tunneb, et ta on saand prohvetiks. Ta tunneb, et ta keelepaelad on läind lahti —"

„No need olid tal ennegi lahti küllalt," ütleb Kassi Mats vahele, kuid jutustaja ei lase ennast eksitada.

„Ta tunneb, et ta võib juhatada patustele peaseteed, et ta võib ette kuulutada tulevaid asju, ja oma vaimus näeb ta, kuda seisavad lood taevas ja põrgus ja mis seal iga hinge ootab... Nõnda, armsad sõbrad," lõpetas Tihane, „sai vaga kõrtsmik Maltsvet palvemeheks ja hingeäratajaks, ja kes ajab seda valeks ja reagib teisiti, teeb rasket pattu."

Taki Aabram veeretas oma suure keha aeglaselt leti ligemale.

„Kui on patt vale asemel tõtt reakida, siis tahan mina selle patu oma hinge peale võtta," algas ta oma madala, õlise häälega, pistes mõlemad pöidlad kireva vöö vahele. „Tihase inglijutust pole muud õige, kui et Maltsveti Juhanil on old imelik unenägu, mis temale pööramist on toond, aga see unenägu või viirastus old, nagu Juhan mitmele ise on reakind, hoopis teist moodu, kui Joan meile puhus. Eks ma saa aru muidugi, miks kõrtsmik moonutab kõrtsmiku unenäo ümber, aga ega meie või lasta tõel tõsta jalgu taeva poole... Kes lugu nõnna tahab kuulda, kuda ta tõesti on old, tehku kõrvad lahti ja ärgu lasku Tihast vahele reakida... Vaadake, mehed, kuda Maltsveti Juhan ärkamist saand ja kõrtsmiku patuelu maha jät... Ukskord, nelipühi-pühade aal, old Loo kõrtsis ööd läbi suur purjutamine ja pillerkaaritamine. Kõik ümberkaudne rahvas old koos. Joodud kas või pükfata, ja kõrtsmik õhutand aga veel takka. Teise püha lõuna-aal jäänd Juhan suurest väsimusest letile magama, ja nüüd old tal rabav unenägu. Näind mees, et kõrtsi põranda all old põrgu, kus kõik tema tuttavad joodikud ja tantsijad vääwlitules vingerdand ja valus kisendand ja hambaid kiristand. Teiste hulgas old tema enesegi hing, aga kõige palavamas paigas ja kõige

suurema piina käes, sest eks kõrtsmik ole jo see, kes meelitab teisi inimesi kõrtsi ja juhatab patuteele...

„Oh sina igawene laimaja!" õhkas Tihane südame põhjast. „Aga luiska minugi pärast edasi, küll ma sindki warsti näen wääwlitule sees wingerdamas."

„Unest ärgates old Maltswet täis ehmatust," jutustas Aabram tõsiselt edasi, „ja reakind koleda nägemuse sedamaid naisele ära. Luband kohe kõik kortlid ja toobid ja trehtlid mõisa wiia ja nurjatu ameti maha jätta, et oma hinge põrgutule käest peasta. ‚Sest woata' — öeld teine naisele — ‚ega minu hing muidu kõige kuumemas tules kõrbend, juba mind jumal ikka kõige patusemaks peab, patusemaks kui neid, kes purjus peaga üksteise karwu kisuwad, naisi peksawad, lapsed nälga jätawad, waletawad, petawad ja wargil käiwad. Seepärast waja niisukesest põrguelust lahkuda!"... Naine kohkund jutust ära ja öeld: ‚Juhan, sa oled wist totraks läind! Kas meil põle kõrtsiga juba mitmed head tuhanded seisuraha korjatud ning lapsed linnas koolitud, ja sina tahad nüüd kõrtsmikuametit käest ära anda, kus meil ööd ja päewad raha kokku woolab, nii et süda põues naerab!' ... Ei kedagi — Maltsweti nõu jäänd kindlaks. Kole unenägu seist tal liiga selgesti silma ees. Nelipühi wiimasel pühal last oma tüdruku inimestele maksuta wiina ja õlut anda, niipalju kui aga keegi jäksand juua, ja pärast old kõik kõrtsi ümber joonult moas. Teisel päewal aga wiind Maltswet kõrtsi mõõdud ja tühjad wiinawoadid ja õlleankrud mõisa ja öeld enese Kostiwere kõrtsmiku ametist lahti... Mõisahärra teist noomima nagu nainegi: ‚Juhan, kas sa peast ogaraks oled läind? Nii kaua oled enese ja sakste kasuks auga kõrtsmikuametit pidand, oled rikkaks meheks soand, ja nüüd korraga tahad kõrtsi poolel oastal käest anda! Mispärast siis õieti?'... Juhan reakind siis koa härrale oma põrgu-unenäo ära ja öeld, ta süda waewata teda wäga, et ta nii palju inimesi õnnetuks teind ja hukatusse soat — kõik aina wa patuse mammuna pärast... Ja nõnna läindki Loo kõrtsist ära, ja Tallinnas hakand püha-

kirja uurima ja palwemeheks õppima, kuni wiimaks tuli Järwamoale ja hakkas pidama lugemisi. Ta on pärastki weel mitu korda tunnistand, et jüst kõrtsimehe patt teda taga ajand nõnna tegema, sest ta old enese meelest korraga nagu waras, kes mõisahärradel abiks talupoegade taskust wiimseid waewaga teenitud kopikaid wälja norimas, ja ta tahta oma pattu waese rahwa wastu nüüd armuõpetuse kuulutamisega jälle heaks teha... Woata, Tihane, nõnna on lugu selle suus, kes tõtt tahab reakida."

„Dabramil on õigus," tähendas Liugmäe Kaarel. „Nõnna olen mina seda juttu koa kuuld."

„Mina koa," kinnitas Tiitsu Madis ja sülgas hammaste wahelt jälle musta.

„Ei, Tihasel on õigus!" hüüdis sellewastu Tiku Toomas, kes kõrtsmikuga, keda ta ihnsuse pärast edewalt nööganud, jälle heale jalale tahtis saada, milleks tal olid sundiwad põhjused. „Kuldkirjaga roamatust, mis Maltswet moa seest leind, olen minagi kuuld, ja kuda ta wõis roamatu muidu leida, kui ingel ei juhatand?"

„Roamat old jah," tuli Tooma-Jüri Rein Tiku wanamehele appi; „ühed ütlewad — Piibel, teised — Uus Testament, mõned aga, et olla hoopis isesugune prohwetiroamat, mida Maltswet üksi oskab lugeda, kui talle waim peale tuleb. Seda roamatut ei näidata ta ühegi inimesele. Kui näitaks, siis läheks waim temast ära. Nõnna seista roamatus ülewal..."

„Ei, seda öeld ingel ise Maltswetile, kui tema tõst prohwetiks," õiendas Toomas.

„Tühja kah!" hõikas Kassi Mats, see, kes nimetas Maltswetti möldriks. „Kui juba üks neist juttudest õige on, siis muidugi Dabrami oma. Tihane tahab kõrtsmikka wägise jumalasulasteks teha — eks me mõista, mispärast! Teate, mehed, isegi, kes koera saba kergitab!"

Nõnda kestis waidlus edasi ja mõlemad parteid suurenesid. Tõepoolest käis lugu Maltsweti palwemeheks saamisest

mõlemal kujul ja weel mitme muu teisendina rahwa seas ringi, ja kui kummalegi jutustajale midagi wõis ette heita, siis wahest ainult seda, et nad legendi weidi luhtawama luule wõi wärwikamate sõnadega jutustasid kui muu, kainem rahwasuu.

Aga ka selle kainema rahwasuu asemikke oli kõrtsiliste seas. Keegi lageda ja mageda näoga, aeglase jutuga peremees naaberwallast wõttis sõna.

„Kuda Maltswweti Juhan prohweti- wõi aapostliwaimu sai, seda ma ei tea," ütles ta kuiwalt, „aga seda tean küll, kuda ja mispärast ta Kostiwere Loo kõrtsist ära läind. Kostiwere parun old alati rahapuuduses. Laenand kõrtsmiku käest tihtipealegi raha. Juba old Juhanile kaks tuhat rubla wõlga, aga taht wägise weel saada. Tuhat wõi wiissada, seda ma ei tea. Juhan põle and. Saksa süda täis. Naksund ja paukund ja kihutand kõrtsmiku poolel aastal kohast wälja. Juhan põle sealt mitte kohe linna läind, waid, kui õieti tean, Lehtse Nikijärwele kõrtsmikuks, sealt Karskusesse mõldriks ja wiimaks, kui lapsed suuremaks saand, siis alles asund linna elama."

„Kas raha saand parunilt kätte?" küsis keegi.

„Jumal seda teab. Wõib olla, et sai, wõib olla, et jäi ilma."

„Nõua nüüd saksa käest midagi tagasi!" tähendas Liugmäe Kaarel. „Kui tahab, siis annab, kui ei taha, näe, pühi suu puhtaks."

Seepeale hakkas järgmine, kainema suuga Maltswetitundja jutu sabast kinni. See oli wana Tongi Jaak, mõlder ühest kaugemast wallast, tõsise olekuga, mõtlewa waatega hall mees, kes seni piipu toppides teiste arutust waguse pealt oli kuulanud. Temast teati, et ta Maltswweti jutlust muudes kohtades Madise kihelkonnas juba paar korda kuulnud, ja arwatawasti peatus ta praegu Kuglil, et täna ka tema siinsest „lugemisest" osa wõtta.

„Kõrtsi-isandal on õigus," algas ta wiisakalt ja leplikult,

„rahwas lobiseb aufast palwemehest praegu kõiksugu juttusid — mine wõta kinni, mis tõsi, mis wale, wõi mis tõest ja walest kokku on jätkatud! Mis põhjuse pärast Maltswet Loo körtsist ära läks, seda ma õieti ei tea ega ole tema käest ka järele pärind, aga wististi on kõige õigem, mis ta sellest Alhulas ükskord oma jutluses ääri-weeri mööda seletas, et kuda tema pühakirja hakand armastama ja mispärast ta ennast jumalale sulaseks ja tema püha sõna kuulutajaks tõotand... Tallinnas old üks jumalakartlik mees, see lugend suure himuga Piiblit, ja kui soand Maltswetiga tuttawaks, käind talle niikaua peale, kui see koa Piiblit hakand lugema. Piiblit lugedes ja linnas waiksemat kodust elu elades hakand Maltswet oma waimuelu ja hingeloo peale mõtlema, ja tal astund pühakirjas mitmed noomitused silma ette, mis teda äratand, nii kui et: „Tee aru oma majapidamisest" ja mitmed muud kirjasalmid. Hiljemini jäänd mees raskesti jookswahaigusesse, kus waeweld mitu nädalat kange walu käes woodis. Seal ta olla siis oma häda ja walu sees tõotand, et kui taewaisa ta jälle terweks aitab, siis ta wõtab enese kõigest ilmlikust talitusest täitsa lahti ja tahab elada üksnes jumala auks ja ligimese kasuks, nõnnawiisi, et äratab rahwast, kes magab patu-unes ja sipleb kurja küüsis, Issanda sõnaga, teda noomides, õpetades ja õigele teele juhatades."

„Ja pidas mees sõna?"

„Sai terweks ja pidas sõna. Wist juba Tallinnas hakand pidada lugemisi. Krimmi sõja hakatusel, 1853. oastal, müünd aga oma majad linnas odawa hinna eest ära ja tuld selle nõuga moale tagasi, et rahwale siin jutlust hakata pidama. Esti asund Ambla kihelkonda ja palund kirikhärra Paulseni käest luba pidada palwetundisi, aga Paulsen põle luband. Amblast läind Koeru kihelkonda elama, kuhu ta ost omale Arwita walda weikse üksiku koha. Sealt tuli Madisesse. Madise õpetaja käest sai wiimaks palwepidamise-loa. See tuld nõnna. Õpetaja Irsson *) old Orgmetsa külas lapsi loe-

*) Hirschhausen.

tamas. Maltswet juhtund koa seal olema. Astund kirikhärra ette ja reakind ära, mis tal südame peal. Seletand, kudas ta selle mõttele tuld ja kudas inimesed pimeduses ja kurjuses elawad, iseäranis liigjoomises ja kõrtsielus —"

„Ahah — kas kuuled, Tihane!" naeris Aabram wahele.

„Noh, wõi nüüd kõrts kellelegi peale tuleb wõi soab kõrtsmik kedagi keelata joomast," kostis wiisakas ja leplik kõneleja Tihase asemel. „Heakene küll — õpetaja mõeld järele ja kost, et tal selle wastu midagi ei ole, kui Maltswet külades palwetundisi hakkab pidama, aga maanitsend, et kui seda teeb, siis sündigu see täiesti pühakirja põhjal. Seda lubanb küsija kindlasti. Ja juba sealsamas teind kohe proowi. Taluperesse, kus loetati lapsi — peremees on kiriku wöölmölder — old kokku tuld hulk walla wanemaid inimesi oma lastega, ja neile pidand Maltswet oma esimese äratusekõne. Rahwas kuuland, kuuland — siis woadatud imekspanemisega ükstelse otsa, wiimaks silmad kõigil täis wett, ja kui lugeja lõpetand, teand kõik, et nad niisukest jutlust enne põle kuuld, ei ühegi kirikuõpetaja, ei ühegi saksa-isanda suust. Ja tõepoolest, sel mehel on wägew sõna. Hinge põrutab ihu küljest lahti. Wõite mind uskuda, olen teda kuuld, ja kes ei usu, kuulaku teda täna ise. Ja kes tema jutlust kord on kuuld, see tahab seda jälle kuulda soada. See on mees, kelle sõnad tungiwad üdini."

„Nojah, ta kuulutada jo moailma otsa ette!" ütles Tibukännu Peeter. „Eks see põruta küll!"

„Kuulutagu ette, mis tahab, aga miks ta wiinajoomist keelab!" pahandas Kriuka Mihkel. „Eks tea igaüks, et wiin on rohi, tehtud puhtast jumalawiljast."

„Ei tohi wiina wõtta, ei tohi piipu tõmmata —" aitas Tooma-Jüri Rein Mihklil nuriseda, „mis jääb meile ilma elust siis weel järele?"

„Witsad."

Kõlakas hääl, mis seda ütles, kostis eemalt ukse juurest; temast kuuldus nii palju wallalilastud irwitust ja märkiminewat torkamist, et kõigi pilgud pöördusid sinnapoole, kust ta tuli.

2.

Üks jumalawallatu.

Kaks uut külalist olid natukese aja eest kõrtsi astunud. Üks neist, keskmise kaswu ja tugewa kondiga noorewõitu mees, wana rebasenahka müts peas, puusas käed punase wöö wahel, seisis nii laialt ning wõimsalt ukse ees, et teist tema tagant ei paistnud peaaegu wäljagi. See nihkus alles mõni silmapilk hiljemini lagedale, ja nüüd nähti, et ta oli wäike küürakas mehike suure kongus nina ja pisikeste, teraste nirgisilmadega.

„Witsad ja tühi kõht," kordas tema suurem ja tugewam seltsiline, kelle laiast, punetawast näost ja elawalt keerlewaist hallest silmist kui ka pilkesest, wäljakutsuwast naeratusest tema paksude, tiiraste huulte ümber oli märgata, et ta enese kirikuteel juba tublisti oli winna wõtnud. Kui talle keegi ei wastanud, astus ta mõne raske, tätsawa sammu leti poole ja lisas: „Jah, noomijaid on meil nüüd palju. Üks kärgib iga pühapäe kirikus, palwemajas on terwe kari haukujaid, ja nüüd hulgub weel keegi külast külla ja perest perre ja paugub kas wõi lubja laest maha. Kõigil on midagi keelata, ühelgi pole midagi lubada. Muudkui tee tööd ja palu jumalat!"

„See on jo koa õige," ütles Tongi Jaak wiisakalt ja leplikult nagu kunagi.

„Wõi õige! Palute jo küll jumalat — kas ta teile midagi annab? Kes teist on soand rikkamaks? Nagu minu äiapapa, kes praegu weab prohwetit! Küüned ja hambad alati taewa poole püsti — waesemaks läheb iga oastaga."

„Kas sina siis lähed rikkamaks?" hüüdis keegi.

„See'p see ongi! Palu wõi ära palu — nälga jääd ikke! Mis see palumine siis aitab? Parem ära raiska aegagi!"

Kärnaste lammaste hulka oli ilmunud kärnane oinas. Kõrtsilised, kes ühe waga armuõpetuse-kuulutaja üle siiamaani ilma suurema aukartuseta mõtteid wahetanud, olid jumalakartliku ja palwetawa rahwa silmas küll ka ainult halwaks peetud ilmalapsed, aga see siin oma pesemata lõugadega oli juba üleannetu patulaps, kelle peale waatasid ilmalapsedki õudse tundmusega.

„Sa ää pilka jumalat, Taawet," ütles isegi Kriuka Mihkel ja tõstis noomiwalt oma jõllis silmi. „Pühakiri ise ütleb, et peame tööd tegema ja paluma."

„Mis ma nüüd *jumalast* pilkan," wastas teine irwitades. „Jumal on hea mees, ta laseb igaüht teha, mis keegi tahab. Aga imelik on, et mina pean tööd tegema ja paluma, aga need, kes mulle seda õpetawad, ei tee mitte tööd, waid paluwad ja — sööwad."

„Nemad on seks wälja walitud," ütles Kassi Mats.

„Soo! Küll on aga heaste walitud! Ise reagite, et Kostiwere kõrtsmik teeb jutlust palju paremini kui kõik Järwamoa kirikhärrad ja saksa-isandad ja hoolekandjad armsadwennad kokku! Ja kui Maltswet kõrtsmik põleks old ja rikkaks soand, siis ta oleks pidand praegu koa tööd tegema ja ta põleks olema wälja walitud ühti!... Mis wiga teisi noomida sel, kel kõht täis!"

„Aga noomijaid ja jutlusetegijaid peab ometi olema, muidu lähwad inimesed hukka."

„Mis nad weel lähwad — nad ollagi juba hukas, nagu palwemehed ühtelugu kuulutawad."

„Siis waja neid hukatusest peasta," tähendas Tongi mölder pehmelt.

„Hukatus ja hukatus! — Ma ei mõista, mis hukatus see on, kui ma teen nädal otsa hommikust õhtani rasket tööd ja wõtan laupäe õhta wõi pühapäe kõrtsis lonksu wiina! Ja ei tea, mis patt seegi on, kui lähen seejuures kellegiga riidu ja

kisun tal peast wõi habemest tuti karwu wälja! Ja kui mõni tüdruk saab lapse — jumal hoidku, juba jälle patt ja hukatus lahti!... Jumala eest, Reinul on õigus: mis ma oma tööst ja elust saan, kui kõik on patt, mida nõder liha nõuab. Kas inimene põle lihalikuks loodud? Ega ta oma himusi ise ole wälja mõeld! Ja nüüd kõik patt ja hukatus ja keelatakse kõwasti ära!"

„Isegi wargus!" nöökas Liugmäe Kaarel paljutähendawa muige saatel ja Taawetit wiiliti riiwawa pilguga.

„Jah, isegi warguse keelawad ära!" põhjas wiimane rikkumata tujul edasi. „Nagu aus inimene meie päewil saaks ilma warguseta läbi! Eks seda tea sina ja igaüks omast käest — üks enam, teine wähem."

„Ka olla naisemeestele keelatud tüdrukute juures käia!" salwas Kaarel, kellele Taaweti wastus nähtawasti ei meeldinud, uuesti.

„Muidugi jälle ülekohus!" naeris Taawet nupumehe iseteadliku rahuga. „Piiblis seisab, et pühameestel old peale pärisnaiste koa liignaised, ja neil old pärisnaisi ise juba mitu, meil aga üks ainuke. Hoopis õigem oleks, et palwemehed keelaksid mõnele mehele naise peksmise kõwemini ära, sest kui kaua siis üks ainus naine jõuab peksule wastu panna!"

Näis, et Lõhmuse Taaweti wastustel oli pihtaminew mõju, sest Liugmäe Kaarli nägu wenis pikaks ning hapuks, ehk küll põlglik naeratus wedas ta suu wiltu ja ta pisukesed, wihast wälkuwad silmad waatasid nagu toetust otsides kõrtsiliste seas sõõri. Kuid wiimastel polnud näilikult himu minna oma nina põletama; nad waikisid, ainult Tongi mölder tähendas wiisakalt ja leplikult:

„Olgu, kuda on, patused inimesed oleme ometi kõik, ja kui taewane isa saadab mehi, kes meid õpetawad ja õigele teele juhatawad — eks me pea olema temale selle eest tänulikud."

Lõhmuse peremees laskis kõrtsmikku pealt rüübata, pistis siis poolkortli oma küüraka kaasalise pihku ja jõi ise kõige

wiimaks. Siis pöördis pikkamisi nagu raske wõll kõnelewa wanamehe poole.

„Meid õpetawad ja õigele teele juhatawad," kordas mees suud matsutades ja käega labaselt üle habeme äiates. „Kas sina siis tead wõi tean mina, mida nemad meile õpetawad, ja kas on see ka tõesti õige tee, mida nad meile juhatawad? Kust soad selle otsast kinni? Nad jo isekeskis selle pärast riius, mida nad õpetawad, ja üks ütleb teise tee wiiwat rappa. Saksa-isand ei salli Maltswetti, Maltswet ei salli saksa-isandat ja kirikhärra ei salli kumbagi, nagu nemad kumbki ei salli kirikhärrat. Purelewad kui koerad. Saksa-isand ja tema hoolekandjad sõimawad Maltswetti waleprohwetiks ja kuradi sulaseks, Maltswet siunab neid wariserideks ja silmateenriteks, keda waja piitsaga templist wälja kihutada, ja kirikusaks soowiks, et ühed kui teised praekssid põrgu põhjas, sest et nad ekssitawad tema tallekesi eluwee allika juurest ära... Ütle nüüd ise, Tongi wana, kes neist juhatab õiget teed ja kelle õpetust pean wõtma kuulda?"

„Siin on Taawetil õigus," ütles Taki Aabram. „Maltswet läind jo Aniste papaga kohe riidu, kui tuld Tallinnast ja taht siin lugemisi hakata pidama."

„Reagitakse, et Maltsweti Juhan wisatud wennastekogudusest wälja," lisas Tibukännu Peeter juure.

„Seda riidu Maltsweti ja Aniste Thomsoni wahel tunnen mina kõige paremini," ütles Tongi peremees rõhutud häälega, „ja kui õiglane tahan olla, siis pean tunnistama, et Maltswetil on siin õigus —"

„Wist põle sind ennast weel hoolekandjate pinki tõstetud, et Maltswetile õiguse annad," tähendas Tiitsu Madis.

„Selle au järele põle mina millagi ahnitsend," wastas Tongi wanamees pisut terawamal toonil. „Ma käin küll palwerahwa seas ja kuulan palwemajades nende lugemist, aga ise hoolekandjaks ja lugijaks soada, seda põle ma püünd, ja et ma ei waleta, wõite sellest näha, et ma põle wennastekoguduse päris liigegi."

„Sind pole wist wasta woetud," hüüdis Tiku Toomas. „Kukkusid liisus läbi nagu mõni muugi. Ega möldri nimi üksi aita, peab ikke koa olema wa nodi."

„Koa see pole õige," kostis Tongi mölder kaswawa ärritusega. „Ma pole ennast liikmeks pakkundki, ei woind siis liisu alla minnagi. Mina olen inimene, kes wõtab jumala püha sõna igalt poolt wastu, kust teda pakutakse, ja kes kuulab waguse kõrwalt, kuda üks ja teine seda kuulutab. Ma tahan kätte soada tõe põhja, sellepärast otsin ja uurin seda, kus aga wõin."

„Ja see tõe põhi on nüüd Maltswetti peos?" küsis Lõhmuse Taawet, kes oli waheajal toobi õlut wälja tellinud.

„Seda ma ei tea weel," kostis Jaak. „Kuulan alles ja panen tähele. Kui ma Maltswetile õiguse andsin, siis ütlesin seda üksi tema riiu kohta meie kihelkonna wennastekoguduse peamehega."

„Kuda see riid siis õieti oli?" küsis Kasti Mats. „Ma olen sest koa kuuld, aga nii enam undamisi."

„Lugu hakkas nõnna, armsad sõbrad. Juhan Leinbärk ja Aniste Thomson olid nooremalt head kaubasõbrad ja ühe ameti mehed koa — möldrid mõlemad. Keegi nimetas siin juba, et Leinbärk ostis Thomsoni käest kord weski ja wedas Koiki. Wõib olla, et müüsid teineteisele koa hobuseid ja linnas ja loatadel ja Kukeweres, kui Leinbärk juba kõrtsmik oli, said tihtipealegi kokku, niisama pühapäewiti Madise wõi Ambla kiriku juures. Muidki sõpru oli Leinbärgil wennastekoguduses. Minu teada pole ta aga ise mitte selle koguduse liige old, ja nii ei wõidud teda sealt koa mitte wälja wisata... Kui nüüd Maltswet tuli Tallinnast Järwamoale, läks ta Alpu Aniste möldri juure külaliseks ja reakis talle ära, et tal nõu on palwemeheks hakata ja lugemisi pidada, aga hoopis uuel põhjal, kui wennastekoguduse saksa-isandad ja lugijad jumalateenistust peawad, sest see ei olla pühakirja ja Õnnistegija käsu järele õige, et palwewennad kahel ja kolmel wiisil jutlust teewad — ühedele lahtiste, teistele kinniste uste taga — waid palwemaja kui

jumalakoda pidada olema kõigile ühel wiisil lahti, koguduse liikmetele kui ka neile, kes ei ole liikmed ja keda palwerahwas kutsub ilmalasteks, sest Issand käsib kõiki ühtewiisi õpetada ja oma juure juhatada.

„Selle üle tõusis nüüd wennastekoguduse peamehe ja Maltswweti wahel käre waidlus, ja see läks päris riiuks, kui Maltswet koa weel Thomsonit ennast hakkas noomima ja talle ütles, ta pidada kui palwemees ning koguduse juhataja ilmliku ameti ja tegewuse maha jätma, nagu Maltswetki, ja mitte enam kauplemise, liia mati wõtmise ja igasugu kawala kasupüüdmisega mammunat orjama ja kuldwasikat kummardama. Ta näitas kirjast, et jumalat ja mammunat ühtlasi teenida ei ole sünnis. Ühtlasi aga soowis, nagu ütlesin, et palwemajades olekśid jumalateenistuse ajal uksed kõigi patustele lahti, sest et Jeesus, kui ta maa peal elas, kõik patused ja tölnerid enese juure lasi, ütteldes, et haigetel on arsti tarwis, aga mitte terwetel, ja uhked wariserid enesest koguni ära tõukas..."

„See oli dieti öeldud — wäga dieti!" hüüdsid paar häält kõrtsiliste seast, kuna mölder jätkas:

„Leinbärk ja Thomson olid waremalt old küll head tuttawad, aga waimu poolest ei olla nad millaski hästi kokku leppind. Nüüd aga, kus Maltswet wennastekogudust julges laita, kelle pea on Madise kihelkonnas Aniste papa, ja kus ta ka Thomsoni enesele tõtt julges suu sisse öelda, teda noomida ja mammuna-orjaks ja wariseriks teha — nüüd oli woadil põhi wälja lööduд! Endised sõbrad said weriwaenlasteks, Thomson ajas Maltsweti toast wälja ja Maltswet läks wihaselt oma teed... Kuda lugu praegu on, teate isegi. Wennastekogudus ja tema palwemehed, kõigi tipus Aniste Thomson, kuulutawad Maltswetti waleprohwetiks ja tema lugemiste kuulajaid waleusulisteks, ja Maltswet ning ta poolehoidjad nimetawad jälle wennastekogudust wariseride koguduseks, kes, tehes endid wagaks, reagiwad walet ja kelle südametunnistus on kui raudmärgiga põletud, kes endid paremaks ja õndsamaks peawad, kui on teised patused, ja pühakoja

rööwli-auguks teewad, kust Kristus müüjad ja ostjad ja rahawahetajad piitsaga välja ajas... Nõnna on see riid ja lõhe Maltswveti ja Thomsoni ja nende karjade wahel. Leinbärgi nimegi muutsid palwemehed Maltswetiks, mis on nende meelest halwem, sest enne hüüti Leinbärki enamasti õige priinimega."

Lõhmuse Taaweti punetawad silmad läikisid. Ta pühkis suu õllewahust puhtaks ja ütles:

„No, woata, Tongi peremees! Ise tunnistad nüüd üles, et need, kes meid tahawad noomida ja õpetada ja õigele teele juhatada, on ise karwupidi koos. Ja mispärast? Sellepärast, et nad isegi ei tea, mis on õige, mis kõwer tee. Üks ajab teise õpetuse waleks. Minu pärast noomigu nad üksteist wastastikku ja kiskugu nii et nahatükid ja karwatutid lendawad, aga niikaua kui nad sedawiisi üksteisele ristiusu õpetusi seletawad, ärgu nad tulgu mind noomima!"

„Aga nad ütlewad jo kõik, et nende õpetused seista pühakirja põhjal," tähendas Tihane leti tagant wahele, kes pidas nüüd, kus waidlus tema käest ta külaliste kätte läinud, oma tulu pärast erapooletult suud wõi heitis ainult mõne wärwitu sõna wahele, mis selgemalt ühegi partei poole ei kaldunud. „Ja nad näitawad kõik Piiblist, et seal nõnna seisab, nagu nemad õpetawad."

Nüüd ütles see pooljoobnud jumalawallatu inimene midagi, mis ajas ühed naerma, teised wanduma. Lõhmuse Taawet ütles:

„Kas teate, mehed! Pühakirja põhjal wõib igaüks uue usu teha..."

„Sina koa?"

„Mina koa. Ja iga usk on õige, sest nõnna ja nõnna seisab Piiblis."

Oh seda menu, mis tõusis nüüd!

„Kuule aga, — kuule kuradit, — tema tahab uut usku teha! Lõhmuse Taawet tahab uut usku teha!... Lõhmuse Taawet lubab hakata prohwetiks... aapostliks... uueks Kristuseks...!"

Hirnuw naer ühelt, tige urin ja nohin teiselt poolt. Uhed wabistasid kõhtu, teised sülitasid. Hüüded kajasid:

„Huist, häbemata koer!"

„Kõtt, laua alla!"

„No nüüd on Õnnistegija wäljas! Wiimaks hakkawad kõik lakkekausid uut usku tegema...!"

„Ja lakalelled ja pikanäpumehed pealekauba!"

„Wisake lurjus uksest wälja!"

„Wälja jumalateotaja neh!"

Mitte need, kes seni leplikust waidlusest Maltswweti üle osa wõtnud, polnud wihaseimad hurjutajad, waid need, kes waguſi pealt kuulanud wõi hiljem kõrtsi astunud, sest nende seas oli palwe-inimesi, kes praegu Madisest kahekordselt jumalateenistuselt tulnud, kui ka neid, kes ei mõistnud lugeda ja ainult kuulu järele teadsid, mis seisab pühakirjas. Need olid need ristis kätega ohkajad ja ägajad ja silmawee-walajad, kes kirikus, iseäranis aga palwemajas, tegid, nagu tahaksid teiste, mitte oma, patukoorma all laiaks minna ja lämbuda. Kõige tüsedamad hüüded tulid kahe naise suust, kes wäljast tee pealt oma meestele järgi tulnud, et nende janukustutuse üle walwata.

Kärnane oinas, kes waenliku tormi enese wastu wälja kutsunud, hoidis alal pakſu nahaga lõuamehe julget rahu, rüüpas toobist muigawa suuga õlut ja hakkas aeglaselt piipu toppima. Seejuures rändas ta terasekarwa silm rahwa seas ringi ja naksas nagu nõel nende nägudest kinni, kes teda sõimasid. Näis, nagu kirjutaks mees nende nimed salaja oma mäluraamatusse üles.

„Teie, jumalalapsed, kuulake enne, mis ma reagin, ja siis alles hakake sülge ja sappi wälja ajama," ütles ta wiimaks, kui siunawad hääled wähe waikinud. „Te olete ometi kuuld, et Maltswet õpetab uut usku. Praegu reagiti, kuda ta hukka mõistab, et wennastekogudus kahte seltsi lugemist peab — ilmalastele lahtiste ustega, oma karjale luku taga. See seisab wennastekoguduse usus, et ta nõnna teeb, Maltswweti

usus ei seisa see aga mitte; Maltsweti usus seisab, et palwemaja uksed peawad olema igaühele lahti. Ja kui sa nende käest nüüd lähed küsima, miks üks nõnna, teine nõnna teeb, siis toowad kohe Piibli wälja ja näitawad: näe, pühakiri õpetab nõnna wõi lubab nõnna teha. Saksa-isand paneb sulle piiblisalmi nina alla, kus kästakse jumalalapsi ilmalastest, ärawalitud rahwast paganatest lahus hoida, ja Maltswet lööb raamatu teisest kohast lahti ja loeb sulle ette, et jumalakoda ja jumalasõna olla ühel wiisil ja ühel ajal kõigi päralt. Kas need pole kaks usku ja õpetust, mis seisawad mõlemad pühakirja põhjal, ehk nad küll teineteise wastu reagiwad? Tehke nüüd oma leiwaaugud lahti ja wastake, teie silmapööritajad!"

Lõhmuse Taawet oli sel joobumuse astmel, kus alkohol sunnib aju mööduwalt terasemale ning kiiremale tegewusele, jagab rääkijale julgust, annab kõnele ladusa woolu. Seda umbsemad olid tema wastaste keeled, ja kui kohmetuse pärast keegi ei kostnud — peale ühe, kes nurgast hüüdis: „Mis nüüd sihukese seale maksab wastata!" — kõneles patune inimene uuel hool edasi:

„Maltswet õpetab ja käsib uskuda, et wiina ei tohi juua, see olla pühakirja järele patt —"

„Jah, *magusat* wiina ei tohi juua, ja *täis* ei tohi ennast magusat wiina juua," ütles nokastunud Kriuka Mihkel, targalt näppu tõstes ja kulmukarwu kõrgele ajades.

„Nojah. sina jood jo *kibedat*, ega see patt ole," naeratas Taawet, „aga pane tähele, mis teeb kirikhärra! Kirikhärra ei keela wiina joomist ühtigi, ei magusa ega kibeda joomist, waid joob kodu ise ja annab armulaual teistele juua, ja igaüks teab, et ta muud ei tee, kui täidab pühakirja käsku."

„Kas ta lõhwerdus peab kord lõuad!" kuuldus jälle kõrtsiliste seast.

„Ei pea," wastas Taawet... „Te olete wist juba kuuld, et Maltswet ei salli wärwilisi riideid, — need olla jälle patt. Ei sul tohi punast ega sinist ega kollast ihu peal olla, waid sinu

riie olgu hall wõi must wõi walge. Tüdrukud ja naised tehku oma rätikutest ja seelikutest nüüd kratte ja hernehirmutisi! Ega Maltswet seda omast peast ei keela, juba ta Piiblis ikka mõnd kohta teab, kus seisab niisuke keeld... Ja naised ei tohi enam oma juukseid palmitseda, juuksed pidada selja peal lahti olema. Ta tuleb jo täna seie — minge ja küsige ta käest, miks naisterahwa juuksed lahti peawad olema! Küll ta teile Piiblist salmi ette loeb, kus seisab, et tal on õigus. Aga seda kõik ei keela kirikuõpetajad ja wennaste lugijad mitte, ja need on ometigi koa pühakirja lugejad ja tundjad..."

„Sina wist koa!" torkas keegi pisike, rõugearmiline wanamees, kelle silmad kihwtiselt kiirgasid nagu salwawal maol.

„Jah, Tõnu-Mardi Joagup, mina oskan lugeda, ja hea oleks, kui sina koa õpiksid lugema, muidu jääd wanaks, ennegu soad tähed selgeks... Aga mu jutt pole weel otsas. Keegi teadis reakida, Maltsweti Juhan olla Koerus wõi Joanis hiljuti pidanud jutlust, kus ta koa *käki* söömise kõwasti ära keeland, — olla jälle raske patt..."

„Oh sina igawene waleworst!"

„Õige küll — tuletad mulle worsti meele: Maltswet ei lubada koa mitte *weriworsti* süüa — ei käkki ega weriworsti! Seista jällegi pühakirjas!"

„Häbemata lori! Joonud inimese rumal möga!"

„Küsige Wisusti möldri käest järele! Seal olla lugemist pidades nõnna õpetand. Aga weel enam. Maltswet hakkab meid tegema juutideks. *Sealiha* ei tohi enam keegi süüa, kes õndsaks tahab soada. Kes werd ja sealiha sööb, läheb põrgu, kuigi ta muidu on wiisakas inimene... Mis muud, kui ajage oma sead nüüd järwe wõi tapke ää ja wisake koertele ette!"

Kajasid uued wiha- ja wandehüüded. Päris maru pääsis aga alles siis lahti, kui hukkaläinud inimene oma arutuse lõpetas sõnadega:

„Kel teist nüüd on wähegi tolku peas, peab soama aru, et mul on õigus. Igaüks wõib uue usu walmis teha, kes

raamatut oskab lugeda. Kui mul rohkem aega oleks, ma teeks teile paar tosinat uusi uskusid walmis, üks sama ‚õige' kui teine!"

Hetkeks walitses waikus, sest selle inimese piirita häbematus mõjus halwawalt. Siis aga järgnes uputaw sõimuwaling, eriti mõlema waga naise suust, ja siin ning seal nähti silmi wälkuwat ja rusikaid tõuswat, ja üks mees astus juba paar ähwardawat sammu usuteotajale lähemale...

Korraga sündis midagi, mis pani kõik liikumise seisma, köitis keeled ja käed, kõrwad aga sundis kohmetult kuulama.

Nagu laest, wõi ahju otsalt, wõi ukse tagant, wõi koguni wäljast pilwest kostis tume, õõnes, salapärane hääl, ja see hääl ütles pikkamisi ja selgesti:

„Poo risti! Poo risti!"

Tumm, tardunud waheaeg järgnes. Iga silm oli tõstetud ülespoole, iga silm wahtis isenurka ja kõrtsmiku kõõrdsilmad kahte nurka korraga. Ja uuesti hüüdis hääl:

„Poo risti! Poo risti!"

Ainus inimene, kes julges häälitseda ja kes suutis rääkida, oli see wäike küürakas mehike, kes oli tulnud Lõhmuse Taaweti seltsis kõrtsi. Ta tõstis oma kongus kullinina ja terased nirgisilmad üles kõrtsi lae poole ja küsis aukartusest wärisewal häälel:

„Kes seal kõneleb?"

„Mina, suur prohwet Maltswet!" wastas hääl.

„Ja mida sa soowid, püha mees?"

Kõrtsis walitses niisugune waikus, et oleks kuuldud udusulge kukkuwat.

„Ma soowin, et teie selle joodiku mehe, kes näägutab minu usuõpetust, pooksite risti! Ja kui teil põle risti käepärast, siis andke talle haagrehi keretäis!... Aga selle wäikese küüraka rätsepale leti ees ostke kortel wiina, tema on waga mees ja usub minu sisse, aga tal ei ole raha!..."

Surnud, tardunud waikus püsis weel silmapilgu, ebausklik ehmus säilis weel natuke aega paljudel nägudel, siis aga pääsis Lõhmuse Taaweti ja wana Tihase suust lagin lahti, ja sellele järgnes warsti üldine naerumürin, mis pani toobid ja lehtrid letil põrisema...

See puhastas õhku. Waenupilwed kadusid. Wäike küürakas rätsep, kelle kõhurääkimis-kunsti, nagu teda ennastki, peale Taaweti ja Tihase ainult paar siinset inimest tundsid, piirati ümber ja nuruti naerdes, et ta näitaks weel oma osawust, mille ta kelleltki juudist ametiwennalt õppinud. Wõõras kunstnik, nimega Aadu Wikerpuur, keda Lõhmuse peremees oma juure õmblema oli wiimas, ei täitnud aga uudishimuliste soowi enne, kui talle kokkupandud raha eest kortel wiina oli ostetud. Siis ta laskis prohwet Maltswetti, Aniste papat ja Madise kirikuõpetajat üksteisega usuasjus waielda ja riidu minna, kusjuures ühe hääl kostis kerisest, teise oma laua alt ja kolmanda kõne koguni Tihase õllewaadist.

Nali kestis niikaua, kui keegi poiss hüüdis kõrtsi uksest järsku sisse:

„Maltswet tuleb!“

Nüüd pistsid nooremad kõrtsist rüsinal wälja, aeglasemalt järgnesid neile ka wanad, et wäliselt ukselt waadata, kuidas kuulus palwemees sõidab Kiisa peremehega mööda. Isegi wana Tihane tuli leti tagant ja puges wälja teiste sekka. Kõrtsi jäid ainult Lõhmuse Taawet ja meister Wikerpuur, kes Maltswetti mõlemad juba mõne korra ühes ja teises kohas olid näinud.

Warsti tuligi Kiisa Mihkli walge mära kõrtsi nurga tagant nähtawale. Reel, mille istmekohta kattis tuliuus punasekirju waip, istusid kaks suure koguga meest, kelle nägusid pimediku pärast selgemalt näha ei olnud. Kui regi kõrtsi eest mööda libises, pööras teine sõitjaist oma habemiku näo rahwa poole ja kergitas kübarat. Sedamaid läksid meestegi pead paljaks ja aupaklik tere-tere sai külalisele wastuseks.

Inimeste olekust oli märgata, et nad lugu peawad haruldasest mehest, räägitagu temast mis tahes. Näis, nagu panekSid nad tema peale lootusi, nagu ootaksid tema poolt midagi. Mis see „midagi" oli, seda ei teadnud wist küll ükski selgemalt, see liikus nende hinges ainult sumeda tundena, salajase aimdusena, seletamata ihkamisena.

Nad teadsid ainult, et neil midagi on waja ja et keegi peaks ilmuma, kes neile seda annab, mida neil waja.

Seal ilmus Juhan Maltswet.

3.

Maltswet.

Weel ei olnud Maltswetil Järwamaal kindlat, tema õpetuse ja tema isiku külge liitunud kogudust. See tekkis aegamööda hiljemini. Aga tal oli nende paljude seas, kes tema lugemist käisid kuulamas, juba hea hulgake pooldajaid, ja nende arw näis jõudsasti kaswawat.

Juba tema paljas nimi oli wõimsaks tõmbejõuks. Selle kõla ei mõjunud mitte ainult palwelisse rahwasse, waid ka nõndanimetatud ilmalastesse, kelleks loeti inimesi, kes wõtsid usuasjust leigemalt, ilma erilise härduse ning agaruseta osa, inimesi, kes iga pühapäew kirikus ei käinuk, wõi, kuigi käisid kirikus, mitte iga kord ka wennaste koguduse palwemajas ei käinud. Maltsweti nimi mõjus nõnda, et palwe- kui ka ilmarahwa seast needki, kes tema kõneosawust ja tema sõna wõimu weel ei tunnud, hulgana tema lugemistele woolasid — nagu salapärasel sisemisel sunnil.

Selle sunni kohta ei olnud nad, nagu tähendatud, ise sugugi selgusel. Keegi neist ei oleks teadnud öelda, et see sund ja tung tekkis walitsewaist oludest, kõige pealt nende ihulisest hädast. Nad olid inimesed, kes ootasid päästjat, õ i g e t päästjat, ja seal ilmus keegi, keda nad päästjaks arwasid wõiwat pidada, sest et ta teisem oli kui need, kes endid seni päästjaiks olid tunnistanud, ilma et nad kedagi oleksid päästnud. Ihkamisi ja aimamisi otsisid nad inimest päästjaks, kes nende häda mõistab, kes nende wiletsust tunneb, — nad otsisid o m a meest. Ja Maltsweti Juhan oli o m a mees. Ta pidi oma mees

olema, sest ta hakkas neile päästjaile wastu, kes päästmist tõotasid, aga tõotust täide ei saatnud, kes jäid rahwa suuremale osale wõõraks.

Rahwas waewles teo-orjuse halastamata ikke all. Ta pidi wiimase kui ihujõu kokku wõtma, et täita mõisa nõudeid, ja see, mis jäi talle enesele järgi, oli aganane leib ning hall mure — alaline näriw, hinge ja ihu kurnaw mure tulewiku eest, hirm ja kartus selle eest, kuidas oma kohuseid mõisa wastu täita ja selle kõrwal iseennast wee peal hoida, aastast aastasse üle elatada. Ja see närwetaw enesepitsitus, see wiimase rammu hingetu pingutus, mille taga waritses ähwardawalt surmaw nõrkus, ei pidanud mitte ainult edasi kestma, waid koguni kaswama, sest mõisa nõuded ei alanenud, waid kerkisid. Kus mõisa silm weel midagi märkas, mis oli tööjõu, puhkuse, waralise kosumise nägu, sinna pandi peale uus wajutis uue kohustise kujul, ja talupojale jäi waruks meeleheit. Ta wõis teha, mida mõistis ja suutis — edasi ta ei saanud, haljamale oksale ta ei jõudnud. Kõige suurem usinus, kõige raudsem hool ja mure ei wiinud teda kaugemale, kui et mõis oli temaga rahul ja et ta ise ei surnud nälga.

Et talupoeg sellest lämmatawast seisukorrast wälja saada ihkas, et ta igatses wähemasti kergenduste järgi, on ju mõistetaw. Kuid seks puudus tal iga põhjendatud lootus. Nimelt ilmlikkude wõimude suhtes. Wiimasteks pidas ta peaaegu üksnes mõisnikke. Ta oli aastasadade jookful harjunud nägema ja tundma, et mõisnik tema maal kõik oli ja kõik tegi. Mõisnik oli walitsus, kohus, politsei, tööandja. Nagu tema määras ja käskis, nii oli seadus. Ja talupoeg nägi, et ka riigiwalitsus, mida ta waid nimepidi tundis, ainult seda tegi, mida mõisnik soowis ja soowitas, kui ta üldse midagi tegi. Ja et mõisnik midagi ei soowiks ja soowitaks, midagi ei teeks seaduseks, mis oleks talupojale tuluks ja seega talle enesele kahjuks, see oli ka harimata talupojale selge kui päike.

Sealtpoolt ei olnud siis midagi loota. Mõisniku ja riigiwalitsuse poolt haigutas talupojale wastu trööstitu öö.

Aga elamiseks wajatakse lootust, kannatamiseks lohutust. Hädalise silm otsib pilkase öögi seest helendawat päästekiirt, ta käsi sirgub kaugustes walendawa õlekõrregi järgi wälja. Ja et lootust ning lohutust maa pealt, loomulikkude, nähtawate wõimude poolt, ei olnud leida, siis tõstis talupoeg silmad taewa poole üles, selle nägemata wõimkonna poole, mis talle üksi weel järgi jäänud ja millest talle öeldi, et see üle käib kõigist walitsustest, isegi mõisniku walitsusest, ja et selle ees wõetakse kuulda ka talupoega, jah, et see on weel *ainus* wõimkond, kus ka talupoega kuulda wõetakse.

Talupoeg pani oma lootuse taewase isa peale. See pidi ometi kord abi saatma. Ja et see lootus oli tema ainus, siis oli see suur ja wägew, sest selles sisaldus meeleheitlikkude inimeste terwe inimlik-egoistlik pääsemõte, terwe nende parem tulewik. Ja nimelt ootas talupoeg salaja oma hinge põhjas loomulikku, ilmlikku, ihulikku, isiklikku abi — abi oma praeguses maapealses elus, abi olewiku kitsikuses, ja wõimalikult *warstist* abi, sest häda oli wäljakannatamatu.

Nüüd mõistsid aga need, kes olid õpetanud talupoega taewa poole waatama, kes tema lootused maa pealt, loomulikust ilmast, nägemata ilmasse juhtinud ja kes tema hinge waimliselt toitsid, asja hoopis teisiti kui ihulikus hädas waewlew talupoeg ise. Nemad ei rääkinud ilmlikust ja ihulikust abist, nende arwamisel põhjenes talupoja maine häda ning kannatamine jumala seadusel, see *pidi* nii olema, ja nad tõotasid talupojale selle eest alles teises ilmas tasu, pealegi ainult sel tingimusel, et ta nende õpetusi karwapealt täidab, et ta oma ihulikus wiletsuses ka weel aega peab leidma enda hinge eest lugemata käskude järgi hoolt kanda. Alles taewas pidi talupoeg saama parema põlwe, siin aga oma saatust kandma alandlikult, kaebamata ja nurisemata. Maa peal ei olnud talupojal midagi nõuda. Nad õpetasid talupojale seda, ehk wiimane küll oma silmaga nägi, et paljudel oli juba maa peal see paradiis, mis nendele alles taewas osaks pidi saama,

kõige pealt mõisnikel ja kirikuõpetajail, neil, kes trööstisid talupoega teise ilma õnnega.

Nagu kirikhärra kirikus, nõnda rääkisid ka wennastekoguduse jutlustajad palwemajas. Õpetaja noomis iga pühapäew rahwast pidada rahulolekut suurimaks wooruseks, maha jätta ilmliku wara püüdmine, olla ülemate wastu alandlik ja sõnakuulelik, mitte nuriseda orjuse üle ja näidata leiwawanematele rohkem usinust üles: kaebus talurahwa laiskuse üle oli õpetajail alati suus. Nõnda siis kuulis talupoeg kirikus, et ta peaks õigusepärast weel rohkem tööd tegema, mõisale weel rohkem jõudu ohwerdama, ja et see, mida ta pidas oma hädaks ja millest ta püüdis wälja saada, õigusepärast weel suuremaks pidawat minema! Ja ometi otsis ta juba sellestki pääsu, pidades juba sedagi liiaks!... Kirikust läks talupoeg palwemajja. Wahest teewad sealsed, lihtsamad walgustajad, kes rahwa enese rüpest pärit, õigust hädalisele. Ei midagi. Ka seal kõneldi ainult hingehädast, ihuhädast mindi kas waikides mööda wõi korrutati õpetaja noomimist südamerahust, leplikust meelest ning sõnakuulelikust alistumisest ja käsutäitmisest edasi. Ka seal tehti, nagu poleks maapealne ilm ja ajalik elu kõige oma wiletsusega kõnelemise wäärtki, nagu ei tähendaks ihulik kannatamine midagi, nagu teeksid need, kes walu pärast ägawad, seega ainult pattu. Alles nägemata tulewikuilm olla ilm ja sealne elu elu, ja selle ilma asja seletati nii põhjalikult, nagu oleksid seletajad ise seal mõne hea aasta elanud.

See kõik ei seisnud kooskõlas kannatawa talupoja abilootustega. See kõik ei suutnud teda waigistada. Ta tundis enese olewat petetud, maha jäetud, ilma õigete nõuandjateta. Ta kaotas usalduse niisuguste nõuandjate ning waigistajate wastu ja hakkas uusi, paremaid ootama. Neid, kes mõistaksid tema ihulikkugi häda, kes ei peaks seda mitte tühiseks, kes ei soowitaks selle suurenemist, kes ei räägiks ainult problemaatilisest tasust teises ilmas, waid kes wõiksid ilmutada midagi appitulekust, warstisest appitulekust juba siin maa peal.

Talupoja umbusaldust tema harilikkude trööstijate wastu

aitasid toetada mitmesugused wälised olud. Wahe nende ja tema wahel oli liialt lai ja liialt lõdew, nende olek tema wastu ilma sõprusliku sidemeta, ilma wennalise soojuseta, ilma ühendawa kaastundeta. Need trööstijad seisid temast ülemal, ta pidi nende poole üles waatama. Nad seisid temast ülemal seltskondlikult ja waraliselt, meelelt ja waimult, ilma et nad oleksid wõtnud waewaks tulla tema juure alla. Talupoeg märkas kõrkust, käskiwust, nuusutas ülemust, ja mis tegi tema usaldusele täielise lõpu, oli see, et ta oma trööstijaid tundis ühenduses olewat nende wõimudega, mis temale head ei soowinud, mille poolt tuli kõik häda. Isegi need rahwalikumad lepitajad ja tõotajad, kes töötasid tema külje all, olles tema rüpest pärit, eraldusid läbistikusest talupojast, talurahwa mustast paljusest, sedawõrt, et ta neid enam omadeks ei wõinud pidada, ning ka see eraldumine põhjenes osalt waralisel, osalt waimlisel ja meelelisel lahkolekul, ja niisugune wahe on alati wastastikuse usalduse haud. Kus luuakse ühisel usuwäljal liike, ehitatakse kihte, soetatakse klasse, seal ei kaswa ühenduse wili, seal mühab umbusalduse lämmataw umbrohi.

Isikud, kes kutsusid endid rahwa hingekarjasteks, ei olnud seda mitte. Karjane seisab karja juures ja karja seas, kirikhärra aga troonis rahwast kaugel, kogudusest küündimata kõrgel. Karjase esimene kohus on hoolt kanda oma karja hüweolu eest: kirikhärra mõtles kõige pealt ja enamasti ainult iseenese tulude peale. Õige karjane püüab karja hädas aidata, teda waenlaste wastu kaitsta; kirikhärra aitas häda edasi kesta, sest et ta hoidus talupoja wastaste poole, seisis nende kasude eest. Karjane ei olnud mitte lihtne karjane, waid uhke härrasmees. Ta polnud mitte kaastundlik, heldemeelne sõber, waid kõrk ja wali peremees. Talupoeg ei leidnud mõisniku ja kirikuõpetaja wahel muud wahet, kui et esimene nuhtles teda witsadega, teine sõnadega. Esimene peksis, teine noomis. Muidu olid mõlemad mõisnikud, mõlemad suurmaa-omanikud, orjade pidajad, suurperemehed ja suurhärrad. Ja niisugustena

nägi talupoeg neid alati kõndiwat käsikäes ja ikka teil, mis käisid talupoja omadele ristamisi ja otsekohe wastu. Mõisnik ja kirikhärra mõistsid teineteist, aga kumbki ei mõistnud talupoega. Nagu mõisnik, jäi ka kirikuõpetaja, talupoja hingekarjane, temale wõõraks. Ja see wõõrus oli seda suurem, et kirikhärra, nagu sakfa mõisnikki, talupojale juba rahwuselt oli wõõras. Karjane ei saanud hingega, hing karjasega sel keelel rääkida, mis mõlemaile ühine, omane, kodune — nad ei saanud wahetada hingehelisid, südamehääli, kui nad seda oleksid wõinud ja tahtnudki. Nende wahel ei tekkinud seegi olukord, mis walitseb sulase ja h e a peremehe, alama ja h e a ülema wahel. Seks puudus kirikhärral liiga sagedasti see lähendaw, lepitaw, teed tasandaw, wahesid warjaw omadus, mida nimetatakse lihtsaks inimesesõpruseks, inimlikuks lahkuseks. Talupoeg läks õpetaja juure sama kartlikult tuksuwa südamega, sama roomates ja küürutades nagu mõisasakssagi juure, ja teda lasti kirikumõisa niisamuti tagaukse ja tagatrepi kaudu nagu rüütlimõisagi. Ja kui kirikhärra arwas enesel asja olewat, siis ta kärkis talupoja peale sama kurjalt ja käskiwalt nagu kärkis mõisahärra, kui ta enesel arwas asja olewat. Ning mõlemad arwasid endil ikka asja olewat, sest et nad pidasid säärast talupoja kohtlemist tema kaswatamiseks ja õpetamiseks. Ilma waljuseta pidi talupoeg nende arwates hukka minema — weel enam, kui ta nende arwates juba oligi...

Ja alamat, lihtsamat liiki hingekarjased? „Armuõpetuse" kuulutajad rahwa enda rüpest? Kristliku wenduse ja wennastuse õpetajad?

Nah, need tegid, nagu nende kõrgemad ametiosalised eel. Wahe oli ainult kraadiline. Nad tegid, nagu teewad kõik waimulikud mehed, kõik kiriklased: nad muretsesid ahnuse ja kadedusega oma ühingu, Herrnhuti usulahu, ja enda isiku wõimu, tugewuse ja suuruse eest. Nad töötasid enese, mitte rahwa heaks. Nad eraldusid rahwast seega, et jaotasid ta waraliselt ja waimliselt liikidesse — paremaiks ja pahemaiks, kõrgemaiks ja madalamaiks. Nad tõukasid rahwa enesest

eemale, sest et nad isiklikule auahnusele ja kasupüüdele oma koguduses uksed ja aknad avasid. Rahva loomusunniline umbusaldus ka nende vastu imbus haigutavast lõhest, mis oli nende sõna ja nende teo vahel. Nad nimetasid endid vendadeks ja õpetasid vendust, aga nende olek musta hulga vastu tegi nad võõrasteks, nende tegelik elu hingas välja vahetegemist, isiklikku ja seisuslikku eraldamist. Ja mis veelgi kaaluvam: kogu Herrnhuti ususeltsi organisatsioonil puudus vendusealus ja vendusekuju; ta ei tunnud poolegi seda ühetaolust, ilma milleta vendus pole mõeldav; ta põhjenes otsekohe liigitamisel ja lahutamisel.

Vennastekogudus, mis sai aastal 1817 keiser Aleksander I käest vormilise loa ehitada Baltimaal palvemaju ja teha eestlaste ning lätlaste seas kiriklikku tööd ja mis võistles võimsalt luteri usu kirikuga, oli kinnine ususelts, mille rüppe mitte igaühte vastu ei võetud, kes soovis tema liikmeks saada. Vastuvõtt sündis liisu kaudu. Inimene, kes soovis „vennaks" või „õeks" saada, andis enese üles nõndanimetatud hoolekandjaile, keda oli igal kogudusesosal mitu, ja need panid kandidaadid koguduse ülemale ehk diakonile ette. Mõne aja pärast said nad siis teada, kas nad vastu on võetud või mitte. Juba see vastuvõtteviis ühes kiriklikus liidus, mis evangeeliumi mõttel kõigile, iseäranis aga „patustele", lahti pidi olema, näitas, mis tõugu vennalik ühetaolus valitses Herrnhuti koguduses. Kuid vastuvõtmisel ei vaadatud mitte ainult valitava liikme „pattude", mitte nii väga tema kombelise elu, tema hingelise kõlbuse peale, vaid ka — ja sagedasti ainuüksi — tema varalise seisukorra ja lahtise käe peale. Harilik nähis oli, et mõned liikmeksoovijad võeti üsna pea vastu, kuna teised aastatekaupa pidid ootama ning paljud vastu võtmata jäidki. Ning viimaste seas oli ikka rohkesti vaeseid ja kehvikuid või neid, kelle annilahkusest ja ohvrimeelest head ei kuuldud, keda loeti ihnete sekka.

Sest kirik ja tema teenijad ning toed tarvitsevad vara. Vara on võim. Ja võimu on kirikule ja tema kandjaile vaja,

et ennast alal hoida ja edeneda. Kirik ilma waralise wõimuta ei suuda leiwida, ekspandeeruda, ei suuda wõistlejatega wõidelda, sest see tekitab kulusid, nõuab kogumispaikade juure-ehitamist, jutlustajate ning muude tegelaste ülalpidamist, nende arwu rohkendamist, kirjanduse wäljaandmist jne. Aga ka eneste lähema, isikliku tulu peale olid Herrnhuti waimulikud isandad teraseb waatama, sama terased nagu kirikuõpetajadki. Nende taskud olid kõiksugu andidele ja kingitustele alatasa kutsuwalt awatud, ja kes tahtis nende silmas armu leida, tõusta, lugupidamisele jõuda, see teadis, mis tal oli teha.

Iga aasta pärtlipäewa ajal pidas kohaline diakon ehk „saksa-isand", kes elas Paunkülas, Harjumaal, oma aastapüha. Seda pidustati peamiselt annetamise ja ohwerdamisega. Suures woorís sõitsid „hoolekandjad armsad wennad" ja muud jõukamad koguduseliikmed Paunküla poole oma peameest austama ning teda kingitustega rõõmustama. Küll sinna wiidi raha, küll weeti rahawäärilist tarbewara. Sinna rändas wõija meepütte, seakintse ja püülijahu, willu ning linu ja kõike, mis leidus kodu paremat. Muidugi oli teataw osa andisid ka rahwa laiema hulga käest korjatud, ja kes ise pidule ei läinud, saatis oma kingitused teistega pärale. Nii mõnigi annetas ohwrimeelselt saksa-isandale, mida ta kodusel perel, lastel ja teenijail, oleks tarwis olnud; nii mõnigi maius rändas waimuliku mehe lauale, millest annetaja töötegijad aasta otsa, isegi suurtel pühadel, ilma pidid olema.

Ametid wennastekoguduses olid au- ja ühtlasi auahnuse-ametid. Nende kättesaamine sõltus waranduse, seisuse ja sugu tingimustest. Hoolekandjaks ja lugijaks ei wõinud tegeliku pruugi järele mitte iga aus, usklik ja kirjatundja „wend" saada, „õde" ammugi mitte. Hoolekandjaiks olid ainult jõukad ja liht-talupojast ülemal seiswad meessoost isikud — koolmeistrid, mõisasundijad, kaupmehed, kõrtsmikud, möldrid, käsitöölised, wallawanemad jne.; istus harwasti mõni liht-talupoeg nende seas, siis oli ta tingimata lahtise käega j õ u k a s peremees, ei kunagi waene wabadik ega sulane. Asjata sirutas kehw

külamees käe seesuguse ameti järgi, kuigi ta — õnne kaupa — koguduse liikmeks wastu oli wõetud, ja asjata tegi seda iga isik, kellel oli madala seisuse kõrwal wahest küll rahalist jõudu, aga kinnine käsi. „Wälispidiste heategude" peale pandi nimelt suurt rõhku ning sellega mõeldi eel kõige ohwriheldust ususeltsi enese ja tema kõrgemate juhtide wastu.

Hoolekandjad istusid palwemajas jumalateenistuse ajal erilisel kõrgemal põrandal, koguduse wastas, neile määratud aupinkides. Nad olid liht-karjast eraldatud, kõrgemale seatud, nagu wendade ja õdede walwajaiks ja ülemaiks pandud, ehk küll wennaliku ühetaoluse põhimõte sellega halwasti sobis. Ja nad istusid seal nähtawa uhkuse ja iseteadwusega, nad laskſid wahe, mis oli nende ja „karja" wahel, wõimalikult selgesti wälja paista. Igaüks nägi oma silmaga, et wennad pole ometi mitte wennad, waid et on ülemaid ja alamaid wendi. Nagu kirikuski teatud paremad istmed, esirinnas, olid määratud seisuslikult ja waraliselt wõimsamaile, nagu seal wahet tehti saksakoori ja talupoja-koori, rikka ja waese surnu wahel, samuti oli lugu seski koguduses, mille liikmed pidid olema ühetaolised wennad. Muidugi edendas niisugune liigitamine jämedat auahnust ja seega wälispidist wagatsemist ning wariserlikkust. Auahnusest püüti saada koguduse liikmeks, auahnusest tõusta hoolekandjaks. Kiriklik-wennalik kogudus pakkus sama ebameeldiwat pilti, mida seisustel ja waralistel liikidel põhjenew ilmlik seltskondki.

Ainult järje-õigeks täienduseks kõigele liigitamisele oli siis ka liikidesse jaotatud jumalateenistus wennastekoguduses. Neid liike oli kaks ja koguni kolm. „Jumalalapsed" hoiti „ilmalastest", Siion Paabelist kindlasti lahus. Jumalalapsed ja Siion olid Herrnhuti ususelts, Paabel ja ilmalapsed suur kirik ja tema kogudus. Sest usuta inimesi tol ajal weel ei olnud.

Wennastekoguduse palwemajad olid ja on, nagu teada, enamasti kirikute juures. Pool tundi pärast kiriku wäljatulekut algas herrnhuutlaste palwemajas jumalateenistus, mida hüüti „lahtiseks lugemiseks." Sellest wõisid osa wõtta ka „ilmalap-

sed", wennastekoguduse nimekirja wastu wõtmata patused. Pühapäewa-kohane jutlus, mis kirikus juba peetud, loeti uuesti ära, kuna selle eel lauldi mõned salmid. Siis pidas lugija peast lühema wõi pikema — enamasti pikema — kõne, milles ta kirikus ja siinsamas kuuldud jutlust parafraasitas. Jumalateenistus lõppes palwe ja lauluga, mille wiimase salmi puhul püsti tõusti.

Pool tundi hiljemini algas nõndanimetatud „teine tund". Sellest ei tohtinud ilmalapsed, wennastekogudusest eemalseisjad, enam osa wõtta. Kui mitte weel kolmas tund ei järgnenud, siis lasti teisele tunnile kogudusse wastu wõetud liikmete kõrwal wahel ka need, kes weel wastuwõtmist ootasid, kelle nimed juba kandidaatide kirjas seisid, kelle kohta aga liisuga tehtaw otsus weel teostamata oli. Enamasti aga, muu seas ka Järwamaal, peeti palwemajas kolmekordset palwetundi. Teisele tunnile lasti üksnes otsust ootawad liisulised. Muidugi wõisid ka pärisliikmed, kui see nende liigi-au ei haawanud, sel madalamal lugemisel kuulajaiks olla, kuid mitte „Paabeli rahwas".

Kolmanda tunni järgnedes kogunes palwemajasse ainult „äravalitud" rahwas, enamasti wanemad inimesed, need, kelle nimed juba eluraamatus seisid — wennastekoguduse pärisliikmed. Palwemaja uksed pandi kinni ja mõni wend seati ustele wahiks, et ükski ilmalaps jumala pärast sisse ei pääseks! Ja et patuste silmad läbi klaasigi ei näeks, kuis jumal oma lastega ja lapsed oma jumalaga asju diendawad, kaeti ka weel aknad eesriietega!

Nüüd alles olid wennad-õed koos. Need seal wäljas olid wõõrad. Nad olid wõõrad, ehk nad küll sama jumalat otsisid nagu wennad ja õedki, ehk nad küll kirikus ja palwemajas sama õpetust käisid kuulamas, mida kuulasid „jumalalapsed". Lukutatud templist, kinnimüüritud Siionist kajas hale laulu-heli, kostis härras palwekõmu, tõusis ulguw ja nuukssuw nutukahin wastu lage. Seal nuteti maailma pattude pärast. Nende pattude pärast, kes seisid wäljas, kelle eest oli hingeäratajate

tempel suletud. Ja nutjad olid mõisa kepikandjad — kupjad, kiltrid, aidamehed, ka mõningased opmanid, need wagad wennad, kelle kepid äripäewal peremehe kukru kasul tantsisid nende wõimuse alla antud wendade seljas. Ja seal nutsid ja palwetasid teiste pattude pärast kõrtsmikud, möldrid, mõisarentnikud, need wagad wennad, kes elasid ja kogusid rikkust oma põlatud wendade wiimsest jõust. Nende jõust, kes kui patused ilmalapsed seal wäljas seisid, kelle eest jumalakoja uksed ja aknad kinni, sest et neil oli wähem wara kui nutjail, wähem seda mammonat, mille teenimist nutjad pühakirja järele ise patuks tunnistasid...

Talupoeg mõistis, mida temaga siin tehti, nagu ta sedagi mõistis, mida tehti temaga kirikumõisas ja kirikus. Ta mõistis seda, olgugi tajumisi ja undamisi, ja et ta seda mõistis, siis ta kaotas usalduse niisuguste abimeeste, hoolekandjate ja trööstijate wastu ning ihkas ja ootas oma südames uusi, paremaid. Ta igatses abimeeste järele, kes teda peaksid teatawate õigustega inimeseks, kannatawaks inimeseks, ja kes juhataksid inimesele abi, mitte ainult hingele; kes ei tõstaks juhatawat sõrme mitte üksi kõrge ja kauge taewa poole, waid osutaksid ka selle kindla pinna poole, mille küljes on inimene oma eluga kinni.

Nüüd aga ilmus korraga mees, kes wäljendas selge sõnaga mõndagi,mis talupoja põues tummalt oli kipitanud. Nüüd ilmus mees, kes julges talupoja seniseid abimehi ja trööstijaid awalikult laita, iseäranis sellepärast, et nad endid temast pidasid paremaks, kõrgemaks, jumalale ligemaks, et nad jaotasid rahwa ilmliku wara järele liikidesse, et nad uksed, mis olid ühtedele awatud, teiste eest kinni panid, ja et nad endid ise põlatud wendade wähesest raswast nuumasid. Juhan Leinberg algas oma tegewust wõitlusega talupoja seniste awitajate, hoolekandjate ja nõuandjate — tema seniste ebasõprade wastu.

Waewalt oli Maltswedi nimi saanud rahwa seas tuttawama kõla, kui sellega ühes käis teade, uus usumees arwustada kirikuõpetajate kõrkust, lähenematust, wara-ahnust ja mam-

monaorjust sama terawalt kui Herrnhuti wendade templi-lukutamist, patuste liigitamist, nende wariserlikku ebawagadust ja silmateenri-tembutust. Teisi mõjusamaid ususeltse tol ajal rahwa seas ei olnud; baptistid ilmusid hiljemini. Ja et teade wastas tõele, märgati sellest, et wõitlus Maltsweti wastu arwustatud ja laidetud tegelaste poolt sedamaid lahti pääses, et kirikuõpetajad ja „saksaisandad" ning mõlemate abilised uut usumeest ühest suust püüdsid waleprohwetiks, rahwa eksitajaks, kuradi sulaseks teha, kelle õpetuste eest nad oma karjasid noomides ja wannutades hoiatasid. Rahwas aga arwas, kõigest hoolimata, temas o m a mehe ära tundwat, seda enam, et ta hoiatajaid ei usaldanud. Maltswet oli küll olnud kõrtsmik ja mölder, oli matti wõtnud ja puskarit müünud ning sellega jõukaks saanud, aga ta ei olnud m i t t e e n a m kõrtsmik ega mölder, ta oli mammonaorjuse maha jätnud, teiste abil wara kogumise kõrwale heitnud ja nõudis, et teised rahwaõpetajad ja rahwanoomijad teeksid sedasama. See äratas talupoja tähelepanu, meeldis talle, weetles teda, soetas temas usaldust uue palwemehe wastu. Ja see usaldus oli seda suurem, et Maltswet ei olnud talupoegadele seisuselt ja rahwuselt wõõras, nagu kõrk kirikhärra ja saksaisand oma wiletsa eesti keelega, et ta oli talupoeg nagu nemad ja ei tunnud mitte ainult nende keelt, waid ka nende elu. Aga ka uhke ei olnud Maltswet, ei lasknud endas kõrkust ega auahnust nõnda tükkida esile nagu wennastekoguduse lugijad ja hoolekandjad ning mitte wähem pastorid ja nende saksikud köstrid. See kõik, hoopis waatamata tema suure kõneande ja muude osawuste peale, tõstis Maltsweti nagu imewäel põhjast pinnale, tegi tast ühe hoobiga waimuliku rahwamehe, kes ületas pooldajaid kosiwa ja koguwa mõju poolest kõik tolleaegsed wõistlejad.

Weel suuremaks kaswas see mõju muidugi, kui tema nimi pärastpoole liitus suure wäljarändamis-liikumisega ühendusesse, kui ta sai nähtawasti seks awitajaks, keda talurahwas salaja oli oodanud, awitajaks, kes ei tõotanud kannatawale talupojale mitte üksnes teises ilmas tasu, waid arwas wõimalikuks,

et see oma põlwe juba maa peal wõib parandada, ja temale seks teed näitas ja aitas abinõusid otsida.

See oli Maltsweti paljas nimi, mis täna ka Kugli küla ta terwe ümbruskonnaga kihama pani ning talu poole, kus ta oma häält pidi tõstma, teele ajas. See oli Maltsweti paljas nimi ja eemalt kuuldud kõla tema wõitlusest rahwa seniste hingekarjaste wastu, mis kajas nagu ärataw, kutsuw kellahelin külast külla, talust tallu, isegi sundides wirguma lootuseta tuimusesse wajunud hingesid.

Need seal Kugli kõrtsis, kes pidasid uue rahwaõpetaja üle wiina ja õlle juures naljaga segatud lodewaid waidlusi, olid need leigemad, kainemad waimud rahwa seas, kellel kirglikud usu- ja lootusetunded enam-wähem puudusid, kes waatasid uutele nähtustele umbusklikult, arwustawalt, ära oodates wastu, iseäranis asjadele, mille peale panid härdad, süttiwa usuga hinged suuri lootusi. Aga nemadki ei suutnud wabaneda selle kõla mõjust, mis oli Maltsweti nimel; ka nende südame põhjas liikus salaja midagi ootuslikku ja lootuslikku, mis neid sundis kõrtsist lahkuma ja samme pöörama Kiisa talu poole.

Päris palawikuline liikumine walitses aga nende seas, kelle hingedes ühinesid ainelised abi-ihked usulise härdusega, kokku sulasid suureks, elawaks kireks, wastupanematuks tungiks täis wägewat lootust. Nende majades oli uhaw lainetus. Südamed tuksusid, silmad läikisid, suud kogelesid palwesõnu. Naised ergutasid mehi, mehed naisi, wanemad lapsi taga, ehk küll igaüks oli erk ja ärew isegi. Kõik olid endid minekuks ehtimas ja paljud ei püsinud õiget aega ära oodata, läksid liiga wara teele, et aga kodusest umbsest ooteõhust pääseda ja selle maja lähedale jõuda, kus neile täna nii haruldane toode pidi osaks saama, maja lähedale, kuhu nad kuhja kandsid nii palju wiimistlematuid ootusi ning lootusi. Küla tänaw mustas juba inimesist ning Kuglile kokkutulewad kaugemad teed olid täis tõttawaid salgakesi ja üksikuid rändajaid nagu kiriku juure wiiwad teed pühapäewa-hommikutel.

Kuglil oli wahest üks ainus terwe ja turd inimene, kes

Maltswveti lugemisele ei tahtnud minna. See oli Lõhmuse Taawet, sama jultunud lõuamees, kes kõrtsis oli kiidelnud, et temagi uusi uskusid wõiwat luua ning rahwale prohwetiks hakata, kui talle aga igapäewasest tööst jääks rohkem aega. See oli see üleannetu, kes nõudis, et usumehed ja palwewennad teda ta pattude pärast alles siis tulekssid noomima, kui nad temale meele pööramiseks ü h i s t õiget teed teakssid näidata ja kui nad ise oma lihalikkudele himudele selja on pööranud. See oli see mees külas, kelle peale rahwas näpuga näitas liia joomise, abielu rikkumise ja seitsmendagi käsu wastu eksimise pärast. Ja see mees oli selle jumalakartliku mehe wäimees, kes tõi täna prohweti külasse, kellele rahwas rõõmu eest, mis talle osaks pidi saama, tänu wõlgnes, kes Kuglile ja kogu ümbrusele tegi wõimalikuks oodatud päästjat palgest palgesse näha ja tema elusõnu oma kõrwaga kuulda. See jumalapilkaja ja usuteotaja oli waga Kiisa Mihkli lihase tütre mees ning tema üleaedne.

Kui Lõhmuse peremees jõudis rätsep Wikerpuuriga koju, leidis ta oma noore naise lapse kätki ees põlwili palwetamast. Ülespoole wahtides ja ristis käsi kramplikult sosistawa suu wastu wajutades, palwetas Anu nii sügawa seesmise õhinaga, et ta midagi ei kuulnud ega näinud, ei meeste sissetulekut ega nende kogusid. Ta oli wäikese lapsega, kes magas hällis, täiesti üksinda; teenijad olid kõik juba Maltswveti lugemisele rutanud.

Pooljoobnud mehe õlleniiskes habemes tuksus imelik muhelus, kui ta udune pilk silmas palwetaja liigutawat kuju. Ses muhelusest oli ühewõrra põlglikku pilget ja wabandawat kaastunnet. Taawet jäi nagu seesmisel sunnil hetkeks ukse alla seisatuma, ta ei suutnud palwetajat näiliselt eksitada, ja tagasi hoides ka teist hakkas ta käsi kinni wäikese küüraka rätsepa kitsast õlast.

Nüüd pööras noor perenaine pead, lähemal pilgul hüppas ta summutatud karjatusel püsti. Ta ehmus aga weel millestki muust kui meeste ootamata nägemisest. Natuke aega

wahtis ta segasel kohmetusel oma mehe poole, ta suu otsis sõnu, siis ta ütles häälega, millest wärises kurb, kaeblik tüdimus wälja:

„Taawet, sa oled jälle —"

„Täis," täiendas mees.

„Sa oled kõrtsis jälle kiskund," lõpetas Anu oma lause ja ta silmades walgus wesi kokku.

Taawet äigas üle näo ja tõmbas werise käe tagasi.

„Näe kassipojukest! Kriimustand nina ää! Aga selle eest panin teise lendama nagu nahkhiire... Sa oleks pidanud nägema, kuda ta kõrtsiuksest kaewukünani mõõtis pilwede kõrgust... Sihuke kinnas!"

Wäike nokastunud rätsep turtsatas naerma.

Aga näiliselt tuletas see werise põsega mehele wastikult meele, et ta hooples, ja wabandawal häälesurumisel lisas ta juure:

„Lase siis iga nadikaela enesele nina peale lädistada! Niisugune salakoi tuleb meest nöökama, nuputab minu ees oma rüwetand rusikat!"

„Kellest sa reagid?"

„Marguse Mihklist!"

„Ja sihukestega lähed sina, Lõhmuse peremees, kõrtsis kiskuma!"

„Sihukestega jah! Ausat meest ma naljalt ei puutu! Aga kelmidele annan kitli peale, iseäranis neile nuuskuritele, neile silmajõllitajatele, neile, kes söömad ja salgawad..."

Noore naise suured lapsesilmad wiibisid nii nutwa kurbuse ja hingelise etteheitega mehe küünistatud näol, et meister Wikerpuur tundis kohustawat sundi enda seltsimeest wabandada ja noorikut waigistada.

„Taawetil on õigus," ütles ta oma nõtke kõhurääkija-häälega. „Teine läks ropuks, kippus pesemata sõnadega suisa peale. Ja kissi laseb siis omale rusikat nina alla toppida. Aga, kulla noorik, terwe asi oli jo enam nali. Kõik naersid,

kui Mihkel lendas nagu takutopp uksest wälja ja kaewukünasse..."

„Kas ta sai wiga?"

„Mitte põrmu. T e g i aga, nagu oleks ristluu asemelt ära. Lonkas natuke naerjatele — üks-kolmat, üks-kolmat — ette. Aga ma nägin, kuda ta, kui sai kõrtsi juurest eemale, sirgelt hakkas kõndima nagu kurg kapsa-aias. Põle tal tühjal wiga ühtigi — wiga sai, näe, üksi teie wanamees."

Noorik astus tummalt kätki juure tagasi, pöörates meestele selja. Seda pidas Taawet enda hukkamõistmiseks, ja et teise wiha häwituseks wahel on tõhus saada ise wihaseks, siis ta hakkas tühiste, otsitud asjakeste kallal torisema ja mõnama.

„Kus see Ants siis on? Maja teenijatest tühi nagu kabel; ei tehta wäljagi, et peremees pikalt teelt tuleb! Kes siis hobuse nüüd eest ära wõtab? Ja poiss — kus see on? Tiiut pole koa kuskil näha! Taga paremaks läheb! Kõik lastakse kodust minema pühkida! Kas nad enne ja pärast lulli ei wõind lüüa?"

„Küll mina lähen wõtan hobuse eest ää," ütles Aadu Wikerpuur lepitades.

„Wõi sina! Kas sina oled minu sulane? Kuradi päralt, miks teenijaid kodu ei ole?"

„Ma käskisin teenijad minna lugemisele," ütles noorik, tõstes last kätkist sülle.

„Wõi k ä s k i s i d kohe! Ei lubaud, waid k ä s k i s i d! Ja ise teadsid, et ma tulen hobusega teelt?"

„Ma ei teand, millal sa koju jõuad. Arwasin, et ööse. Aga kui pidid weel enne lugemist tulema, siis — siis tahtsin hobuse ise wõtta eest."

„Sina? Sina ise tahtsid — ?"

„Ja."

„Nojah! Arwasid muidugi, et tulen käpuli koju wõi norskan reel, habe taewa poole! Nagu oleksin niiwiisi sea moodi ennegi koju tuld!"

Anu ohkas ainult. Aga see süüdistaw ohkamine ärritas pooljoobnut seda enam.

„Lugemisele! Kõik jooksewad, sabad seljas, Kukewere kõrtsmiku lugemisele! Mis on sealt soada? Sõnu, paljaid sõnu — üks narrim kui teine! Parem wõta kõõrdsilma juures pea puskarit täis, siis oled justament niisama tark wõi niisama loll, kui oleksid Maltswweti Juhani piiblikäänutamist kuuld. Jumala eest, ma paneksin kõik inimesed parem tantsima, kaarta lööma ja loba ajama, kui neid soadaksin unistaja palwetundi!... Sina ise lähed muidugi koa?"

Anu mähkis last, kes ärganud, suurrätiku sisse.

„Ja," kostis ta tasa, aga kindlalt.

„Seda ma arwasin!" naeris Taawet, kasukat seljast kiskudes, pilkawalt, kuna Wikerpuur uksest wälja oli lipsanud, et teostada oma tõotust hobuse lahtirakendamise poolest. „Seda ma arwasin! Oled jo Kiisa Mihkli käbikene! Unikülast wõiwad jo üksi unistajad tulla... Uks niisuke luusis ja luuras täna kikiwarwul kõrtsis ümber. Luges muidugi minu wiina-suutäisi. Waja jo mu naisele ja kogu külale õhtes ja silmi punnitades kõrwa sosistada, et Lõhmuse Taawet käis jälle kõrtsis ja kallas nii ja nii mitu lonksu kurku. Nagu see tema asi oleks! Nagu oleks teda keegi minu walwajaks pand! Juudas, niisuke!... Kui see kuradi wagadus inimest ausaks ei tee, mis on tast siis õieti kasu? Kas õige inime kellegi peale läheb kaebama, kellegi kõrwa läheb paha sosistama?... Kas tead, Anu, kõik teie wagadus ja pühadus pole poolt krossigi weart!"

„Ära tee pattu, Taawet! Tõnu-Peetri Madis pole sinu peale ilmaski käind kaebamas. Tal on ainult hale näha, et sina nii jumalakartmata oled, aga ta loodab, et sa pöörad siiski weel kord meelt."

„Näe imet, kuda sa kohe tead, kellest ma reagin!" hüüdis Lõhmuse peremees, ja ta silmad said tigeda kiirguse. „Ma pole kellegi nime suhu wõt, aga sina kohe krapsti Tõnu-Peetri Madisest kinni! Nagu teisi pugejaid ja susijaid wallas wähe on!"

„Kas sa siis Madist ei mõeld?“

Selle lapselik-õiglase küsimise peale ei wõinud Taawet muud kosta kui: „Mõtlesin jah!“

„Sellepärast! Ja Madis ei soowi sulle midagi paha, waid ainu-üksi head. Tal on kahju sinust, nagu on minulgi sust kahju. Ta kurdab tihti, et miks sina tema sõbraks ei soa, waid ajad kõige pahematega külas ümber...“

„Kõige pahematega?“ Taawet oli raskelt ja nõtkuwalt ahju kõrwa järile wajunud; nüüd ta krapsas jälle püsti. „Wõi kõige pahematega! Ja tema on see hea, tema on see paras!... No, kas tead, Anu, niisukeseks, nagu tema on, ei tahaks ma ilmaski saada. Mul oleks jo häbi...“

„Madis on jumalakartlik mees...“

„Jah, jah, seda ta on, seda ta näib olewat, aga see on koa kõik, ja seda on wäga wähe! Mis on tema jumalakartusest kasu, kui ta minu ega kellegi wastu põle inime — inime, kellega wõid rõõmsa meelega lõuatäie wiina juua, kelle kotist wõid tubakat wõtta, nagu oma wenna kotist, ja kellega wõid ajada sõnakese sooja juttu! Mingu hundi uru alla oma jumalakartusega! Tema wagadus on mulle liiga kale ja wedel lake!“

„Sellepärast, et sa ise ei ole jumalakartlik.“

Nooriku toonis ei olnud midagi etteheitlikku, ainult palaw, walutaw kahjutunne kees ta rinna põhjast üles.

„Jah, Madise wiisi jumalakartlik ma küll ei ole, ei tahagi olla,“ wastas Taawet, järi peale tagasi wajudes, toonil, millest kuuldus õiglane, peaaegu wihkaw põlgus. „Kellele ta oma jumalakartusega siis head teeb? Kas ta sandile kannika leiba rohkem annab kui mina? Kas ta kellegile suutäie wiina on ost? Kas ta teise tuba läheks kustutama, kui oma sealaut põleks?... Kuda pagan ma temaga sõbrustaksin? Mis juttu ma niisukesega ajaksin? Ei tea jo teine muust rääkida kui saksa-isandast ja Aniste papast ja hoolekandjaist ja lugemisest — igawesest lugemisest alalõpmata! Mõistan jo küll, mis pudru ümber ta keerleb. Wõeti teine pika, pika ootamise järele palwerahwa hingekirja wastu — no nüüd kiheleb

süda ammu juba soada hoolekandjaks, tõusta lugijaks, et siis kõik imestaksid: ‚Näe, Tõnu-Peetri Madis koa aupingis, püha meeste aujärjel, istub Aniste papa paremal käel, kust tema tuleb kohut mõistma elawate ja surnute peale...' Wigurimees niisuke! Rebane! Läbi ja läbi kelm!"

Noorik oli näo sügawasti lapse peale kummardanud; kui mees pilkawaid pühakirja sõnu näägutas, käis Anu kehast nähtaw wärin läbi.

„Madis põle mitte üksi jumalakartlik, ta on koa aus mees," ütles ta wiimaks, hääles midagi poolpühalikku; siis lõi silmad üles, ja ta pilgust woolas hinge sügawusest tulew kuum iha. „Taawet, ma annaksin oma elu selle eest, kui sina poolegi niisuke oleksid kui Madis, kui sa oma kurja, patust elu wähegi parandaksid, kui sa mitte enam ei istuks küla kõige pahemate inimeste killas!"

Taaweti ilmest oli näha, et ta midagi tahtis wastata, et tal midagi wastata o l i, et ta arwas wõiwat ennast kaitsta; aga ta oli kitsikuses, ta ei leidnud lööwaid sõnu, wastase arwamist mahapõrutawat seletust. Ja ses kitsikuses kähwas ta äkitselt püsti, lõi endale kõminal wastu rindu ja karjus wägiwaldselt, metsikult, karjus nagu wihane haawatud loom:

„Ma olen parem kui Madis, ja need, kelle killas istun, on kõige paremad inimesed külas!... Mina — mina — Lõhmuse Taawet, see lakkekauss, see aidalõhkuja, see abielurikkuja, kes ma olen, — ma olen jumala ees õigem kui teie wagad kõik kokku!"

Ja röhitsewal, körisewal hingeldamisel, mis pani ta laia wõlwitud rinna lainetades liikuma, istus joobnud mees järile tagasi, toetas pea mõlemate käte wahele ja wahtis imeliku õela, wihase uhkusega enda ette maha. Harwad pehmed juuksed langesid tal seejuures hõredate, ruugete salgukestena üle otsaesi ja andsid talle nagu kinnipüütud, aga wihaselt wastupanewa kurjategija kohutawa ning ühtlasi kaastundmust äratawa wälimuse.

Mõlemad waikisid. Noore naise pilk tungis pikkade, niis-

kelt läikiwate ripsmete wahelt luurates, nagu prao wahelt wilkuw päikesekiir pimedasse nurka, tuhmilt istuwa mehe peale. Ses waates wõitles hea kurjaga, heldimus hukkamõistmisega, meeleheit lootusega. Äkitselt pani Anu lapsukese hälli tagasi ja astus kergel, kuulmata sammul nagu kass üksiku mehe juure.

„Taawet!"

„Mis sa tahad?"

„Tule kaasa!"

„Kuhu? Maltswweti lugemisele?"

„Ja."

„M i n a? Mina Maltswweti lugemisele?" Ta tõstis pead ja hakkas naerma laia, üleannetu lõuaga. „Mis ma seal pean peale hakkama?"

„Kõik lähwad jo, Taawet, miks siis mitte sina?"

„Ja, teie jumalalapsed, teie wagad ja jumalakartlikud, teie lähete kõik — mis on minusugusel sealt otsida? Ega's lugemised ole patustele, ega's üleannetuid seal sallita!"

„Taawet!"

„Ei!!" kärgatas mees kõmisewal rinnal, ja matsatades langes ta rusikas põlwekondi wastu. „Ma ei taha! Ma wihkan teie igawaid jorutusi!"

Nooriku pilk põletas nagu sulataw tuluke patuse lau peale maha. Korraga hakkas Anu mõlema käega mehe pea ümbert kinni.

„Taawet, mõtle meie lapse peale!"

Ses hüüdes nuuksus kogu õnnetu inimhing — kartuses, mures, walus, ahastuses lõhkew süda. Ja kui Taawet lõi silmad üles, waatas ta kahe sinakalt särawa tähe sisse, mille kõne sundis teda waikima, mille hiilgus wajutas ta põrmu.

Nad mõlemad olid tummad. Joobnud mees tundis enda pea ümber soojust, mis teda kainendas, ta tundis põse wastu käiwat lõõskawat hingeauru, mis teda toiwutas, tema põue nagu haawu parandawa, hingeülendawa eluõhuga paisutas.

Ta tõusis istmelt ja naine tõmbas käed tema pea küljest tagasi.

Aga nagu oleks sellega hea waim temast jälle eemale nihkunud, ilmus jumalakartmata mehe wiinaniiskesse habemesse, ta lihawate, himukate huulte ümber patune, uskmata naeratus, ja astudes lapse hälli ette ning wõttes pisikese eluka õnnetu parema käe räti wahelt wälja, ütles ta pehmesti, aga pilkawalt:

„Kas arwad siis, et talle kaks näppu juure kaswawad, kui ma Maltswveti lugemisele lähen?"

„Ei, aga jumal annab ehk meile andeks."

Anu ütles seda sosistades. Ta oli hälli ette mehe kõrwale astunud. Tasa nagu kass.

„M e i l e? Ütle ikke õieti wälja: sulle! Sest ega's s i n u l seejuures süüd ei ole. See on ju m i n u patu pärast. Eks?"

Noorik waikis.

„Hahaha! Eks ma seda tea juba! Wanemate patud nuheldakse laste kätte. Isa käsi teeb kurja, sellepärast on pojal wiie sõrme asemel paljalt kolm, ja needki ühte kaswanud! Ma ei saa aga sest tarkusest hästi aru: miks nuheldakse seda põrmukest siin, kui kurja teen mina, — miks teda wäetit sellepärast keelatakse ausat tööd tegemast, et tema isa autut tööd on teinud! Haagrehtki ei peksa iga kord ilma süüta inimest, ja teie ütlete, et jumal seda tegewat! Siis on jo teie jumal hullem kui haagreht!"

„Meie jumal on ka sinu jumal, Taawet!"

„Ei, minu jumal on parem. Minu jumal annab mullegi andeks, — ei tule tal meelegi mu poega hakata karistama! Minu jumal annab mulle andeks, ilma et Maltswveti lugemisele peaksin minema. Põle mul waja kirikussegi minna. Patuste jumal on hoopis teine mees kui wagade jumal... Oadu, mis sina arwad?"

Mida meister Wikerpuur arwas — ta oli praegu üle kõrge läwe jälle tuppa roninud —, seda wõis lugeda ta rõõmsasti itsitawalt näolt.

„Mina wõin oma jumalaga rahul olla," wastas ta, ja

näitas seejuures kahte rida harwu, terawaid orawahambaid. „Ma olen ta käes küll natuke wussi läind — ta hakkas inimest tegema ja tegi kogemata kaameli. Aga selle eest põle mul waja mõisawäljal adra taga ähkida ega mõisarehes warta tõsta, ei ka liiwakõrwes koormat kanda. Minu jumalal oli minuga tahes wõi tahtmata hea nõu, et ta sättis mu inimese ja looma wahele. Tänu talle selle eest!"

„Aga mis kurja siis sinu isa wõi ema tegi, et sulle see küür selga kaswas? See olla jo ikke wanemate patu märk, nagu usuwad meie wagad."

„Mis nad tegid? Käisid liiga tihti kirikus ja jätsid wäikese Dadu üksi Kuru mõisa niiskesse karjatsetuppa. Ühel pühapäewal, kui waga karjane naisega jälle oli kirikus ja poisid wiisid toast karja-Leenu, kukkus Dadu kätkist ja murdis peaaegu kaelaluu. Eks wa jookswa kaswatand siis Dadukesele liumäe kuklasse, ja rätsep oligi walmis!"

Taawet waatas naerdes naise peale.

„Kuule aga, mis juttu Wikerpuur ajab! Isa-ema kirikus jumalat palumas, mõlemad jumalakartlikud inimesed, — kodu aga tehakse laps eluaegseks sandiks!"

„Eks nad old ikke patused inimesed," tähendas Anu tasa, aga usklikn hinge järeleandmatu wisadusega.

„Soo! Siis peaksime jo kõik wigased olema, sest kelle wanemad ei ole siis patused? Terweid inimesi ei wõiks ilmas ollagi!"

„Jumal karistab, keda ta tahab, iseäranis suuri patuseid ja neid, kes patust ei pööra."

Taawet sasis oma pikki, harwu juukseid. Ta oli wiinastunud, aga ta tundis, et ta mõtleb selgemini kui tema kaine naine.

„No, mis suurt pattu on siis jumalakartlik Kiisa Mihkel ja tema waga naine Liisu teind, et nende Mannil ilmale tulles üks jalg lühem oli kui teine? Sina oled nende tütar ja peaksid seda teadma!"

Noorik waikis, aga ta nägu ei awaldanud mitte kitsikuse-

tunnet, waid ainult piinlikku kurbust mehe patuse, uskmatu jutu üle.

„Ja patust pöörmata inimestele juhtuda niisukesed õnnetused?" pitsitas Taawet edasi. „Ma arwan, Kiisa rahwast ei wõi isegi püha waim öelda, et nad on patust pöörmatud! Kas meie külas teisi jumalalapsi ongi, kes neile järele jõuawad? Kas mäletad ainustki pühapäewa, kus Kiisa Mihkel kirikust koju on jäänd, sadagu kas wõi pussnuge taewast maha! Ja et teda palwekogudusesse wastu ei wõeta, ehk ta küll eidega seltsis iga pühapäe palwemaja pinki käib soendamas, see tuleb sellest, et tal eneselgi midagi suhu põle pista, ammuks siis weel saksa-isandale ohwerdada. Ja kes see on, kes nüüd prohwet Maltswetí järele jookseb, et oma wagadust kõige ilmale näidata?... Kas tead, naine, ma tahaks Kiisa Mihkli nägu näha, kui talle täna õhta ütleksin: Su tütar Anu reakis, et sa oled patust pöörmata inimene!... Ma usun, ta neaks sinu ja su järeltulewa põlwe ära."

„Ei. Minu isa ei nea kedagi. Ta usub, et ta on patune inimene."

„Aga mind peab ta ometi suuremaks patuseks?"

„Ja."

„Ja patust pöörmatuks?"

„Ja."

„No miks siis tema laps niisama wigane on kui minu oma?"

„See on jumala tahtmine."

Lõhmuse peremees krapsas jälle oma huugawa pea ümbert kinni, tõstis siis wäikese rätsepa nagu keekoti üles õhku ja teda põrandale tagasi pannes hüüdis peaaegu nutusel häälel:

„Wikerpuur, kurat! Kas sul ja mul on täis aru peas wõi oleme mõlemad hullud?"

„Purjus oleme mõlemad," wastas kohkunud küürakas, sest see wäike mees teadis, mida läks maja rahule tarwis.

„Ei," karjus Taawet, „meie oleme kained, aga see siin on

joobnud!" Ja ta asus naise puusade ümbert kinni, tõmbas ta enda wastu ja wahtis talle uuriwalt, mõistataivalt [illegible]ma.

Anu ilusa näo üle lendas naerataw helk, mis kaiwalusest ja warjatud wõiduröõmust mitte puhas ei olnud. Korraga tundis jumalakartmata mees kahte sooja kätt oma kaela ümber ja tema patust pöördumata südamest lainetas läbi silmapilkne kuum, nõrgendaw wool.

„Tule, Taawet!"

„Ei."

Taawet ise arwas, et ta ütles ei, aga nooriku kõrwale oli see juba pool ja. Ja kui Anu oma pikad, palawad sõrmed sügawamini kangekaelse ihu sisse wajutas, wõis ta natukese aja pärast kuulda täielist, selget ja-sõna.

„Oadu, mis sina teed?"

Taawet küsis seda kortsus kulmul, wahtides Wikerpuurist wiiliti mööda.

„Ma tulen sulle seltsiks, sul ehk muidu igaw."

Taaweti nägu läks weelgi tumedamaks, ja kui ta hakkas laia suuga naerma, siis kostis see nagu enesesüüdistus truuduse ja truudusemurdmise wahel waakuwast südamest.

„Jah, sa wõid mulle Kiisal midagi kõhuga ette reakida," ütles ta ja kahmas mütsi järele. „Kõhust tulewad ikke kõige paremad kõned; ega Maltswetigi kõne mujalt tule kui kõhust —"

„Täiest kõhust," täiendas tume hääl parsilt.

„Täiest neh, aga meie peame tühjaga kuulama." Ja Lõhmuse peremees tõstis kätkist oma karjuwa pojukese, kellel isa pattude pärast kaks näppu wähem oli kui teistel kisapurikatel, käsiwarrele ja tegi minekut.

Ka Lõhmuse Taawet läks Maltsweti lugemisele!

See ainus, kes ei tahtnud minna!

Nüüd ei olnud Kugli külas enam ühtegi terwet inimest, kes mitte Maltsweti lugemisele ei läinud!

Ka Lõhmuse Taawet, see jumalapilkaja ja usuteotaja! Ja rätsep Wikerpuur, kes polnud temast mitte parem!

Inimesed, kellega nad tänawal kokku juhtusid, ajasid suud lahti, aga siis pilgutati üksteisele silma ja mõni sosistas naeratades ning pead wangutades: „Ja, ja, jumal wõib imet teha!“ Ja sellega oli neil täiesti õigus, ja õigus polnud ainult neil mitte, kes lisasid juure, et „Maltswweti waim“ meelitada ka suuri patuseid hingeroale, sest selle waimu nimi, kes Lõhmuse Taawweti lugemisele wedas, kõlas teisiti...

Ja Anu silmad hiilgasid.

Kui Tõnu-Peetri Madis teda nõnda nägi — ta seisis Kiisa pere wärawas ja näis olewat Lõhmuse perenaist seal oodanud —, jooksis ta lagedast ja mahedast näost nagu wälguga üle, ta pea tegi äkilise nõksatuse ja wagusaist tuwisilmist sööstis hetkeks nagu joake hõõguwat sulametalli.

Anu oli ilus praegu. Ilusam kui kunagi enne. Tal olid praegu silmad, mis wõisid mehepõues jääd sulatada, mis wõisid külmal ja tuimalgi mehel were pähe ajada, silmad, mis wõisid kukutada kõige karskema, jumalakartlikuma palwewenna silmahimu-patusse.

Ja Tõnu-Peetri Madisel, sel pühal mehel, oli äkitselt tundmus, kui oleks ta selle naisega Õnnistegija sõnade järgi abielu rikkunud oma südames. Aga ta ei löönud oma himuraid silmi mitte maha, ta waatas edasi selle naise otsa, kellega ta abielu rikkus, ja tal oli tundmus, et abielu rikkumine on magus, meeletu magus patt — patt, mida maksab teha, mida maksab hingeõnnistuse hinna eest teha... Ja ta oleks selle naise juure astunud, tema käe pihku wõtnud, seda surunud, surunud, kui Anul mitte tema joodik mees kaasas poleks olnud. Seda nähes oli Madise meelest, kui tõmmataks tal silmus kaela. Ta nokutas teretamiseks ainult pead ja andis tulijaile wärawa wahel teed.

Kuid tema kohmetus ei kestnud kaua. Pehme, helde, südamlik naeratus ujus korraga nagu päikesepaiste ta jumeka näo üle, ja sel näol oli nüüd suur sarnasus mõne inimesesõbralise waimuliku mehe näoga.

„Woata, woata, meie Taawet koa,“ ütles ta õrnalt,

hakates kergesti kinni Lõhmuse peremehe käsiwarrest, mis hoidis jõudsalt ja hellalt wigast last.

Näha ei olnud, kuis Taawet seda tegi, aga lähemal pilgul ei olnud Madise kätt enam tema käisel.

„See on mõistlik, see on ilus!" liblistas Madise soe hääl patuse kõrwa juures. „Inimesel peab ikke midagi olema, mis teda seestpoolt toetab, jalul hoiab —"

„Jaah," ütles Taawet, „muidu kukuks mõnigi kaine mees seal ninali, kust joodik oma abiga julgesti üle läheb."

„Aga inimene ei pea mitte olema suurelik," jutlustas teine sõbralikult edasi, pistes wastuse wagusi tasku, „ja jumalal on juba hea meel, kui meie, patused, tema ees wähegi põlwi nikutame ja kukalt painutame —"

„Krrae! Krrae!" kuuldus korraga Kiisa pere suure kase otsast; mõlemad mõistlikud wareesed olid kõrtsi juurest juba ammugi siia tulnud, sest noorem tahtis prohwet Maltswetti tundma õppida ja wanemat huwitas suur rahwawool.

„Põlwenikutamine ja kuklapainutamine oleksid head asjad, kui mitte kõige kelmimad inimesed kõige suuremad roomajad ei oleks," ütles Lõhmuse Taawet niisama wagusasti ja niisama pehmesti.

„Aamen! Aamen! Aamen!" hüüdis seepeale salapärane hääl Kiisa talu kaewust, ja meister Wikerpuuri sinakas-punane nägu peitus kirju labakinda taha.

Kiisa talu oli muutunud nagu wäikeseks usurändajate leeriks. Kõik kohad majas ja maja ümber kubisesid oma ja naaberkülade rahwast, õues ja wärawa taga tänawal puristasid aia külge seotud wõõrad hobused.

Meeste mustad rasked wiltkaabud, suured laiad rebase- ja jänesenahka mütsid, riideta kasukad, potisinised mantlid ja kuued, wärwilised wööd, willased wõi takused kintspüksid, tõmmud sukad, hallid ja kollakad pastlad — nad liikusid läbisegamini naiste kõrgete munajate tornmütsidega, neiude punaste ja siniste pärgadega, mõlemate igakarwaliste wäikeste ja suurte pealisrätikutega, nende lühikeste pruunide kroogitud

kuubede ja triibuliste seelikutega. Kus oli suurem jõuk tihedasti koos, seal imbus riietest potisinise värvi, tubase sultsu ja vingu, odava tubaka ja piibuõli ühendatud lehk kibevänge pilvekesena heljudes õhku. See oli talurahva vaesuse hais, mida tundes sakkad hoidsid nina kinni ja mille eest nad põgenesid, nagu kihutaks neid pitsitav südametunnistus taga. Hiljemini, kui tulid vene saapad rohkem moodi, seltsis kõigi nende lõhnade juure härraste hirmutuseks ka veel tökatihais, talupoega sakssast veel enam lahutades, saksa ninale veel suuremat piina tuues. Siis pidi mõnigi mees, enne kui tohtis mõisa kirjutusetuppa saksa palge ette astuda, haisvad „kalavinskid" ukse taha jätma, või ta võis härra, proua või preiliga kõnelda ainult poolavatud ukse tagant ning teatavast kaugusest. Kirikusaks kurtis aga igal pühapäeval pärast jumalateenistust, iseäranis suvisel palaval ajal, käärkambris köstrile ja kodus oma perekonnale, et see ilge talupoja-hais, mis täitis kirikut, viib ta vististi enneaegselt hauda. See kartus oli aga õnneks liialdatud, sest kirikhärrad elasid harilikult väga vanaks, ja et nende tervis mitte kõige pahem ei olnud, seda tunnistasid nende priskeð põsed ning õnnistatud kehavormid ja mitte vähem nende suur rikkus järeletulevast soost.

Et Kiisa talu ruumidesse ei mahu pooledki palvelised, seda võis näha ammu enne lugemise pealehakkamist. Tuba ja kamber olid seinast seina higistavaid inimesi täis kiilutud, nii et laest kukkuv nõel poleks saanud põrandale, ning uksest trügis ja rüsis ikka veel rahvast sisse, nii et mõnel kivil ses elavas müüris kiputi hing rinnust pigistatama. Ei aidanud viimaks muu nõu kui tõsteti kambri aken ja toa tagaseinas olev tahmane ruut välja — esiteks, et ammutada poollämbunud higistajaile värsket õhku, ja teiseks, et anda neile paljudele, kes välja pidid jääma, nende augukeste kaudu ka veidi osa lugemisest; muidugi võisid välised salgad vähesel arvul, ükstejst aivauste eest ära rõhudes, lugemist ainult kordamisi ja katkestatud järkude kaupa kuulda. Kõigest pigistamisest hoolimata ei tahtnud aga ükski, kes murrus kas

toas või väljas koha võitnud, paigast nihkuda, ja nooremad pidasid akna-augukeste ning suitsutoa ukse ees kojas päris võitlusi iga vähegi ligema kuulamiskoha pärast. Ainult pulmamehe laua ümber kambris oli vähe lahedamat ruumi, kuid selle hoidmine maksis Kiisa peremehele ka vaeva küllalt.

Sel lool polnud Lõhmuse perarahval ning Tõnu-Peetri Madisel teadagi kerge tuppa pääseda ja toast läbi kambrisse. Väike küürakas rätsep jättis võitluse juba poolel teel katki, Taavet ja Anu, esimesel laps käel, suutsid endile ka ainult seepärast teed rajada, et neid kui omi inimesi kergemalt läbi lasti, kuna Tõnu-Peetri Madisele appi tulid tema pulmamehenimi ja südamesõprus, mis teda Kiisa peremehega ühendas, nii et ka temale tahapoole pääsemiseks — kas nurisedes või nurinata — ruumi tehti.

Kiisa Mihkli perekond oli pulmalaua kõrval nurgaistmeil kõik koos: isa, ema, Mikk, Elts, Tiina, Lüll ja Mann. Punapealine Lüll hoidis lombaku Manni käest vennalikult kinni; Eltse õitsvad plikapõsed õhetasid ärevusest; Tiina peitis oma verevaest nägu ema seeliku kortsudesse ja Mikk, suur tugev poiss, vaatas vidusel ilmel maha, nagu poleks ta millegagi rahul. Isa ja ema aga ajasid pika, tugeva, hallis riides mehega, kelle selg ukse poole, tasakesi juttu, kui tütar ja väimees neile lähenesid. Mihkli suus jäi sõna pooleli ja Liisu tegi näo, kui ei tahaks ta oma silmi uskuda, kui nende pilk langes Taaveti peale. Vist olid mõlemad arvanud, et jumalakartmata tõpsiivend pühitseb praegu va Tihase juures pühapäeva-õhtut, ja nüüd ta seisis korraga, laps hellalt käsivarrel, nende ees! Ent Kiisa peremehe kulm läks varsti küllalt kortsu, tunnetades väimehe viinastunud pilusilmi ja tema põsel tulipunast kriimu, mille ilmparandamatu kiskuja teel niiske kuuekäisega ainult pealiskaudselt verest ära oli pühkinud. Ämm sellevastu vaatas kordamisi tütrele ja väimehele näkku, misjuures ta viimase väikest põse-haava nagu tavalist nähist tähelegi ei pannud, ja kui ta nägi Anu rõõmust hiilgavaid silmi, lihvatas ta kõhna, äraõilmitsenud näo üle

andestuse ning leppimise pühalik kuma, ja ta tõmbas tütre kättpidi enda juure, et talle midagi head ja armast kõrwa sosistada.

Ai ja ämm wõtsid Taawetit wilult wastu. See oli loomulik, sellega oldi harjunud, see oli ikka nõnda olnud. Aga paljudele, kes waatasid seda kohtamist pealt, oli uudis näha, kui hea mõju oli joodiku ilmumisel Kiisa lastesse. Nii suurtesse kui wäikestesse. Nende nägudele ilmus see helkjas paiste, mille soetab hea sõbra ootamata tulek. Tiina, Lüll ja Mann nihkusid üksteisest lahku ja poetasid endid õemehe ümber kokku; Mikk ja Elts andsid talle, kui Anu lapse enda sülle wõtnud, wanemate selja taga kätt ja tegid talle eneste wahel ruumi. Elts, wallatu tütarlaps, tõmbas teda koguni kõrwalestast ja küsis tõsisel näol, aga naerwal suul sosistades: „Kellele sa täna Tihase juures tupe peale andsid?" Ja Mikk kohendas oma sumedat nägu, niikaua kui see sai üsna lahke kuma, ning Taaweti küsimusele, miks siis lugemine weel ei alga, kostis ta isewärki urisewal üminal, Maltswet oodata wist niikaua inimesi, kuni maja lõhki aetakse ja mõni surnuks pigistatakse — see kaswataks palwemehe kuulsust... Õnn muidugi Mikule kui ka Eltsele, et isa nende üleannetuid tähendusi ei kuulnud. Taawet aga muiutas pilkamisi suud ja äigas äia selja taga paitades üle Eltse kullakarwalise siidpea.

Nüüd pöördis wõõras mees, kes pererahwaga magusat juttu oli westnud, ümber ja astudes sammukese lugemislaua poole laskis ta pilgu tihedasti täidetud kambrist üle käia ning siit läbi ukse poolpimedasse tuppa tungida, kus kogudus, pea pea küljes kinni, paigal seisis nagu must liikumata müür. Ainult summutatud aukartlik sosin ja üksikud ägawad ja ohkawad häälitsemised rüsina seest lasksid märgata, et sel müüril on elu sees, et siin ootasid wisad, kannatlikud inimesed täis ihkawat põnewust midagi, mis neid pidi üles tõstma igapäewasest hallist üksluisusest, igapäewast muret ja waewa unustada aitama, mis neile pidi jagama lootusi tulewikuks, trööst ja tuge tooma edasielamiseks kuni paremate põlwede tulekuni.

Laual põlesid puulühtrites kaks kaunis jämedat rasvaküünalt. Nende kollakas, veniwalt loitev valgus langes täie kumaga Juhan Leinbergi peale, kui ta tõsiselt ja rahulikult laua taha astus ja nagu jutusumina vaikimist oodates ühe käe Piibli, teise lauluraamatu peale toetas ning silmad kindla, mõtliku vaatega rahvakogu peal laskis puhata.

Maltsvet võis olla paar aastat peale neljakümne vana. Poole pea võrt suurem kui tema ümber seisvad keskmise kasvuga mehed, avaldas ta oma tugeva, täidlase koguga, oma võlvitud rinna ja sirge, kindla seisanguga jõudu, terwist ja küpsust. Tema lahedast, mehisest näost, mis sai kõrge, vaimuka otsaesi läbi pikerguse kuju ja mida piirasid ruuge täishabe ning kõrvust saadik lõigatud tõmmupruunid juuksed, paistis meelekindluse ja tahtevisaduse kõrval see iseteadlik eneseusaldus, mille jagab vaimne võimistunnus, teistest ülekäimise teadvus. Seda mõju toetas ning kõvendas tema suurte, sinihalliide silmade vaade. Kõige lahkuse ning pehmuse kõrval oli sel vaatel midagi võimsat, võimuga võitvat, midagi hingeliselt autoriteetlikku, mis nõuab, pärib, käsib. Maltsveti pilk võis olla vahel nii läbitungiv, et mõned teda välja ei kannatanud. Ta püüdis kinni ja naelutas oma pilguga. Tema vaade, ta kehahoid ja peapööre väljendasid jahedat, kogutud rahu, ilmutasid seesmist tasakaalu, ja enesejulge, vaigistust jagav kindel rahu voolas ka tema häälest, kui ta hakkas kõnelema. See hääl oli paras tugev, puhta, selge, metallise kõlaga ja selle kõrvahellitava, südant-meelitava pehme mõnuga, mis ei jää kuulajaisse ka siis mõjuta, kui rääkijal on kasin kõneand. Maltsvet aga oma suure loomuliku kõneosavuse ja sõnavõimuga, oma ettekandega, mille elustav, vaimustav vool ei tunnud takistusi, oli selle nõiduva häälega hulkade köitjaks ja taltsutajaks nagu loodud. Ta hääl soendas ning süütas, ülendas ning liigutas. See tungis nagu äärataja, ülesraputaja ja ühtlasi nagu meelitaja ning lepitaja loidusesse ja tuimusesse vajunud hingede sekka.

Ka tema näol vahetlev ilmemäng, see seesmiste liiku-

miste nähtaw kuma, weetles ja kütkestas. Tema palgel helkis isewärki rõõmlik, naerataw tõsidus, mis omandas sulatawa mõju, kui kõneleja läks soojaks, kutsuwaks, paluwaks, ja mis ilmutas lapselikku headust ning pehmust, kui ta oli erajuttu westes lahkel, ladusal tujul. Ta wõis aga ka wäga tõsiseks, peaaegu süngeks saada, eriti kui ta oma jutlustes kõneles jumalariigi arwatawaist wastaseist, iseenda ja oma õpetuse kahtlustajaist, wõi kui ta kujutas jumala wiha patust pöördimatute üle, wiimse kohtu koledusi ja muid põrutawaid sündmusi pühakirjast, wõi kui ta usklikkude hulgas märkas isikuid, kellesse tema sõnad jäid täiesti mõjuta ja kajata. Tema pikad, harwad hambad, mis wälkusid mustjast habemest helewalgelt wälja, andsid tema näole sääraseil korril peaaegu kohutawa jume. Hoolimatut tähelepanematust nähes andis ta oma waatele karistawa terawuse ja kõrgendas ning kõwendas häält niikaua, kui selle sundiwal kõlal oli soowitud mõju.

Ihukattelise wälimuse poolest seisis Järwamaa prohwet talupoja ja linnamehe wahel. Ta kandis wesihalli kodukootud willast ülikonda. Wäiksema, poole reide ulatuwa sarwnööpidega kuue pealt oli ta toas oma pika, laia, tumehalli mantelkuue ära heitnud, mis andis talle kauniti waimuliku mehe auwäärilise wälislaadi ja mida wäiklased wastased warsti hakkasid prohwetimantliks pilkama, ehk küll ka teised säherdust riiet kandsid, iseäranis talwel kasuka peal. Talupoja kintspükste asemel olid tal jalas pikad ja kaunis laiad säärikud, mis, alt sidumata, ulatusid parknahast pasteldeni maha. Kaela ümber oli tal lihtne walge rätik, mille pealt ta mustwillase salli ära oli wõtnud.

Tema olekus polnud midagi poseeriwat, ei midagi näitlejalist, ei midagi ebaloomulikku, kui ta seisis palwelauas koguduse ees ja nüüd pööras silmad rahwa pealt ära, wõttis lauluraamatu kätte ning maha istudes hakkas sõna ette ütlema. Niisama wähe oli tema hääletoonis mängitud pühadust, kunstlikku härdust, seda imarweniwat salwamistooni, mida köstrid, koolmeistrid ja era-palwemehed, kirikhärrade ebapruuki jäljen-

dades, sagedasti tarwitawad. Tõsiselt, aeglaselt, wabalt tulid sõnad Maltswweti suust, ja kui nad mõjusid hinge puudutades, meeli äratades, tähelepanekut soetades, siis tuli see just rääkija kena hääle lihtsast, loomulikust kõlast. See sünnitas koguduses sedamaid selle hubase lootusjulge meeleolu, millele järgneb kerge, tänulik süttiwus. Ja see tähendab kõnepidajale poolt wõitu. Oma jutluses ja palwes, nii noomiw ja tungiw ning mõttelt liialdaw, kui ta neis sagedasti ka oli, hoidis Maltswet iga jämeda ebatooni eest, põlgas wingumist ja ulgumist, pidas „põrutamises" mõõtu ning mõistis kõige lihtsamaid oraatorlikke wahendeid ning wõtteid tõhusalt tarwitada. —

See oli harimata, oskamata inimeste ilutu laul, mis, hoolimata palwemehe kaunis wõimsa baritoni juhtimispüüdest, Kiisa talu tahmaste parte ja suitsenud lae poole kerkis — wenitatult, jorutatult, kord liiga madalale, kord liiga kõrgele kistult. Ta woolas wisalt ja tõrksalt tööorjade karedaist kõridest, eluraskuste läbi kokkupigistatud rindadest — kõridest ja rindadest, mille hääl peamiselt tööloomi wäljal harjunud waljult ning karmilt taga sundima, sest et sundijaid endid sunniti niisamuti taga. Ja siiski oli sel wiletsal, iluwastasel, wiltu ja wõõriti kistud laulul oma muusika, oma luule, oma jõud ja elu. Temas hoowas end üles walus waewlew rahwasüda petliku lootuse tiiwul ihatawa pääsu, iha sunnil luuletatud wabaduse poole — ägades, kaebades, nuttes, aga kallast aimawa uppujana pisarate tagant naeratades, rõõmuhüüet wälja litsudes kokkupitsitatud südamest...

Laulule järgnes peale lühikese palwesarnase eessõna Maltswweti waba jutlus, milleks ta piiblist wõttis tarwidust mööda ühe ja teise koha, et neid suure osawuse ja waimukusega enda sõnade sisse põimida ja argumentatsiooniks kasutada. Isegi wastamisi käiwaid mõtteid ja õpetusi, mille poolest pühakiri nii rikas, mõistis ta haritud waimulikkude kõnelejate kombel wäledasti liita ja enese sõna wõimul tõsta elawaks ning elustawaks tõeks. Piibel näis Maltswwetil olewat suuremalt jaolt peas. Ta ei jäänud hetkekski kitsikusse, tar-

witsedes oma seletuste tõestuseks ja kinnituseks mõnd parajat pühakirja-kohta, ta huuled woolasid üle sõna-sõnalt meeles peetud piiblitsitaatidest.

Maltsweti jutlustel oli olude järgi oma eduline wahe; nad muutusid aegamööda, seejärele, kuis tema õpetused teisenesid, kuis tema arwamised teatawas suunas täienesid.

Kui Juhan Leinberg oma palwemehe-tegewust Järwamaal algas, ei nihkunud tema usulised arwamised ja piibliseletused luteri usu dogmadest milleski tähtsamas asjas kõrwale. Ta kõneles seda, mida palwemehed ikka kõnelewad ja mida kuulutas ka kirikuõpetaja kantslist. Ta jutlustas koguni taltsalt, täiesti walitsewa kiriku distsipliini all seiswate usumeeste mõttel. Tema palwetundide kohta oli neilgi wõimudel, mis rahwa seas mingit mõttelist liikumist, mingit waimset eluawaldust ei sallinud, nii wähe kahtlust, et Maltswet mõisadeski wõis lugemisi pidada, nõnda paar korda Ahula mõisas. Ka kirikuõpetajad, kes on oma wõimu ja mõju pudendajate wastu alati nii walwsad ja wõitluswalmis, ei teinud temale esiotsa takistusi, sest nad ei kuulnud temast midagi paha; nad arwasid wahest koguni, et ta neile äraeksinud wõi tuimaks jäänud tallesid aitab lauta ajada. Igatahes ei pidanud nad teda kui harimata talupoega enestele wõistlusegi mõttes hädaohtlikuks, weel wähem tuli neil meele karta, et keegi, kes nende noomimise ja mõisniku piitsa all üles kaswanud, julgeks nende wastu teisiti õpetades ja neid isiklikult arwustades wälja astuda. Ka kirikuõpetajate arwustamisega oli Maltswet esiotsa tagasihoidlik; kui ta seda tegi, siis tarwitas ta ainult kaetud tähendusi, üldisi ja kaudseid riiwamisi. Wennastekoguduse wõimumeeste wastu algas ta küll kohe wõitlust, aga esiotsa, kui nende wiha tema wastu weel nii suur ei olnud, sest et Maltsweti mõju oli weel wähene, samuti kaunis taltsalt, ilma kirgliku õhinata. Weel ei heitnud wastastikune wõistlus, wõistleja õel tagakiusamine õli Maltsweti tulle.

Kui Maltsweti lugemistel oli tema tegewuse esimesel järgul mingit iselaadi, siis ainult selle poolest, et pani erilist

rõhku mõnele harilikule moraalipunktile. Ta jutlustas kirglikuma õhinaga kui tawalised hingekarjased ja palwemehed, muu seas wiinajoomise, warguse ja sugulise kõlwatuse wastu. Tungiwal noomimisel seletas ta, et kes wiina, seda kurjawaimu jooki, mitte tilgatumaks maha ei jäta, see ei wõiwat tast iialgi lahti saada, ja kes tast lahti ei saa, see ei wõiwat jumalariiki pääseda, waid pidawat minema igawesti hukka. Neid kombeõpetuslikke noomitusi oskas ta nii wõimsalt ette kanda, et mitmed wiinajoomise tõepoolest maha jätsid, ja juhtus sedagi, et isikud, kes olid warastanud, tunnistasid oma patu üles, wiisid warastatud asja omanikule tagasi wõi tasusid selle rahaga, kui see neil wõimalik oli.

Muidu liikusid Maltswweti jutlused harilikes rööpais, ikka selle wahega, et ta puhus oma õpetustele elawama hinge sisse, et ta kõik, mis ütles, ütles tulega. Ta soowitas oma kuulajaile suure rõhuga jumalasõna kuulamist ja lugemist kirikus ja kodus, palus neid katekismuseraamatut kui ristiinimese ustawat teejuhatajat alati kaasas kanda, et seda lugeda, kui aeg wähegi lubab, käskis neid Piiblist wõimalikult sagedasti õppust, trööstи ning kosutust otsida ja kohustas neid hoolsasti kirikus ja wirgasti armulaual käima, nii sagedasti, kui aeg annab ja terwis kannab.

Kuid aegamööda tärkas muude, tekkis wahe, sigines õpetuslik lahk, mis laienes rutulisel edul, kuigi ta ulatuselt suureks ei saanud. Muidugi piirdus see, nagu usulised lahkwahed kunagi, peamiselt kultusega, see on wälispidiste wormide ning wiisidega ja põhjenes kombeõpetuse teisenenud käsitusel, suhteliselt pühakirja mitmekesistel, üksteisest lahku minewatel wõi mitmesugused seletusi lubawatel õppelausetel.

Tubakasuitsetamise hukkamõistmise kõrwale ilmus keeld kanda uhkeid riideid ja ehteid. Maltswet leidis apostel Peetruse esimesest raamatust koha, kus, iseäranis naiste kohta, on öeldud, et nende „ehe ei pea wälispidi olema ei juuste palmitamises, ei kulla ümberpanemises ega riiete ehtimises". Et waesel kurnatud eesti talurahwal sõna äärmises mõttes

riideuhkust ei olnudki — karmist kalewist kuube ja takuseid pükse wõis seks waewalt pidada —, weel wähem „kulda ümber panna", ehk olgu siis, et hõbedast sõlge, preesi ja kaelarahasid üleliigseks toreduseks loeme, siis hakkas Maltswet oma usulises mõttekitsuses riiete elawamatest wärwidest kinni ja pani need keelu alla. Wärwid, mis tema silmas armu leidsid, olid ainult must, walge ja hall, eriti ühetooniline, waesust ja alandust tähendaw hall, mida nii lihtsalt, ilma kunstlikkude ning seega ehtimishimu ilmutawate abinõudeta, mustast ja walgest, kokku wõis seada. Ja ta haaras oma käsutäitmisõhinas eesti talunaise ehteta juuksepatsist kinni, et seda palmitusest wallandada, tähele panemata, et kogu uhkusekeeld heebrea kalamehe Peetruse kirjas käib Hommikumaa naiste teatawasti üpris elawa ehtimishimu wastu.

Aegamööda andis teo-agar usu-uuendaja lisa. Ta leidis Piiblist weelgi õpetusi, mis olid ristiusu käskude ja keeldude hulgast wälja jäetud, mida ta aga sündsaks arwas sinna wastu wõtta. Maltswet ilmus õpetusega, et sealiha ja were söömine on jumala ees raske patt. Ta wõis seejuures tugineda mitmele kohale pühakirjas, nii Wanas kui Uues Seaduses, iseäranis Moosese terwishoiulistele käskudele. Siga kuulub Moosese järgi roojaste loomade sekka ja were maitsmise mõistab juuda rahwa seaduseandja mitmel puhul selge sõnaga hukka. Suuremat enesewõitmist sealihast taganemine Maltswetti jüngritelt wist ei nõudnud, sest lihasöömisest olid tolleaegsed eesti talupojad waesuse tõttu juba muidugi wõõrutatud küllalt, — paljud nägid niisugust maiust eneste laual ainult suurtel pühadel.

Siis järgnesid mõned taktilised lahksammud, mis kaswasid wälja Maltswetti aiwalikult lahtipääsenud ja suuremat hoogu wõtnud waenust kirikuõpetajate wastu. Need sihtisid muu seas kirikus põlwitamise kui ka armulaual käimise wastu, millest Maltswet kõige pealt ise loobus, kuna ta isiklikult ka kirikuskäimise maha jättis.

Sel järgul õiendas ta oma jutlustes arweid muidugi ka

wastaste ja wõistlejatega, pidas kohut kirikhärrade ja herrnhuutlaste üle ja kiskus nende isiklikud ning õpetuslikud nõrkused ning wead päewawalgele. Ta tegi seda sama waljusti ning kibedasti, nagu need tedagi igal puhul armuta witsutasid, ilma seejuures tõe ja ebatõe wahel palju walimata.

Suuremalt jaolt sel järgul hakkas Juhan Leinberg esinema ka prohweti omadusel, ennustades tulewaid suuri asju, ning ennast wahel usulise waimustuse tuhinas ise prohwetiks tunnistama, enamasti „teiseks Johanneseks". Iseäranis rohkesti rääkis ta oma ettekuulutusis wiimse päewa märkidest ning suurest tulewikusõjast, mis pidi Wene riigi häwitama. —

Järguliselt ja astmeliselt, nagu kujunes tema üldinegi tegewus, oskas ta targal taktikal ka oma loenguid mõju ja tagajärje poolest kergitades ära toonida. Pidas ta kuski esimest korda palwetundi, siis ei toonud ta mitte kohe oma lahkõpetusi wälja, wähemalt mitte kõiki ega kõige kääredamaid. Ta ei joosnud mitte uksega majja, ei mükkanud inimestele wastu pead, teades, kui wisalt rahwas kinni peab kõigest endisest ning harjunust. Ta tegi lihtsalt elawa, äratawa jutluse ja jättis kõik wälja, mis oleks wõõrastust wõinud sünnitada. Järgmisel loengul läks ta aga sammu edasi, põimis mõned oma lahkarwamised osawasti kõne sisse ja seletas ning põhjendas neid niikaua, kui nad kaotasid oma wõõra näo ja kohanesid kuulajaile usutawa tõena hingesse. Järgmisel korral ilmus ta siis mõne uue punktiga, ja järk-järgult nõnda edasi, kuni nägi, et külwatud seeme idanes, et pandud nurgakiwi seisis paigal. Suur kõneand tegi talle uskujate ning poolehoidjate wõitmise kergeks ja wastuwaidlejaid ei olnud tal lihtrahwa seast karta, sest piiblitundmises käis ta kõigist üle.

Sellest proowitud taktikast pidas ta Kuglilgi kinni.

Tema esimene lugemine seal oli tol ajal, kui ta oma lahkõpetustega esines weel tagasihoidlikult, nagu katsetamisi, kui ta wõitles peaasjalikult alles wiina, tubaka, warguse, sugulise eksimise ja muude tawaliste pahede ja ebawooruste wastu, kui ta, jättes kirikuõpetajad enam kõrwale, häält tõstis wennastekogu-

duse ukselukutamise ning selle ühingu juhtiwate meeste mammonateenimise wastu; muidu aga seisis ta weel enam-wähem kiriku tiiwa all, olles ilma kindla koguduseta, ilma suurema tegeliku wõimuta. Küll oli ta oma erikäskusid ja erikeeldusid mitmes kohas juba awaldanud, iseäranis seda, mis puutus riideuhkusesse, ihuehtimisse ja juuksepalmitamisse, aga weel puudusid tal need ennastsalgawad, fanaatilised pooldajad, kes tema õpetuste järgi, kaasilma naerust ja pilkest hoolimata, toimisid ja elasid. Weel ei käinud tema kuulajad üksnes hallis riides, weel ei kannud naised ja neiud awalikult lahtisi juukseid, weel ei põlatud tegeliselt werd ja sealiha, ja wist ei olnud ka neid palju, kes Maltsweti mõjul enam piipu ei tõmmanud ega wiina ei maitsenud.

Muidugi wõis Maltswet eeldada, et tema lahkõpetused, mida ta mujal ilmutanud, on Kugli rahwale kuulu järgi juba tuttawad. Siiski ei wõtnud ta neist esimesel lugemisel muud midagi kõnesse kui ehtimisasja, ja sellegi küsimuse kaunis ettewaatlikul, pühakirja sõnaga kaetud kujul. Tal oli wiisiks neid, kellel oli talt midagi küsida, seletust pärida, pärast palwetundi jutule wõtta, et sel kombel üksikute isikute wõi wäikeste ringikeste seas misjonitööd wagusamalt alata ja pärast suure kogu ees seda julgema mõjuga edasi arendada. Nähtawasti pidas ta seda siingi silmas.

Maltswet pidas pühakirja lausetest kokkupõimitud äratuse- ja manitsusekõne, nagu teisedki palwemehed seda tegid, nagu kuulis rahwas seda kirikuõpetajategi suust iga pühapäew. Ja siiski oli sel kõnel midagi, mis teiste omadel nii sagedasti puudus, mis teda teiste omadest eraldas, nagu kõrgemasse liiki tõstis: kõne oli ideeliselt selge, läbipaistew, ühtlane; mõtted olid tas nagu helmed ühisesse paela lükitud. Ta oli puhas neist igawaist mõtteta kordamisist, neist harunemata wasinguist, millesse tawalised lugijad palwemajas end mässisid, päterdades nagu kanad takus, ja tal polnud ka seda äraloetud, mahahaspeldatud kõne ärilik-kainet, õõnsat, masinlikku kõla, nagu paljude rahwa keele ja mõttewiisiga heitlewate pastorite jutlusil. Maltswet

teadis, mida tahtis ütelda, ja ta ütles seda nõnda, et ka kuulajad sedamaid teadsid, mida ta oli tahtnud ütelda; weel enam — Maltswet ütles seda sõnadega, mis jäid meele, mis tõid kuulaja silma ette pilte, kujusid, elawaid näiteid. Maltswet oli luuletaja.

„Teie, kes te siia Issanda nimel kokku olete tulnud" — ütles ta oma kõne lõpul, ja see oli ühtlasi tema tänast jutlust kordaw kokkuwõte — „teie kõik soowite ja palute, et jumal teid ihulikus elus aitaks ja pärast oma riiki wastu wõtaks, et ta teid siinse ilma hädadest päästaks, neid wähendaks ja kergendaks, ja siis, kui ta teid maapealsest hädaorust ära on kutsunud, teile lahti teeks igawese õndsuse wärawad ja teid oma püha palge ette laseks, kus teie enam ei tunne tööd ega waewa, nälga ega janu, waesust ega puudust, haigust ega surma, waid kus teid ootaksid igawene puhkus, igawene rõõm ja õnn, alaline pühapäew. Aga mõtelge ometi järele, armsad wennad ja õed Kristuses, kas on taewasel isal wõimalik neid teie soowe täita, kui te oma senist elu patutuimuses edasi elate, kui ta mitte ei näe, et te jäete seisatuma, lööte käe otsaette ja küsite eneste käest: Kas seisab mu jalg siis ka sel kitsal kirikuteel, mis wiib taewa poole, ja mitte sel laial kõrtsiteel, mis lõpeb põrgu kuristiku kaldale? kas ma siis ka wäärt olen, et Õnnistegija teeb mulle paradiisiukse lahti ja annab mulle paiga oma aujärje ümber? kas ma alalise pühapäewa, igawese rahu- ja rõõmupõlwe taewases riigis ka olen pälwinud? Ei, wennad ja õed, te peate tunnistama, et wägede Jehoowa teile weel mitte appi ei wõi tulla, ei teie maapealset elu kergendama, ei teile ukse lahti tegema teise, paremasse ilma. Te peate tunnistama, et te oma majapidamisest aru pole teinud oma hinge ja oma Issanda ees, et te kinniste silmadega, nagu peata kanad, ümber hulgute pilkases pimedas patuorus ja, mis weel kurwem, et te laote tegusid tegude peale, mis on hirmsad Issanda meelest. Teie appihüüdmisega ühes karjuwad teie patud taewa poole, ja nende wägew hääl lämmatab teie nõrga palwehääle. Teie teenite kuradit. Te teenite kuradit — osalt meelega, oma kur-

jusest, osalt rumalutasa, sest et te ei tea paremat, sest et teile pole paremat õpetatud. Teie teenite kuradit iga popsuga, mis te tõmmate oma piipudest, iga lonksu wiinaga, mis kallate kurku, iga hiilgawa asjaga, mis te panete oma ihu külge, iga punawa ja sinawa wöödi ja kirjaga, mis te koote oma riietesse, iga põimitud juuksekarwaga, mis teie peas jumala käsu wastu uhkuseks krussi on kõwerdatud! Et te kuradit teenite weel iga muu teoga, mis käib jumala kümne käsu wastu, seda teate isegi ja seda olen ma täna teile teie oma elu järele pikemalt seletanud. Mida teie aga ise mitte ei näi teadwat ega patuks pidawat, mida teie tarwilisteks ja lubatud asjadeks arwate ja mida teie usuõpetajad ja hingeäratajad teile mitte pole keelanud, sest et nad ise sedasama ees teewad, mida teie järele teete, see on tubaka, selle kihwtise paharetirohu, tossutamine, see on wiina, selle kuradilakke, pruukimine, ja see on lihaliku ja ilmliku uhkuse tagaajamine, mis kaswab wälja äraneetud mammonaorjusest. Kõike seda mõistab kiri kas selge, otsekohese sõnaga hukka wõi meile näitab kuri kahju, mis need asjad inimesele tema elus teewad, wäga selgesti, et nad wõiwad ainult põrgust pärit olla, et nad on umbrohi, mis kurat ise teie sekka on külwanud.

„Kui te seda ei teadnud, siis on see teie seniste waimulikkude teenäitajate ja hoolekandjate süü, keda Kõigewägewam ei jäta selle eest karistamata. Nemad ei pane kirjas neid käskusid tähele, mille alla neil endil iseäranis raske on painduda, ja nad õpetawad teile üksnes seda, millest nad ei saa waikides mööda minna, sest et siis käskusid ei olekski ega käskudega ühes ka usku. Teie waimulikud karjased orjawad ise ilma- ja lihahimusid, kummardawad ise uhkuse kuldwasikat; sellepärast ei wõi nad teile jumala pühast sõnast teatawaks teha kõiki õpetusi, mis teie silmad lahti teeksid ka nende eneste pattude nägemiseks, sest siis ei austaks teie neid enam, siis ei peaks teie neid kauemini õigeteks jumala sulasteks. Nemad kardawad pühakirjast täit tõtt wälja lugeda ja teile kuulutada; sellepärast nopiwad nad teie seast ainult need wälja, kes lepiwad poole tõega, ja peawad nendele palwetunde, aga kõik

teised ajawad Issanda kojast wälja ja panewad uksed nende eest lukku. Mitte teie süü ei ole, et te ei tunne kõiki Jehoowa käskusid ja teete pimesi pattu, waid nende süü, kes Piibli üksnes sealt kohalt lahti lööwad, kust wariseridki ta lahti lõid, ja teile ainult seda õpetawad, mida wariseridki õpetasid. Ja ma wõin weel juure lisada, et nad on ka hooletud ning oskamata sulased Issanda wiinamäel: nende seas on paljud, kes pühakirja õieti ei tunne, sest et nad waewaks ei wiitsi wõtta seda läbi uurida ega kõiki käskusid ja keeldusid wälja otsida, mis prohwetid ja apostlid püha waimu juhil sinna üles on pannud, ja nende hulgas on ka neid, kes igast asjast meie kallis piibliraamatus arugi ei saa, sest et taewas neile seks oma walgustust ja waimu pole annud.

„Aga patt jääb patuks, armsad hinged, ja igaüks peab oma patu eest wastama — niihästi nemad kui teie. Jah, ka teie! Keegi teist ei wõi ennast süüst lahti mõista ja öelda: Ma ei teadnud, et see on patt, sest jumala käsud on selgesti kirja pandud, nii et neid igaüks wõib leida, ja Issand saadab, kui näeb, et tuimus ja wale maad wõtawad, ikka jälle mehi wälja, kes tema sõna neile, kes sellest ise jagu ei saa, täiesti õpetawad ja õieti seletawad. Siin seisan mina, Issanda sulane ja jumala saadik, teie ees ja ütlen teile: Wõtke kuulda Jehoowa sõna, nagu see kirjas täieliselt on üles pandud! Ärge laske endid eksitada, ärge laske endid magama suigutada patu-unesse nende läbi, kes Issandale mitte ustawad teenijad ei ole! Ja tõesti, mina ütlen teile: Kui teie soowite, et taewane isa teid peab aitama teie hingelises ja ihulises hädas, kui ta teid peab päästma kõigest, mis koormab üleliigselt teie waimu ja liha, siis peate uuesti sündima, peate saama uuteks inimesteks, teie peate endi küljest maha koorima wana Aadama, nagu loom kewadel ajab wana karwa maha; teie peate jalatallast pealaeni puhtaks saama wanast patukoorikust — te peate kõiki jumala käskusid ja õpetusi täitma ja peate lahku lööma neist, kes teile neid wõõriti seletawad ning poolikult õpetawad ja kes ise sellegi järele ei tee, mida nad teile poo-

likult õpetawad! Wennad ja õed Siionis, kuulge minu hüüdmist ja ärgake üles! Ärgake üles, sest tund on tulnud, mil Issand teid kutsub! Ta kutsub teid minu kaudu ja laseb teile öelda, et aeg on ligidal, kus ta ise ilmub kõige oma wäe ning wõimuga, kõige oma au ning hiilgusega, ja siis wärise, lõdise, nuta ja karju, sa ärkamata, patust pöörmata hing, sest siis ootab sind põrgutuli ja igawene hukatus!"

Maltswet oli rääkinud kõmisewal rinnal ja wälkuwal silmal; ta pani, iseäranis wiimaseis lauseis, oma häälde selle õhutawa, sütitawa, hingeni tungiwa tuhina, mis kisub hulgad wägisi kaasa, weab, paiskab nad pimesi woolu keerisesse. See mõju sai siingi kohe märgatawaks. Iseäranis näis imponeeriwat see pühalik-kindel, kõikumata usule rajatud iseteadwus, millega Maltswet enda tunnistas jumala käsutäitjaks ja saadikuks. Ruumides walitsew waikus muutus täieliseks hääletuseks, liikumata, katkemata, kokkusurutud hauawaikuseks, rahwa ühiseks hingesulgemiseks. Siis, kui kõneleja peatus, järgnes nagu imestuse, hirmu, aukartuse ja tärkawa waimustusega segatud liikumine, millele andis naisterahwaste summutatud nutu- ja ohkekahin nagu kuuldawa kaja.

Juhan Leinberg, näost kahwatu ja sügawtõsine, pidas wäikese waheaja, kusjuures ta läikiw silm tumma rahwahulga seas nähtawale tulnud elu nagu janunedes imes. Edasi kõneldes muutis ta oma häält ja rääkis nüüd nii soojalt, rõõmsalt, lootustjagawalt, et ta sõnad heitsid nagu naeratawat päikesepaistet tumeda kogu peale:

„Jumal on armastus. Jumal tahab meid aidata. Meid kõiki — kõige suuremaid patuseid meie seas. Meid kõiki, kes me wähegi tahtmist näitame endid uuendada. Jumal wõib meid aidata igast hädast, ka kõige suuremast, hädast, millest me ise wõimatuks arwame pääseda. Jumal wõib meid *kohe* aidata, wiibimata. Jumal wõib *teha imet*! Ärge unustage, et jumal wõib teha imet, et jumala käes pole miski wõimatu! Ärge uskuge, et imetegusid enam ei sünni — neid wõib iga päew sündida, wäikesi ja suuri. Jumal tõstab, kui tahab,

praegugi weel mägesid paigast, tõmbab merest kuiwa wahe läbi, muudab päewa ööks ja öö päewaks, häwitab riikisid ja loob uusi, äratab surnuid ja teeb haigeid terweks, wiib oma ärawalitud hinged, oma ärawalitud rahwad Egiptuse pimedusest tõotatud maa walgusesse. Wennad ja õed, jumal *wõib* kõik ja *teeb* kõik, kui meie tema wägewuse sisse usume, kui me oma hinged, täis leegitsewat usutuld, temale anname, kui me siin tema ette põlwili langeme, käed tema poole sirutame ja kõigest jõust kisendame, nõnda kisendame, nagu surmahädas kisendatakse: Isa, aita, aita meid!... Kui me seda teeme, siis sünnib ime! Wennad, õed, Siioni lapsed — kuulge, siis sünnib ime! Kas tahate näha imet? Kas soowite, et see maja, kus oleme praegu koos, tõuseb õhku, lendab taewalaotust mööda edasi ja wajub teise, paremasse paika maha? Kui teie seda tahate, siis ärgake üles, sündige uuesti, põletage oma hinged usuleekides puhtaks ja kuulake minu suust, mis maa ja taewa kuningas teile ütleb: Heitke põlwili tema ette ja paluge! Ja kui Jehoowa näeb, et olete uued ja ärksad, siis sünnib see ime, mida te soowite, siis tuleb teile abi ja pääst. Seepärast põlwili, patused, — käed risti, magajad, — suud palwele, sõgedad! Tund on tulnud, kus Issand meie sekka on astunud. Ta seisab meie hulgas ja laotab õnnistades käed meie üle... Põlwili! Põlwili!"

Sündis tume müdin, nagu oleks äkiline tuulepöörang lükanud wana, mädanenud maja ümber, nagu oleks kuhi raskeid kotte lagunenud ja murdu maha langenud. Terwe rahwakogu wajus ühel hoobil põlwili, otsekui oleks mingi nägematu wõim ta maha rusunud, just kui oleks igaüks tunnud, et päästja abitõotaw käsi sirgus tema üle wälja ja nagu oleks sellest käest woolaw jumalik wägewus abipaluwad patused tolmusse põrutanud.

Ka Maltswet ise laskus põlwili.

Ja põlwili laskusid ka need, kes seisid wäljas ukse ja akna-aukude taga.

Ning põlwili kisti Lõhmuse Taawetki, see poole usuga

patune, ja tõrkumata laskis ta enese põlvili kiskuda, sest üks kiskuja oli see, keda ta nii wäga armastas, ning teine selle harulbase palwemehe sõnawõim, mida ta esimest korda endasse — pooldi wastu tahtmist — oli lasknud mõjuda.

Ja põlwili heitus lõppeks weel Aadu Wikerpuur, see kõhurääkija ja kõrtsiweiderdaja, see lorakapukas ja kõigeirwitaja, isik, kelle meelest maailmas miski polnud tõsine ega püha, kelle suus ja südames elasid jumal ja kurat wennalikult kõrwu. Aadu Wikerpuur heitus põlwili, sest et Taawet Lõhmus heitus põlwili. Ta ei tahtnud, et ta sõber pärast häbeneks...

Maltswet palwetas.

Maltswet ei mõistnud mitte ainult jutlust öelda, kõnet pidada, ta oskas ka palwet teha. Tema palwel oli murdwat jõudu, sulatawat palawust. Ta pani palwesse oma kirglikusulise hinge ja oma kõnemehelise ande, ja nõnda tõmbas ta enesega kõik tuhinal kaasa, ujuwa härduse, talitsemata ihkamise, põrmuni ulatuwa alanduse meelewalda.

Maltswet palwetas ja terwe rahwakogu palwetas kaasa nagu üks ainus hing.

„Tulge kõik minu juure, kes teie waewatud ja koormatud olete, mina tahan teile hingamist saata!"

Ja et nad olidki kõik nii waewatud ja koormatud, et nad olid kokku sulanud üheks ainumaks rusutud, puretud, mahatallatud rahwahingeks, siis nad läksid tema juure ning temaga kaasa seda wõimu otsima, mis neile tema juhatusel hingamist tõotas saata, lähenesid põlwedel roomates sellele nägemata wägimehele, kes, nagu tema sulane ja saadik kuulutas, wõis teha i m e t, isegi nii suurt imet, et ta neid waewatud ning koormatud hingesid, kes siin tema ees põlwitasid, nende hädast wõis päästa.

Missugusest hädast?

Ihu- wõi hingehädast?

Kui neile keegi selle küsimuse ette oleks pannud ja kui nad õiglaselt, oma südamehääle järgi, oleksid kostnud, siis oleks nende wastus olnud: ihuhädast.

Sest see oli ainus häda, mida nad tundsid, mida nad mõistsid, mis oli tõesti olemas. Keegi neist ei võinud öelda, et nende h i n g kuidagi hädas oleks. Ja kui see hädas oli, kui see valu ja piina tundis, siis ainult sellepärast, et ihu oli hädas, et kannatas ihu. Mis on üldse hingehäda? oleks igaüks neist oma südamehäälega küsinud. Sest see vastus, mis nad endile mõne kätteõpetatud usulise sõnakõlksuga ise oleksid võinud anda, ei olnud arusaadav ega tõenäoline; nad ei uskunud seda; nad tajusid, et see ei ole õige.

Nad mõistsid seda ainult sinnamaani, et inimene, kes midagi palub, peab olema alandlik. Et inimene, kes soovib, et talle head tehtaks, selle tingimusi peab täitma, kes temale head peab tegema. Maltsvet ütles, et jumal aitab ja päästab, k u i see, kes abi ja pääsu ihkab, põleva usuga pöördib jumala poole, patutuimusest ärkab kahetsemisele ja meeleparandusele. Need olid jumala tingimused, mille täitmise eest ta võis abi ja päästet anda. Abi ja päästet millest? Ometi ikka hädast, mida inimene t u n d i s, mida ta tõesti kannatas, ja mitte hädast, millest ta midagi ei teadnud. Sest palvemeeste sõnad teisest ilmast, igavesest elust, hingelisest õndsusest, mida inimesel patustpöördimise varal vaja olla kätte püüda, on tegeliku eluga võitlevale, töö ning murega koormatud inimesele ainult sõnad, neile eriti tühjad sõnad; nad on mõisted, mis ripuvad liiga kõrgel õhus, kui et praktilise mõistusega inimene nendega võiks tegemist teha. Niisugune inimene ütleb enesele õigusega: Kui teist ilma on ja teised saavad sinna sisse, miks siis mitte ka mina? Ma pole pahem ega parem kui nemad. Taevasse tahan kord saada, aga mu hing ei tunne häda. Häda tunneb ainult mu ihu. Ja sellest hädast tahan pääseda.

Ning kurnatud eesti talupoeg, kes Maltsveti jutlust kuulis, lisas juure: Jumal tahab mind hädast aidata, kui pühendan oma hinge temale. Võtku mu hing — siin ta on! Mul ju muud ei olegi kui see hing, ja ma annan ta meelsasti hädast pääsemise hinnaks ära. Võta, armuline päästja, võta see

waewatud ja koormatud hing, kui sa teda nii wäga ihaldad ja kui ta juba muidugi sinu päralt peab olema!

Rahwahulk, kes siin põlwitas, oli wõidetud — Maltswetile wõidetud. Kes seda jutluse ajal weel ei märganud, wõis seda palwe ajal selgesti näha. Siin usuti sesse imesse, mida osaw kõnemees kuulutanud, ja et sesse usuti, siis oli igaüks walmis ohwerdama oma hinge imetegewale päästjale. Igaüks palwetas niisuguse õhinaga, et näis, nagu tahaks ta lunastaja tingimusi korraga, sellesama ühe palwega, täita, nii et tõotatud ime kohe ning siinsamas wõiks sündida, — et maja, kust palwehääl kostis, tõuseks sedamaid õhku ja siirduks teise, paremasse paika...

Usk sesse imesse wõitis rahwahulga Maltswweti poole. Maltswet teadis, mis tegi, kui ta uuendas ja kõwendas rahwa hinges usku imesse, kui ta andis rahwa pääsu igast hädast, ka ihulikust, niisugusele imele tuumaks. Maltswweti wõiduröömus silm wõis näha, kui kirglikult kordasid nende waewatud ning koormatud hingede huuled tema palwesõnu, kui kuumalt olid nende käed ristis, kui härdalt õhkasid nende rinnad, ja ta kõrw wõis kuulda, kuidas naiste nutmine iga uue erutawa lause ajal läks kramplikumaks, kuidas seesmine ärewus pigistas nende põuest sõnadeks sidumata hääli wälja.

Maltswet lõpetas.

Tema pühalik aamen oli juba üle koguduse heljunud, aga weel põlwitasid kõik. Maltswet ise oli juba tõusnud, aga tema wõidetud hinged olid weel põrmu sees maas. Päästja nägematu käsi näis weel nende peadel lasuwat, usk imesse sundis neid weel ja ikka weel oma alandlikkust tunnistama.

Nad tõusid alles aegamööda jalule, siis, kui nende wõitja lahkus palwelauast ja astus wabalt nende sekka, kui ta wahetas jumala saadiku ja waga usumehe pühaliku näo igapäewase inimese lahke ning sõbraliku näo wastu.

Sedamaid oli Maltswet ümber piiratud hiilgawate silmadega waimustatud inimesist, kes surusid tema käsi ja kogeldasid talle tänusõnu. Oli ka härdaid hingesid, kes lähenesid talle

pühaliku aukartusega, et wargsi puutuda tema kuuepalistust. Ja isegi need, kes täna Kiisa talusse olid ilmunud eelarwamistega, kahtlemistega, pool pilgates, astusid ligemale, et mehele, kes äratanud nende sisemise inimese liikwele, kes nende põues helisema pannud lootusehääli, sügawamalt silma waadata.

Kõige kauemini hoidis Kiisa peremees suure palwemehe kätt peos. Ta waatas oma hallide, rohkesti härdust ja anduwust, aga wähe waimuerkust awaldawate silmadega aineti Maltsweti otsa ja ütles pikkamisi, kusjuures ta suunurgad nutuselt tuksusid ja silma-ääred wesistusid:

„See oli magus hingeroog, magusam kui kärjemesi, misukest warsti jälle tahaks kuulda soada. Jumala sulane, tule meile tagasi, niipea kui wähegi wõid! Tee minu kojale jälle au, aja saadan meie külast wälja ja — ja — jumal õnnistagu sind selle eest!“

Mihkel oleks meeleldi weel midagi öelnud, aga ta oli nõrk kõnemees, kelle suust ainult usuline waimustus need tema kohta kaunis siledad sõnad wälja oli litsunud. Ta pikk, suure kondiga, aga kõhetu kogu seisis weidi otseti, nagu wiltu wajunud werstapost, Maltsweti ees, ja kui ta wiimase käe lahti laskis, äigas ta paar korda nagu midagi meele tuletades oma nurkliku, kortsurikka näo üle, mida ümbritses põseweerne ja lõuaalune hallakas habe nagu karune pärg.

Maltswet oli tema kätt tugewasti wastu pigistanud.

„Ja, armas wend, ma tulen siia warsti tagasi, sest ma näen, et siin on põld, mille peale julgesti ja suure lootusega wõib Issanda seemet külwata. Püüdke aga, teie ärksamad usuwennad, hoolt kanda selle eest, et waenlane öösi liiga palju umbrohtu wilja hulka ei saaks külwata.“

Seejuures waatas palwemees Kiisa peremehe otsa, aga kuuldes sõna ärksamaist usuwennist, nihkus Tõnu-Peetri Madis Maltswetile nii lähedale, et selle silm ka tema peale pidi langema. Noor peremees punastus rõõmust, nähes, et kuulus lugeja ta ära tundis ja talle käe wastu sirutas. Madis oli Maltswetiga kord Jaani ja teine kord Koeru kihelkonnas

lugemisil koos olnud ja temaga kummalgi puhul pärast palvetundi usuasjade üle mõtteid vahetanud.

„Näe, veel üks agar sõber, kes pahareti külvi võib takistada ja ohakaid vilja seest kitkuda, kui ta aga Issandale avab õ i g e ukse oma südames... Tere, Tõnu-Peetri peremees!" Ja kuna Maltsvet noore usumehe kätt pidas ja läbitungiva silmaga talle lahkesti, pool manitsedes, pool meelitades, näkku vahtis, lisas ta kergelt, ilma mingisuguse tunduva okkata: „Ikke veel vennaste kirjas üleval?"

„Ja."

„Vahest juba hoolekandjate aupingis?"

„Ei."

„Või mitte? Või veel mitte?.. See on nagu ülekohus... Nii minu meelest... Mis sa ise arvad, Madis?"

Madis lõi silmad maha, esiteks pahemale, siis paremale poole, ja kuna uus kerge punahoog ta jumekat nägu värvis, tähendas ta tasa ja litsutult:

„Peavad vist veel nooreks."

„Kui noor siis oled?"

„Kolmkümmend kolm."

Juhan Leinberg naeratas.

„Ma tunnen hoolekandjaid ja lugijaid, kellele sa oma vanadusest paar aastat võiksid ära kinkida. Muidugi peaksid nemad sinule natuke va mammunat vastu andma ja sulle mõne kõrgema ameti kätte juhatama."

Madis mõistis. Ta ülemine mokk valkja habeme all värises tasakesi. Kaheksa aastat vennastekoguduse liige, üks agaramaist lugemiselkäijaist, palvemaja iga-pühapäevane kahekordne külaline, kirjamees ja kirjatundja, eeskujuliste elukommetega arukas inimene, diakoniga mitme seakintsu kaudu hästi tuttav — ja veel ikka mitte aupingis! Tõesti, see oli ülekohus, see p i d i olema ülekohus! Madis ei olnud auahne, see on, ta ei tahtnud auahne olla, ei teiste ega iseenese ees, ja ta uskus, et ta ei ole auahne, ning ütles sellepärast teistele ning iseenesele, et ta ei tahagi hoolekandjaks ega lugi-

jaks saada, et talle on küllalt sellest olla wennastekoguduse lihtliige. Aga nüüd korraga, kui Maltswet seda ütles, tundis ta, et talle on tehtud ülekohut. Ta tundis seda äkitselt niisuguse ägeduse ning mõrudusega, et ta käsi, mille Maltswet lahti laskis, tõmbus rusikasse. Ning ühtlasi sähwis, kui ta nõnda häbi tundes seisis suure palwemehe ees, ta ajust walgusejuga läbi, mis näitas talle uut teed, teed, mis wiis ka eesmärgile. Missugusele eesmärgile? Et Madis polnud auahne — ei tahtnud seda olla, siis ta ei teadnud, mis eesmärki ta mõtles, küll aga teadis ta, mis tal praegu on teha, ja ta waatas Maltswetile kindlal, läikiwal pilgul silma ja ütles kähku:

„Ma astun wennastekogudusest wälja."

„Miks nõnda?" küsis Juhan Leinberg. „Millal see nõu sulle tuli?"

„Juba — juba ennemalt," wastas Madis. „Ma ei taha seal enam olla." Ja ta lõi pilgu jälle maha.

„Miks?"

„Ma näen, et nende usk ei ole õige."

„Näed, Madis, n ä e d?"

„Näen, ja tahan olla sinu järelkäija."

Maltsweti pilk, millega ta uut järelkäijat mõõtis, wäljendas rahulolekut, rõõmsat lahkust, aga mitte enam. Ta waikis suure rahuga, nii et Madis pidi küsima:

„Kas wõtad mind wasta?"

Tummalt sirutas Maltswet talle käe.

„Ja lubad, et ma — et ma — —" Madisele tuli äkitselt meele, et uus jünger peab olema alandlik, seepärast lõpetas oma küsimise weidi teisiti: „... ja lubad, et sinu juures käin sinu usku õppimas ja tallele panemas ...?"

Maltswet nokutas peaga ja pigistas ta kätt.

„Ja — ja —" Madisele näis olewat piinlik, et usumees tema wastuwõttu kiidu- ja õnnistusesõnadega ei teretanud; seepärast tuli järgnew lause komistamisi wälja: „... ja kui

olen sinu usus juba kindel ja tean kõik, siis lubad, et — et ma seda — seda koa teistele kuulutan...?“

Maltswet pani käe rõhukalt tema õlale. Ta sõbralik lahkus muutus lahkeks tõsiduseks, kuna ta kulmude wahele, tugewa, õige nina juurele ilmus peenike, aga sügaw korts. Nagu oleks ta Madise suust seesugust soowi oodanud, ütles ta järgi mõtlemata:

„Kulla wend, minu luba pole sul waja. Õnnistegija ise walib meie seast need, kes teistele tema elusõna peawad kuulutama, ja jagab nendele oma waimu. Palu tema käest luba, ja kui ta su palwe täidab, ja kui sa tunned, et sul teistele midagi on kuulutada, siis hakka aga julgesti peale!... Mida sa minu käest tahad õppida, seda õpetan sulle, kallis sõber, hea meelega.“

Kuna Madis teiste ligitungijate eest tagasi astus, jäi Kiisa Mihkel, kes Maltsweti ja Tõnu-Peetri peremehe juttu norus peaga pealt oli kuulanud, palwemehe juure paigale. Korraga ütles ta särawal pilgul:

„Ka mina astun kogudusest wälja!“

Ligiolijad waatasid üksteise otsa. Lõhmuse Taawet, Kiisa peremehe jumalakartmatu wäimees, ei suutnud üleannetut naeratust tagasi hoida ja tõukas Wikerpuurile küüru külge, ja Elts, edew plika, tõmbas isa kuuest ning ütles poole häälega:

„Sa põlegi jo weel koguduses! Nad põle sind jo ikke weel wasta wõt'!“

„Seepärast just astun wälja,“ hüüdis wanamees wihase waimustusega. „Kas mul neid nüüd weel waja on! Mis kurja ma olen teind, et nad mind wasta ei wõta! Kas mina ja mu koda ei teeni jumalat, kas ma ei ela kristlikku elu, kas mu käed põle puhtad wargusest, mu suu ja kurgulagi walest, mu niuded kõigest kurjast... Ja nemad ei wõta mind wasta! Lasewad oodata, igawesti oodata... Wariserid — silmateenrid — pilkajad, kes te olete! Mul põle teid tarwis! Minu usuisa, minu prohwet, minu lunastaja ja mu ingel seisab siin — ta nimi on Maltswet! Tema sisse tahan uskuda, nagu

tema usub Talle sisse... Wariseridele aga hüüan juba tulewa pühapäe suu sisse: Taganege minust, sest teie olete waleprohwetid!"

Kiisa Mihkel oli muidu aeglane, külma rahuga talupoeg, kes ei sattunud naljalt ärewusse; Maltswweti jutlus ja palwe olid ta aga niisugusesse joowastuseni ulatuwasse meeleollu ajanud, et ta nagu iseennast enam ei tunnud ja korraga — oma wäimehe ja meister Wikerpuuri salalõbuks — edenes kõnemeheks.

Maltswet mõistis ka selle poolehoidjaga, kelle wõitmises ta muide kohe kindel olnud, nõnda rääkida ja ümber käia, et kuidagi wälja ei paistnud, kui koguks ta endale meelega jüngreid, kui asutaks ta enesele kogudust ahwatlustega. Ainult sulataw-soe lahkus tema pilgus, ainult ta käepigistus ütles: Tule! Ta suust ei tulnud seda sõna otsekohesel mõttel mitte. Ja just seeläbi täiendas ta enda jutlusega saawutatud wõitu.

Muude seas lähenesid Maltswetile rahwa seast nüüd ka need, kes tema lahkõpetuste kohta lähemat seletust soowisid saada. Neid oli kaunis rohkesti ning nende tipus seisid isikud, kes olid Kugli kõrtsis Taaweti jutu Maltsweti erilisteft õppemäärusteft wihaselt walekš ajanud, iseäranis sealiha ja were söömist puutuwaid keeldusid. Oma kõrwaga olid nad täna kuulnud, et püha mees mõistis hukka wiinajoomise ja tubakasuitsetamise kõrwal naiste juuste palmitamise, wärwiliste riiete kandmise ja ihu ehtimise läikiwate asjadega; kas ta aga tõesti nii kaugele läheks ja wande alla paneks ka sealiha, weriworsti ja käki, see on, talupoja maiused suurtel pühadel, seda ilmuskumata asja tahtis igaüks tema enese suust kuulda ja mõned rõõmutsesid juba joodiku lõuamehe häbist, kes targast jumalasaadikust säherdust rumalust kõnelnud.

Esimene, kes wõttis sõna, oli Kadaka Mari, wanadlane, haigete silmadega naine, üks neid, kes kõrtsis kõige wihasemalt Lõhmuse Taaweti kallale oli kippunud, kui see rääkis Maltsweti uutest õpetustest. Mari näis praegugi weel olewat ärritud meeleolus; seepärast esitas ta küsimused kogeldes, ilma

hakatuse ning otsata, ja wadistas midagi waleworstist ja weriworstist, käkist ja sealihast läbisegi, nii et mitmete ümberseisjate nägudele ilmus hoopis pühadusewastane naeratus, kuna rätsep Wikerpuur, kitse kombel mökitades, üsna kuuldawalt naerma hakkas. Ka Lõhmus, kui kaebealune, astus arusaadawa huwiga lähemale, ehk küll noorik Anu, kartes tema patust suud, teda käistpidi püüdis tagasi hoida.

Kadaka Mari segasest mulinast hoolimata mõistis Maltswet kohe, mis naisel südame peal. Ta näis nagu oodanud olewat, et temale seesuguseid pärimisi esitataks.

„Sa oled, armas õde, kellegi käest kuulnud, et ma patuks pean ja hukka mõistan igasugu were ja ka sealiha söömise," ütles ta heatahtlikul, õpetawal toonil, „ja sa arwad, et inimene, kes sulle seda rääkis, waletas. Aga ei, kulla perenaine. Kurjad keeled tõstawad minu peale küll palju walet ja laimu, nad mustawad mind, kus iganes saawad, ja püüawad minu sõnu teha naeruks; aga see, mida sa siin praegu waleks pead, on õige, kuigi seda sõnadega, nagu „weriworst" ja „käkk" püütakse pilgata... Sa kuulsid, armas ristiõde, minu tänasest lugemisest, et kirjas on mitmedki õpetused, mida me ei täida, mille järele me ei ela, sest et meie usu tegijad ja puhastajad neid tähele pole pannud ja meile seaduseks pole määranud. Ühest niisugusest seadusest, mis üles on pandud apostel Peetruse 1. raamatu 3. peatükki, kõnelesin täna pikemalt. Seal seisab — ma kordan sulle pühakirja sõnu — 1. kuni 4. salmini naiste kohta sõna-sõnalt:

‚Nõndasamuti teie, naised, kuulge oma meeste sõna, et kui mõningad on, kes seda sõna ei usu, naiste elu läbi wõiksid saada ilma sõnata õige usu poole wõidetud, kui nemad teie puhast elu jumala kartuses tähele panewad; *kelle ehe ei pea wälispidi olema ei juuste palmitamises, ei kulla ümberpanemises ega riiete ehtimises;* waid südame salaja inimene, hukkaminemata tasase ja waikse waimu kombes; see on kallis jumala ees.'

„Meie kuuleme siin, et püha Peetrus naistele igasu-

guse wälispidise ihuehtimise selge sõnaga ära keelab; muidugi käib see keeld ka nende kohta, kes naisteks tahawad saada, see on tüdrukute kohta, sest eks ka nemad pea meestele, kellega nad kord abielusse heidawad, „puhta eluga, tasase ja waikse waimu kombega" eeskujuks olema, et mehed „wõiksid saada ilma sõnata õige usu poole wõidetud". Ja kui ihuehtimine ja riiete-uhkus naisterahwale on keelatud ja patuks loetud — miks siis mitte ka mehele, kes naisega üks ihu ja üks hing peab olema?

„Nõnda siis rääkisin ma teile täna ühest uuest õpetusest, ühest õpetusest, mis meie waimulikud mehed meile õpetamata on jätnud, ja ometi seisab see õpetus kirjas ülewal, ja me teame, et see, mida kiri õpetab, meile käsuks ja seaduseks peab olema.

„Just niisama seisab aga kirjas ülewal, et inimene ei pea werd sööma, sest weri on looma hing. Ma tahan sulle, kallis õde, kes sa janu tunned jumaliku tõe järele, mitu ja mitu salmi Piiblist ette ütelda, kus keelatakse were maitsmine kindla sõnaga ära, ja mitte üksnes Wanas, waid ka Uues Seaduses. Kui sina wõi keegi muu teie seast tahab järele waadata, kas ma õigust räägin, see löögu pühakiri — seal ta seisab laual — järgmistest kohtadest lahti:

„Esimeses Moosese raamatus, 9. peatükis, 3. ja 4. salmis ütleb Jehoowa Noale ja tema poegadele: ‚Kõik, mis liigub, mis elus on, olgu teile roaks, kõik annan mina teile nõnda kui halja rohu. Kummatagi ei pea teie mitte liha sööma tema hingega, see on, tema werega.'

„Ja Moosese 3. raamatu 7. peatükis, 26. ja 27. salmis on lugeda: ‚Ja teie ei pea ühtegi werd sööma kõige oma elumajade sees, olgu see linnust wõi lojusest. Iga hing, mis mingisugust werd sööb, see hing peab ära kaotatama tema rahwa seast!'

„Seesama keeld seisab weel wiies salmis järjestikku Moosese 3. raamatu 17. peatükis, 10. kuni 14. salmini, — aga kas siis keegi ei tahaks raamatust järele waadata, kas ma

pühakirja sõnu õieti kordan, kas ma neid meelega või kogemata kuidagi ei muuda? Ma soowiksin, et teist keegi etteöeldud salmid Piiblist weel kord walju häälega üle loeks, nii et ükski, kes otsib tõtt, ei jääks kahewahele. Kes tahab nii lahke olla ja minu palwe täita?"

Tõnu-Peetri Madis ja Lõhmuse Anu sirutasid käed peaaegu ühel ajal Piibli järele wälja, aga Maltswet näis ainult wiimast tähele panewat ja ütles julgustawa naeratusega:

„Wäga õige, armas noor õde: eks see olnud ju naisterahwas, kes minu käest kõige enne uute õpetuste kohta seletust tuli küsima, ja üsna sünnis on siis, et teine naisterahwas nüüd tunnistajaks heidab, et antud seletused on pühakirja järele ka õiged. Wagad naised on Issandale ikka ustawad teenijad olnud. Loe siis meile ette, mis ma peast juba ütlesin, ja loe pärast ka need salmid ära, mis ma weel tahtsin ütelda." Ja ta kordas juhatust, kust loetawaid kohti otsida.

Wärisewate näppudega lehitses nobe noorik paksu raamatut, ja ka ta pehme, hingeline hääl wärises, kui ta õhetawal palgel hakkas lugema.

Kõik kuulasid teraselt.

Anu luges sõna-sõnalt sedasama, mis Maltsweti suust juba kuuldud. Siis järgnesid Maltsweti juhatust mööda weel mitmed teisendid Moosese 3. ja 5. raamatust, nõnda kui:

‚Ja igaüks Israeli sugust ehk wõõraist, kes nende seas aset on, kes mingisugust werd sööb, selle hinge wastu, kes werd söönud, tahan ma oma palet panna ja seda oma rahwa seast ära kaotada!...'

‚Ja igamees iisraeli laste seast ja wõõraste seast, kes nende seas aset on, kes püüab ühe elawa lojuse wõi linnu, mis sünnib süüa, see peab selle were ära walama ja selle mullaga katma.'

‚Aga werd ei pea teie mitte sööma: maa peale pead sa selle walama nõnda kui wee!...'

Ja lõppeks: ‚Aga ole wahwa, et sa mitte werd ei söö, sest weri on hing, ja sa ei pea mitte hinge sööma lihaga!'

„Teie näete nüüd, kui paljudes kohtades ja kuisuguse walju sõnaga jumal ise ja tema käskude kuulutaja Mooses kinnitawad weresöömise keeldu, ja meie peaksime tohtima mööda minna nii kõwast keelust!" hüüdis palwemees kõrgendatud häälel. „Aga ma tahan teile ette tuua weel paar õpetusesõna Uuest Testamendist, mis näitawad, et ka Uue Seaduse mehed tunnistawad weresöömise keelatud jõleduseks. Apostlite tegude 15. peatükis ütleb Jakoobus muu seas:

‚Seepärast arwan mina, et neile, kes paganate seast jumala poole pööräwad, mitte ei pea tüli tehtama, waid et neile peab kirjutama, e t n e m a d h o i a w a d wõõraste jumalate roojastamise, ja pordu-elu, ja äraläkastatud lojuste, j a w e r e e e s t...'

„Ja sedasama kordawad kõik apostlid ja koguduse wanemad, kui nad samas peatükis Antiookia- ja Siiria- ja Kiliikiamaa usuwendadele kirjutawad:

‚E t t e i e p e a t e h o i d m a wõõra jumala ohwrite ja w e r e, ja äraläkastatud lojuste ja porduelu eest...'

„Kõike seda tahtsin teile järgmisel lugemisel pikemalt seletada," lisas Maltswet, „ja selle nõu tahan ka täide saata, aga mul on hea meel, et teie juba täna jumala seaduseraamatust selle õpetuse teada saite, mis teile nii uus ja wõõras näib olewat. Ma rõõmustan, et te wõisite näha, et ma teile midagi omast peast ei õpeta, et ma teile käskusid ei anna, mis ei seisa pühakirja põhjal, waid et Kõigewägewam ise teile minu suu läbi meelde tuletab, mis teiste tema sõna kuulutajate süü tõttu on hooletusse ja unustusse jäänud... Kas usute nüüd, armsad sõbrad, et iga looma were söömine, ükskõik, mil näol, on raske patt, mida jumal keelab?"

Ta waatas rahwa seas ringi. Otsis kedagi, kes räägiks wastu, kes kahtleks. Ja waata, seal ei julgenud ükski enam suud lahti teha! Ja see waikimine tunnistas, et suur piiblitundja jälle oli wõitjaks saanud ka ilma pika sütitawa jutluseta.

Aga weel keegi waatas wõidurõõmsalt rahwa seas sõõri.

See oli pesemata suuga patune, keda jumala lapsed sellepärast olid sõimanud walelikuks, et ta seda wäitnud, mida nende prohwet nüüd kinnitas. Ja see mees tahtis saada oma wõidust magu suhu, tahtis wihase sõimu eest, mis talle pähe puistatud, nõuda tasu.

Lõhmuse Taawet pöördis korraga äia, ämma ja oma waga naise ehmatuseks rahwa poole ja ütles julge kahjurõõmsa irwituse saatel:

„Noh, wennad ja õed Issandas, kellel on nüüd õigus? Kugli kõrtsis tahtsite mind kahe tunni eest ära süüa, kui ütlesin, et Maltsweti-papa keelab weriworsti ja käki söömist ja et ta seda keelab pühakirja põhjal — noh, nüüd kuulsite ise!... Minge aga nüüd ruttu kirikupapi ja Aniste-papa juure küsima, misukeste pühakirja-salmide järele need were söömist lubawad. Küll nad teile Piiblist koa midagi ette loewad..."

Tuttawa ilmalapse ning patuorja ootamatu wäljaaste sünnitas silmapilguks kentsaka waikuse.

Sel tusasel salgal, kes pidi põlatud usupilkajale õiguse jätma, ei olnud talle midagi wastata; suurem hulk, kes kõrtsiwaidlusest midagi ei teadnud, waikis uudishimulise põnewuse pärast, et kas ja mida suur palwemees niisugusele ütleb; ning Lõhmuse omastel sulges suu kartus, et wiinastunud lõuamees läheb jumala saadikuga sõnelema ja teeb neile häbi.

Maltswet ei tunnud meest, kes seisis nii ilmliku näo ning suuga tema ees. Ta märkas tema olekust ja kõnetoonist ainult, et tal on tegemist inimesega, kes waimulikust meelest ja usulikust härdusest eemal seisab ja eemal ka aukartusest waimulikkude tegelaste wastu. Ta mõõtis teda kärme pilguga ja wastas rahulikult, aga kaunis terawalt:

„Miks peawad need inimesed minema mujale tõtt otsima? Kes kirja järele õpetab, õpetab nõnda, nagu mina praegu õpetasin. Ja kes mitte nõnda ei õpeta, nagu mina, see ei õpeta mitte kirja järele. Kirja sõna on selge."

„Aga kirikhärra ja saksa-isand ja Aniste-papa ütlewad jo koa, et nad õpetawad kirja järele, ja nad ei õpeta mitte, et werd ei tohi süüa..."

„Siis nad õpetawad wõõriti."

„Aga nad ütlewad, et s i n a õpetad wõõriti!"

„Näidaku mulle seda kirjast."

„Küll nad näitawad, kui lähed küsima! Kes on kuuld, et kirjatundjad kirjast ei wõi näidata, et nad kirja järele õpetawad!"

„Jah, nad wõiwad mõnda kirjasõna kawalusega walesti seletada — seda nad wõiwad, need wariserid, need hundid lambanaha sees!"

„Aga nad ütlewad, et s i n a seletad kirja walesti!"

„Utelgu! Kes paneb laimaja suu kinni! Aga mina ütlen teile: Kel kõrwad on, see kuuleb, mis Waim kogudusele ütleb, ja kel silmad on, see näeb, mis on põlewate tähtedega kirja üles pandud! Jumal ei lase ennast pilgata: tõde tõuseb, wale wajub!"

Lõhmusel kerkis jälle hea wastus keelele, aga sel silmapilgul asusid kuumad sõrmed tugewa pitsitusega ta käerandme ümbert kinni ja kiskusid ta tagasi; ja kui ta ümber waatas, puutus ta pilk kokku kahe sinise tähega, mis keesid palawas palwes, ja ta kõrwa tõusis tulise hingeõhu seest sosin: „Jäta järele, Taawet, — jäta minu hinge pärast järele!"

Uhtaegu oli rahwa seast kuulda nurisewat pominat, mis ei paisunud hurjutawateks sõnadeks küll ainult sellepärast, et riiwatu inimene, kes prohwetiga julges waidlema minna, oli majaperemehe ja Maltsweti sõbra lähem sugulane.

Taawet astus tagasi ja waikis — mitte selle ähwardawa sumina sunnil, mitte nende naelutawate pilkude pärast, mis tabasid teda usklikkude hulgast — ei, sellele üleannetule tegi alati nalja ärritada niisuguseid enese wastu wihale — ta waikis selle soowil, kes teda oma „hinge pärast" oli palunud waikida, ehk ta küll palwe põhjendust ei mõistnud.

Maltsweti otsaesi tumestas kerge pilw, mis aga ruttu kadus, kui ta rahwa meeletuju kohta täielisele selgusele jõudis. Seal polnud nähtawasti ühtegi, kes selle ilmliku inimese uskmatuseni ulatuwat kahtlemist oleks tahtnud toetada.

„Meie wõime siis, kallid sõbrad, nüüd edasi minna ja järele waadata, mis pühakiri ütleb sealiha söömise kohta," wõttis Juhan Leinberg wabalt ja rahulikult, nagu poleks midagi sündinud, jälle sõna. „Enne lubage mulle aga seletuseks paar sõna, mis tulid mulle praegu meele. Teie ärge arwake mitte, et *mina* see olen, kes teile uusi seadusi peale tahab panna, kes teile midagi käsib ja keelab. Mina ei ole mitte teie seadusetegija, mitte teie käskija ega keelaja. Mina ei ole muud midagi kui teenäitaja, seaduste ülesotsija ja nende meeletuletaja. Seadused ise on kõik juba ammugi antud ja kirja pandud, ja nende andja on Looja ise ja nende ülespanijad tema endised wäljawalitud sulased. Kes teist ei taha, see ärgu kuulaku minu sõnu, see elagu endist elu edasi, see ehtigu oma patust ihu iga päew kas wõi kulla ning purpuriga ja söögu loomade hingesid ja roojast liha, nii palju kui süda soowib. Aga katsugu ta siis ka toime saada jumalaga ja tema püha wihaga! Minu kohus on täidetud, kui ma teile ütlen: See ja see on kirja järele patt, seda ja seda on seadus keelanud, ja jumal ei aita seda, kes teeb pattu, ja jumal karistab seda, kes astub tema seadustest üle. Ma ütlen teile weel kord: Ärgu otsigu keegi minu sõnadest *minu* õpetusi, waid teadku igaüks, et ma õpetan üksnes Kõigewägewama seadusi, *tema* käskusid ja keeldusid ja teie oma hingede kasuks soowitan nende täitmist."

„Aga Piiblis on weel palju seadusi, mida ei täideta; miks sa neid koa meele ei tuleta ja nende täitmist ei nõua? Eks õpeta meid koa *ohwerdama* ja *paastuma*!"...

See nöökaw hüüe tuli kellegi teise kärnase oina suust, kes oli nii wäike, et ta lambakarjasse sootuks kadus, nii et kuuldi ainult häält, mis kostis nagu põrandalt, inimeste jalust.

Kuid usklikkude kogu ei lasknud oma apostlit teist korda ekslitada. Nüüd ei olnud wiha-awaldamisel enam takistawat pidet — wäike küürakas rätsep karjuti sedamaid tummaks, keegi waga naine wajutas talle koguni käe suu peale, ning waga naise weel wagam mees lubas tal küüru „tagant ette" lükata, kui ta weel kord katsuks oma „kasimata lõugu liigutada".

Maltswet tegi, nagu ei oleks ta hüüdest aru saanud, ja kui rahwa waigistusewadin waikinud, asus ta kohe asja juure. Ta lõi silmad mõttes kambri lakke ja hakkas selge, tugewa häälega peast lugema:

„Ja Jehoowa rääkis Moosese ja Aaroni wastu ja ütles neile: Rääkige iisraeli laste wastu ja ütelge: Need on elajad, keda teie peate sööma kõigist lojustest, kes maa peal. Kõiki lojuste seast, kel sõrad, ja kelle sõrad on ühest lahti ja kes mäletsewad mälu, neid peate teie sööma. Aga seda ei pea teie mitte sööma neist, kes mäletsewad mälu wõi kel sõrad: ei kaamelit, sest ta mäletseb küll mälu, aga sõrgu tal ei ole, see olgu teile roojane; ega mäerotti, sest ta mäletseb küll mälu, aga sõrgu tal ei ole, see olgu teile roojane; ega jänest, sest ta mäletseb küll mälu, aga sõrgu tal ei ole, see olgu teile roojane; ega s i g a, sest temal on küll sõrad, ja sõrad ühest lahti, aga mälu ei mäletse ta mitte, see olgu teile roojane. Nende lihast ei pea teie mitte sööma ega nende raipesse puutuma, need olgu teile roojased..."

„Nõnda on kirjutatud kolmandas Moosese raamatus, üheteistkümnendas peatükis, esimesest kuni kaheksanda salmini," jätkas Maltswet, heites silmi jälle rahwakogu peale. „Ja ma küsin teie käest, kas wõib üks käsuõpetus olla selgema sõnaga üles pandud kui see siin? Teie ärge ütelge mitte: Kuidas see siis on? Siiamaani oleme söönud sealiha, ja meie esiwanemad on söönud sealiha, ja taewane isa on seda lasknud sündida, ja nüüd korraga ei tohi me mitte enam sealiha süüa! Sest mõtelge ometi, kui kaua ei lasknud jumal maailma pattude sees elada, enne kui ta oma poja saatis teda päästma ning lunas-

tama, ja kui kõrgele ei lasknud ta weel waremal ajal tõusta inimsoo kuritegude kuhja, enne kui ta ilmus hirmsa nuhtlusega ja mattis kõik, mis elas, weeuputuse alla! Jumal on kannatlik. Ta lepib patustega kaua, ta ootab, et nad ärkaksid meelepööramisele, ta ootab sadasid ja tuhandeid aastaid, aga siis sirutab ta korraga oma karistawa käe wälja ja kutsub nad oma kohtulaua ette, ja ma ütlen teile, see päew on ligidal, kus ta jälle kord ilmub nagu waras öösi ja pärib meilt aru meie tegude kohta..."

See oli nüüd keegi usklik karja hallist hulgast, keegi tudisewa peaga hall taadike, kes eksitas prohweti kõnet omakorda wahelehüüdega ja esitas talle küsimuse:

„Kas lähewad need tõesti kõik põrgu, kes jänese- ja sealiha söövad?"

„Kui nad meelt ei pööra — küll wist," tuli lahke wastus Maltswweti suust.

„Soo — soo," ütles wana Hiire-Jaagup rõõmsasti, „küll siis põrgu sakstest kubiseb, sakstest ja kirikupappidest, sest ega taluinimesed jäneseid söö ja sigu koa wähe, aga woat' saksad!"

Wikerpuuri lühike, tasane mökitamine sai taas rahwa jalust kuuldawaks, kuna kahjurõõmus wanarauk mõtlikult oma tudisewat pead wäänas ja siis uue küsimusega maha sai:

„Kas sina ise, waga pojuke, sealiha ei söö?"

„Ei söö," wastas Maltswet. „Ma põle sealiha ilmaski armastanud süüa, ka siis mitte, kui ma weel ei teadnud, et ta on ristiinimesele roojane toit; minu kõht ei wõtnud sealiha wasta, see ei läinud mul suust alla, just kui oleks mu hing mind käskinud wastu panna keelatud roale."

„Nojah, kellele sealiha ei meki, eks sel ole, jumal tänatud, kerge teda söömata jätta ja teisi söömast keelata," arwas wanamees heasüdamlikult, nähtawasti ilma millegi nöökamise nõuta.

Siiski oli Maltswweti häälel lõikawam kõla, kui ta seepeale seletas:

„Aga ma sõin enne hea meelega werileiba, ja mul oli wahel himu napsu wiina järele, ja ka piibust tundsin kord lõbu, aga kui ma kirjast lugesin ja ise oma waimus aru sain, et see mitte õige ei ole, mis ma teen, siis tegin enese neist himudest wägisi lahti ja matsin nad maha, sest öeldud on, et kui sinu silm sind wihastab, siis kisu ta wälja ja heida enesest ära. See oli mulle niisama raske nagu igale inimesele, kes lööb mõnest harjunud kombest lahti. Aga usk annab jõudu ja usk teeb imet. Kes teist usus kindel on, sel pole ka raske armsaks saanud himusid jätta, kui jumal seda käsib ja kui te olete ära näinud, et nad on kuradist."

Nüüd ei wõtnud enam keegi sõna; palwemees pöördis mingi ilmliku küsimusega majaperemehe poole ja pikkamisi hakkas rahwas suuremast ruumist wälja tungima.

Maltswetil oli aga kauemaks ajaks weel jumalagajätmisega tööd. Ta pidi mitmeid kümneid käsi pigistama. Need, kes olid tema lugemisest iseäranis waimustatud, need, kes arwasid tema käe puutumisest endile õnnistust kaasa saawat, need, kes enestele oma arwatawa tähtsuse järele kohuseks pidasid kuulust meest ainult käeandega jumalaga jätta, ja lõppeks need, kes pärast teiste ees tahtsid kiidelda, et niisugune mees annud neile kätt — kõik need käisid wooris Maltswveti eest läbi ja sirutasid talle ahnitsedes ning wõisteldes käed wastu.

Kui tuba juba weidi lahedamaks oli tühjinenud, walgus rahwas ka kambrist wälja, ja sinna jäid peale Maltsweti ja pererahwa ainult weel wiimase lähedamad omaksed, noor usumees Tõnu-Peetri Madis ja Tongi mölder, Kiisa Mihkli wana hea tuttaw. Pererahwa omaste seast oli aga wäimees Taawet praegu üle läwe lahkumas. Aadu Wikerpuur ootas teda toas.

„Sa lähed juba, Taawet?" küsis noorik.

„Mis ma's weel ootan? Ega mu kodu siin ole!"

Õige küll, ega tema mehe kodu siin ole, kus kõik ta peale wõõriti waatasid, kus tema pärast häbi tuntaks!... Ja Anu

ise tundis südamekergendust, nähes teda minewat; ta sai kartusest lahti, et õnnetu mees ehk uuesti läheb kalli jumalasulasega waidlema, ja sai häbist lahti seista selle jumalakartmata joodiku kõrwal prohweti ees.

Nagu oleks patune aru saanud tema mõtetest, lisas Taawet üle õla juure:

„Sina jääd muidugi seie?... No woata! Mis jääksin mina's sulle ja teistele risuks!... Ole rõemus, et lähen.“

„Ma — ma aitan emal süüa teha —“

„Jää aga emale abiks süüa tegema,“ ütles Taawet juba sealpool läwe, „ega mul selle wasta midagi ole, ja kui jätkub aega, siis paluge kõik koos koa minu waese hingekese eest...“

Anu astus talle tuppa järgi. Tähele panemata tema pilkamist, sosistas ta kikiwarwul tema kõrwa poole:

„Eks sa's jäta Maltsweti-papa koa jumalaga!... Muidu nii imelik ää minna... Ega te's wihased ole!...“

Ja kartes tema walju wastust tõstis ta mõlemad käed anumisi mehe suu ette ja sisistas keelawalt.

„Ei lähe mina teda kummardama ega koapama,“ wastas Lõhmus soowitud tasadusel, „neid alpisid oli siin ilma minuta juba küllalt, ja eks sina küüruta siis ta ees meie mõlema eest... Ule ukse head õhtat wõin aga kõigile soowida, koa noore prohwetile...“

Ja seda teinud, asus ta käega Wikerpuuri kaelata pea ümbert kinni ja mõlemad kobisid toast. Anu kuulis Lõhmust weel wäljas naerwat:

„Tota mul nüüd heategijat, keda hakka austama! Puistab sõnu, tühje sõnu, nagu teisedki, muudkui natuke libedamini. Austa inimest, kes teeb sulle head! Tehku Maltswet mulle head, küll ma teda siis austan!“

Ja kurbuw naine kuulis läbi ukse-augu weel, kuidas õues kaks warest raagus kase otsas hakkasid kraaksuma, ja ta meelest

oli, kui kiidaksid need tiiwustatud kaabakad taga tema patuse mehe trotsiiwaid sõnu.

... „puistab sõnu, tühje sõnu..."

„Krrae! Krrae!"

... „tehku Maltswet mulle head..."

„Krrae! Krrae! Krrae!"

Siis polnud enam midagi kuulda.

Pilkane pime waikiw öö piilus ukse-august sisse nagu must hirmutis. Nagu waritsew waenlane, kes tahab nisu sekka külwata umbrohtu...

4.

Seeme.

Aga nõnda mõtlesid ja rääkisid ainult wallatud, ja neid ei olnud palju. Neid ei olnud rahwa seas, kes palwetunnist lahkus, palju rohkem kui need kaks, ehk olgu siis, et me nende kilda arwame Alltsauna Tõnise, kelle armsam jutuaine oli enda saatust siunata ja kes ka täna õhtu, lugemiselt koju minnes, maad andis näriwale kahtlemisele kõige hea kohta, kui ta last imetawa Wiiu wastu urises: „Ja ning ei... Nõnna wõi teisiti... Eks soa näha, kui soab näha!" Aga ta pidas suu, kui naine teda suud käskis pidada, sest ta oli sõnakuulelik naisemees... Ja lõppeks wõiksime wallatute kilda arwata weel noore Pärtli perenaise, kes koduteel mitu korda pead raputas ja endamisi imestas: „Wõi siis palmitsetud juuksed ja kirju riie ja weri ja sealiha! Wõi siis see ongi! Wõi siis patukoorem weelgi suurem!"... Ja ta muigas endamisi, kuni ta mees nii sügawasti ohkas, et ta enam ei söandanud muiata...

Neid ei olnud palju.

Neist peale, kes walmistasid Kiisa talus praegu suurele hingeäratajale ja usupuhastajale õhtusööki, maitswamat, kui nad ise wahest aastas ainult korra suhu said, kes aidast ja kässikambrist kõik tulele ja lauale kandsid, mis nad kallile jumalamehele arwasid mokka mööda olewat; neist peale, kes Kiisal muidu weel prohweti jalge ees täis ukslikku joowastust koos olid, nautides tema hääle piima, tema sõnade mett — neist peale kuni kõigi nendeni, kes jalgsi ja hobusega läbi pimeda öö, üle lumehangede ja tee-aukude, läbi külma wihma ja

rõske udu tõttasid kodu poole, täitis kõigil üks ja seesama tuksuw, elustaw tundmus rinda: nad olid kuulnud uut jutlust, wägewat kõnet; nad olid mahla imenud lootusepuust, nende hinges oli ellu ärganud usk ime sisse!

Neil oli nüüd midagi oodata.

Nende halli taewa külge oli ilmunud nagu siretaw täht, mis näitas teed. Nende pärismaa ei olnud nüüd mitte üks-nes taewas, waid usk imesse tõotas neile paremat asupaika ning elupõlwe ka sel kindlal pinnal, mis neil endil tundus jalge all.

„Ärge unustage, et jumal wõib teha imet, et jumala käes pole miski wõimatu... Jumal tõstab, kui tahab, ka praegu weel mägesid paigast, tõmbab merest kuiwa wahe läbi, wiib oma ärawalitud hinged läbi õhu teise, paremasse paika... Jumal wõib teid igast hädast, ka kõige suuremast, kohe aidata, sedamaid päästa... Ärge uskuge, et imetegusid enam ei sünni — neid wõib iga päew sündida, wäikesi ja suuri...“

Need olid sõnad, inimesesõnad, aga tühjad ja paljad polnud nad mitte sellele mustale hulgale, kes kandis neid läbi pimeduse, läbi wihma ja udu kui kallist saaki koju. Uppujaile oli ulatatud midagi pihku, ja nad kahmasid sellest kinni, aru pidamata, kas see oli köis, wõi õlekõrs, wõi udusulg. Neid tõstis paljas teadwus, et neil on midagi pihus, paljas usk, et neile on midagi kätte ulatatud, hetkeks wee peale. Ja nende hingest uhtus sel hetkel õnne- ja rõõmutundmus läbi — suur, wägew, tänust ülewoolaw, nagu tundmus, mis täidab pääsu märkawa uppuja hinge.

Nad kõnelesid üksteisega sosistades, sest põnewus, mis neid jutluse ajal sidunud, oli nüüd, kus ta järele annud, muutunud nagu waimseks wäsimuseks, seesmiseks halwatuseks. Ka arwas igaüks põues peitwat nagu püha saladust, millest walju häälega ei kõlba rääkida.

„. . . See oli lugemine! ! . . .“

„. . . Jah, see oli lugemine! ! . . .“

„. . . Iga sõna täis wäge! . . .“

„. . . Nagu hõiskamine . . . hüüdmine . . .“

„. . . Nagu suure kella helin . . .“

„. . . Ja mis ta ütleb — hoopis teine kui kirikus . . .“

„. . . Hoopis teine koa kui palwemajas . . .“

„. . . Taewas põle mitte nii kõrgel kui *nemad* ütlewad . . .“

„. . . Ja jumal mitte nii kaugel . . .“

„. . . Sest ta wõib ka meie päewil weel imet teha . . .“

„. . . Ja lihalikku inimest hädast aidata . . .“

„. . . Aidaku ihu, hinge üle pidagu pärast kohut . . .“

„. . . See on koa õige, sest mistarwis siis ihu ennast peab talitsema, mistarwis ta oma himudest peab lahti lööma, kui tal pole sest midagi kasu! . . . Taewasse teda jo sisse ei lasta . . .“

„. . . Tasu ihule, tasu hingele — nõnna on korras . . . Sest kus seisab, et jumal lõi ihu aina waewanägemiseks? . . .“

„. . . Seda ta ei wõindki, sest jumal on armastus. Ega temale ometi rõemu tee pealt woadata waewa ja piina! . . .“

„. . . Ma usun Maltsweti sisse!“ hüüdis keegi tänawa pimedusest waljusti, ja see kostis nagu karjatus kokkupigistatud ning äkitselt wallali puhkewast südamest.

„. . . Maltswet on prohwet!“ wastas teine hääl sama waljult, ja mõlemad hüüded, mõlemad hingekarjatused jätkusid kokku ühiseks lootusekisaks, mis heljus läbi wihma ja udu ja pilkase pimeduse üle mustawa küla ning awas ühe rinna teise järgi meeleheitlikule usule, usule üleloomulise ime sisse . . .

Ja nad rühkisid edasi üle hangede ja aukude, komistades, kukkudes ja jälle tõustes, ning wahetasid oma mõtteid edasi suure sündmuse üle, mis oli neile kuiwanud soontesse tilgutanud uut elurõõmu ja elujulgust.

„. . . Ja kui nüüd õige kätte wõtta ja paluma hakata . . . kõigest hingest paluma hakata . . . Maltswetiga ühes . . . iga pühapäe . . . wõi koa iga päe . . . ühtepuhku . . . kas wõi ööd ja päewad . . . siis — siis ometi peaks midagi tulema . . . midagi antama . . .“

„. . . Peaks sündima ime . . .“

„. . . Mõni uus seadus . . .“

„. . . Mõni kergendus . . .“

„. . . Jumal tuletaks keisrile hädalisi meele . . . unes wõi ilmsi . . . käsiks teda mõelda talurahwa peale . . .“

„. . . Annaks talle armulikku meelt . . .“

„. . . Teeks ta südame heldeks . . .“

„. . . Aga saksad! !“

See ohkehüüd täis hirmunud kahtlemist, see hingest suhu tõusnud karjatus täis ehmunud umbusaldust pani usu imesse sedamaid kahwatama, tõukas lootuse palwe wõimule kohe kõikuma.

Jumal wõis olla wägew, keiser wõis olla wägew, aga kõigist wägewam oli saks.

Jumal wõis olla armulik, keiser wõis olla helde, aga saks oli wali.

Jumala wägewust ja keisri wägewust talupoeg ei näinud, aga saksa wägewust nägi ta iga päew. Ta oli seda näinud, niikaugele kui suutis mõtelda tagasi, ta oli seda maitsta saanud põlwest põlweni.

Jumala armust ja keisri heldusest polnud talupojal tunnistusi, mitte kõige wähemaid, sest need, millest rääkis papp kirikus, tundis ta süda olewat waled, niisama waled, nagu papi sõnad saksa armust ja heldusest. Aga saksa waljusest oli talupojal tunnistusi, ta kandis neid oma ihul, terwe ta elu kaugest minewikust kõige uuema olewikuni oli üks ainus kaebaw, appikarjuw, halastust paluw tunnistus...

Aga oma kohkunud kahtlemises, oma hirmunud umbusalduses otsisid nad ruttu jälle tuge ja trööösti selle mehe sõnadest, keda nad oma prohwetiks tunnistasid. Nad asusid uuesti õlekõrrest kinni, mis neile pihku ulatatud ja mida nad pidasid köieks.

„... Jumal w õ i b kõik ja t e e b kõik... Jumal tahab meid aidata — meid kõiki, kõige suuremaid patuseid meie

seas, kui me tema *wägewust usume*, kui me oma hinged täis leegitsewat usutuld *anname temale* ..."

„... Maltswet ütleb, et jumal on *ometi* kõigist wägewam, koa sakstest. Seda tahame uskuda. Aga kuigi jumal sakstele ehk muud ei wõi teha, nende südameid wõib ta siiski pehmendada, neile õpetada armuheitmist ja halastamist. Ja rohkem me jo ei tahagi. Oleme täitsa rahul, kui sakste waljus wäheneb ja nad aru soawad, et meil on puudus ja kitsikus ja liiga ränk töö, ja kui nad meie orjust sugugi kahandawad ja meie leiwapalukest natukegi rohkendawad ..."

„... Ja seda teeb jumal, sest ta *tahab* meid jo aidata ..."

„... Seda ta teeb, sest meie *usume* jo nüüd tema wägewuse sisse ..."

„... Ja meie *anname* oma hinged temale ..."

Kui kerge oli seda hinda nii suure wara eest lubada, nagu on pääs ihulikust hädast! Aga korraga torkas neile meele, et hing on ihu küljes kinni, et hinge ilma ihuta ei ole, sest see, mis Maltswet jumalale käskis anda, polnud ju muud midagi kui tükk parandatud, puhastatud, senistest kommetest wabanenud ihu! Himud, mis prohwet käskis maha jätta, ei olnud ju mitte hinge, waid ihu himud! Ja liha öeldi olewat nõder. Kas suutis nõder liha taewase abimehe päästetingimusi täita?

Kes nende kohmetut mõttewahetust selle sügelewa punkti üle kainel meeleolul oleks pealt kuulanud, see oleks naeratanud ja pühkinud ühtlasi pisaraid põselt. Lapsikus arutuses, mida nende waesed, mõttewarast ilma jäetud pead wälja haudusid, oli nii palju traagilist nalja, et see iga ükskõiksusse kuiwanudki hinge oleks liigutanud.

„... Jaan, kas sa siis jäksad piipu maha jätta?"

Jaanil piip parajasti suus. Kohe, kui lugemistoast wälja astus, oli pannud piibu tossama. Ehmudes kahmab teise nüüd pihku, — oleks peaaegu hammaste wahelt kukkunud ...

„Eks pea katsuma!"

Ohkab mehike ise.

„Või katsuma! Otsekohe maha peaksid jätma! Nüüd kohe! . . . Wiska teine siinsamas kus tühi!“

Jaan pigistab piibu kramplikult pihu sisse.

„Eks siis wiska, kui tubakas otsas . . .“

„Miks mitte kohe? Kas siis on parem?“

„No, oota nüüd homseni! . . . Suu hakkab muidu wett jooksma . . .“

„Kas homme ei hakka?“

„Naisel hea reakida! . . . Homme, — homme on jälle teine asi . . . Kas tead, mis homme on?“

„Noh?“

Jaan sülitab, sest ta suu jookseb praegu juba wett.

„Homme toon aida lakast wihalehti — hakkan neid põletama . . . nii ärawõerutamiseks . . . Ega see patt ole . . .“

Naine kahewahel.

„Ega tea, ehk on siiski . . .“

„Aga Maltswet reakis t u b a k a põletamisest — selge sõnaga tubaka põletamisest . . . wihalehtedest mitte sõna . . . mitte poolt sõna . . .“

„Aga p i i p! Ta reakis koa piibust!“

„Ega's piip ilma tubakata patt wõi olla! . . . Niipalju aru peaks naisterahwalgi olema! . . . Piip — mis on piip? Piip ilma tubakata on nagu ihu ilma hingeta . . . tükk puud, ei muud midagi . . .“

„Aga tubakas põle jo koa muud kedagi kui rohulehed.“

„No, aga missuguse rohu lehed! Eks Maltswet öld: lehed kuradi taimelawast — kihtine rohi põrgu rabast — ohakad saadana rohuaiast! Woata, see on ometi wahe! . . .“

„Aga wihalehed . . . kes teab, kuda wihalehed . . .“

„Jäta nüüd wihalehed rahule! Wihalehed on kaselehed. Ja kaselehti pole jumal kusagil ära keelanud — neid wõid põletada ehk kas wõi süüa . . .“

„Peaksime ikka Maltsweti käest järele küsima . . .“

„Võime jo teine kord küsida... Aga seda ütlen sulle, Krõõt, homsest soadik põletan aina vihalehti..."

See mees kaupleb piibu pärast jumalaga, teine viina pärast.

„... Ega seda va viina tarvis ole — see on õige, aga mis sa vennike teed, kui süda muret täis — viska üks ää — tunned, et on nagu kergem..."

„Aga kui kauaks!"

„Õige küll — mitte kauaks... Aga ega's meiesugune teda tihti pruugi — kust seda rahakest võtta... Kui jumal on helde mees, siis ta meile seda ei keelaks... See on jo kõik, mis meile rõemu teeb, olgu pooleks tunnikski!"

„Aga sa kuulsid, et see on patt! Eks sa tea, et jumal meid üksi siis aitab, kui me pattu enam ei tee!"

Tõnis jääb mõtlema.

Ta teadis seda ju — ta teadis, et avitaja tingimusi on vaja täita, aga ta tundis ka oma nõrkust.

„Hea küll — lihavõttest saadik!"

„Tõnis, parem kohe!"

„Ei!"

„Tõnis, sa hakkad jumalaga kauplema!"

Mees võitleb enesega. Viimaks, pikema arupidamise järel, pitsitab raske otsuse suust:

„Kui just tahad — minugi pärast!"

„Kas pead sõna, Tõnis?"

„Pean!"

Naine ei usu, aga püüab uskuda.

Kuid nüüd korraga pöörab mees lehe ümber.

„Oma juukseid ei tohi sa enam palmitseda, Ellu! Nüüd pead neid ikka lahtiselt selja peal kandma!... See on koa jumala püha käsk..."

„... Mina vana inimene ..."

„... Kas mina ei ole vanem?"

Ellu on kitsikuses. Aga ta otsus on mõne aja pärast ometi valmis.

„Prohweti tahtmine fündigu, kui koa sina tema tahtmist täidad! Niipea kui ma näen, et sa enam wiina ei joo, näed mul palmitsemata juukseid selja peale rippuwat...“

Jumala saadiku teiste nõuete üle ei peetud palju aru, sest nende täitmine oli suuremale hulgale kaunis kerge. Sealiha ja werd sõi talupoeg harwasti, ja kuigi see pühapäewadel, iseäranis suurtel pühadel, oli maitsew maius — ka ilma selleta wõidi läbi saada, need toidud ei mänginud talupoja elus tähtsamat osa.

„Ma olen kuuskümmend oastat wana ja ei tea mitte, kas ma eluaja kohta kuuskümmend naela sealiha olen söönd!“ hüüdis saunamees Niine Mats, kui naine talle Maltswweti õpetust tuletas meele.

Naine leidis selle küll liialduse olewat, ei wõinud aga wanamehele arwude najal seletada, kui palju tema ja ta ise eluaja kohta sealiha oli nautinud. Palju seda tõesti ei olnud.

„... Tema õpetused on õiged ja nende järele tahame teha!“

„... Nende järele tahame elada!“

Nõnda oli Kugli elanikkude meeleolu pärast Maltsweti esimest loengut. Waimustus suure kõnemehe ja piiblitundja kohta tasandas selle teed talust talusse, südamest südamesse.

Imeks ei ole panna, et need kaks, kes tulid prohweti lähemast ümbrusest, Kiisa talust, tema jalge eest, kaasa tõid joowastusest mitte kaugel olewa tuju.

Tõnu-Peetri Madis kandis Lõhmuse perenaise last — tema tungiwal soowil oli noorik lapse tema käele annud — ning noor naine, kes auklikul teel sagedasti komistas, hakkas tihti tema käisest kinni.

„Madis!“

„Mis sa soowid?“

„Anna mulle head nõu, kuda wõiksime minu meest päästa?“

„Seda meest päästa?! — Ää nüüd lapsejuttu aja!“

„Ma usun siiski —“

Madis muiatas umbusklikult.

„Waene hing!“ ütles ta pehmelt. „Ma saan jo aru, et sa tema päästmist südamest soowid, aga kuda tahaksid seda peale hakata?“

„Kas sina nõu ei leia?“

Madisel käis ärewusehoog läbi terwe ihu.

„Mina? Ma leiaksin!...“

„Siis ütle!“

„Ma püüan teda ühel päewal noomida!“

Kuid noorik sirutas mõlemad käed ehmudes wälja.

„Sina mitte! — Sina, Madis, mitte! — Kas sa teda siis weel ei tunne? — Sind tema ei karda... Aga keda ta kardaks — kelle sõna ta wast wähegi kuulda wõtaks — kas tead, kes see on?“

„Noh?“

„Maltswet.“

Madis jäi seisatuma, kohendades last käel; wiimaks hakkas nooriku käsiwarrest kinni.

„Miks sa siis arwad, et mina teda mitte ei wõi noomida ega parandada?“

„Sina... sa... ta ei usu jo sind!... Sa oled tema silmas inimene nagu kõik teised!... Ja tema... — põlgab sind...“

Madis liigutas kätt, millel puhkas laps, ühes teisega nii ägedasti, nagu püüaks ta protesteerida niisuguse wäite wastu. Kuid sel pilgul tuli talle Anu noor, sale ja soe keha nii lähedale, et ta oma wastiku tundmuse unustas ning sattus hoopis pehmesse meeleollu.

„Eks reagi siis Maltswetiga tema pärast — Maltswet tuleb jo warsti teist kord seie... Sa tead jo, et ma sulle aiwa head soowin — sinu oma õnne ja so waese wigase lapse pärast...“ Ja Madis ohkas enne, kui ta lisas: „Peaks aga Taawet Maltswettigi kuulda wõtma! Lugemisel hakkas — kuulsid isegi — temale wasta...“

„Aga ta kuulas tema jutlust terasest pealt — mul oli nii hea meel," tähendas Anu.

„Ma tahan tema eest jumalat paluda — jumal wõib teha jo imet," sosistas Madis.

„Ja mina weel — kuda tahan mina ise tema eest paluda, — ööd ja päewad!... Minu laps — mu waene wäeti laps — anna ta nüüd mu oma sülle!"

Noorik siirdus, kui talle ta last meele tuletati, nähtawasse ärewusse, ja wärisewate kätega ning poolwägisi tõmbas ta magawa pojakese jälle oma rinnale. Näis, nagu peaks ta korraga ülekohtuks, et ta pisukese oma südame juurest wõõra mehe kätele oli annud.

Nad kõndisid natuke aega tummalt teineteise kõrwal, kuni Madis — nad seisid juba Lõhmuse talu wärawas — küsis tasase, poolpalwelise häälega:

„Ja kuda on sinu hingega muidu lugu? Kas sa oma südames koa tunned, mis sul nüüd tuleb teha, kus sa Maltsweti lugemist kuulsid? Kas usud selle mehe õpetuste sisse ja tahad nende järele käia?"

Ja Anu kostis palawa õhinaga:

„Ma usun, et see mees õpetab puhast jumalasõna ja et temast reagib prohweti waim. Ei ta oskaks nõnna lugeda ega palwet teha, kui ta mitte ei oleks tõsine jumala sulane. Ma ei oska sulle muud öelda, kui et ma oma hinge tahan anda Issandale, nagu Maltswet käskis."

„Ja tahad kõik jätta maha, mis ta patuks luges ja mida meie enne patuks ei pidanud?"

„Jah, ma tahan!"

„Aga kas jätkub sul seks ka jõudu?"

„Jah, ma tunnen seda oma südames!"

Nooriku sõnadest kuuldus kirglik kindlus, ta muidu nii tasasel, pehmel häälel oli peaaegu kare ning lõikaw kõla.

Madis hakkas ta käsiwarrest kinni ja pigistas seda tugewasti.

„Siis wõta mind usus oma wennaks ja ole minu truu

ja ustav õde! Meie kahekesi tahame Jehoovat teenida ja koos tema püha sõna lugeda, õppida, armastada ja neile kiita, kes on usus leiged. Me tahame koa sinu mehele peale käia ja teda aegamööda välja kiskuda saadana-orjusest. Ja Maltsvet, see vaga mees, olgu meie juhataja!... Kas tahad, Anu?"

„Ma tahan!"

„Siis jumalaga, õde!"

Veel kord pitsitas Madis noore naise käsivart. Aga nagu oleks tal veel midagi südamel, nagu ei suudaks ta oma usu-õest ikka veel lahkuda, jäi ta tema ette seisatuma, ilma kätt nooriku ihu küljest, mille soojus voolas läbi riide ta sõrmedesse, täiesti tagasi tõmbamata. Ta leidis aga sõna, mis ta näilikult tahtis öelda, alles siis, kui Anu, öeldes tasakesi „jumalaga", väravast juba sisse pöördis.

„Õde," ütles ta pool sosistades ja temale pool sammu järgi astudes, „kas sa siis koa tead, kuda sa oma tööd Taaveti kallal ja kogu oma elu parandust pead peale hakkama?"

„Meie reakisime jo praegu — "

„Ja, aga see põle veel kõik... Sa pead puhastama oma maja ja oma abielu — ja mitte üksi jumalasõna ja palumisega — "

Anu ei mõistnud; ta jäi, pead liigutavat last kergesti kiigutades, tummalt Madise seletust ootama.

„Kui midagi tead majas olevat, mis põle aususti soadud, mis on võõra oma — siis katsu sellest lahti soada... Sa tead, mis Maltsvet vargusest ütles?..."

Anu käed nõksatusid, nagu oleks äkiline värin neist läbi käinud.

„Ma tean, ja — ja tahan kõik teha, mis arvan tarvilikuks..."

„Ja koa selle üle pead valvama ja, kui tarvis, vägisi ja valjusega keelama, et su mees sinu abielu ei roojasta, sest abielu on püha... Sa ei tohi nõrk ega järeleandlik olla ega silmi kinni pigistada ega jälle ja ikke jälle andeks anda..."

„Ja, — ja jah, — head ööd nüüd!" pages pitsitatud hüüd otsekui mahasurutud walus ohe nooriku huultelt, siis ta pööras Madisele selja ja kadus Lõhmuse talu pimedasse õue.

Tõnu-Peetri peremees waatas talle järgi, wangutas pead ja mõtles wist: „Seal läheb üks õnnetu, kes ägab koorma all, mille ta endale priitahtlikult peale wõttis!" Ning ta lisas wististi juure: „Ja ta oleks nii õnnelik wõinud olla, aga ta ei wõtnud õnne wasta!..." Ja sammudes norus peaga kodu poole, pidas ta küll jälle kord selle ilmseletamata mõistatuse üle aru, miks põlgab inimene käegakatsutawa õnne ära ja wõtab enesele niisama käegakatsutawa õnnetuse kaela!

Terwe küla tundis seda mõistatust ja terwe küla leidis talle sama wähe seletust nagu Tõnu-Peetri Madiski, ning nende seas olid ka Anu wanemad.

Kes teab, kas Anu isegi, ja nimelt iseenesele oma tegu küllalt arusaadawalt oskas põhjendada — teistele ta seda ju ei suutnud.

Tal oli mõne aasta eest olnud kosilane, kelle iga tüdruk pimesi wastu oleks wõtnud, sest nägusamat, ausamat, karskemat ja kainemat noormeest polnud mitmes wallas ümberringi, ning waralt ta ei jäänud teistest perepoegadest maha, kuna ta aga jumalakartuses ja meelewagaduses neid kõiki ületas. Ja selle kosilase — ta nimi on Tõnu-Peetri Madis — põlgas Kiisa Anu rahulisel meelel ära!

„Mispärast siis?" hüüdis see mees ja hüüdsid kõik teised.

Ta wäristas ainult pead ja ütles, et ta ei wõiwat teisiti.

Ja siis ilmus see teine, kellest keegi head ei teadnud rääkida, küll aga halba, peaaegu üksnes halba, — siis ilmus see wiinawend ja kaardilööja, see ööhulkuja ja tüdrukutekütt, see jumalawallatu ilmalaps ja parandamatu patuori, kelle käed ei olnud wargusestki puhtad, — siis ilmus Taawet Lõhmus, ja tüdruk wõttis ta kosja wastu!

Ta oli temale wanemate ja kõigi teiste inimeste hoiatuste mõjul tahtnud „ei" öelda. Ta enese mõistus oli talle tungi-

walt sellist nõu annud. Aga kui ta tema ees seisis ja talle natuke aega silma oli waadanud, nii sügawasti, kui ta hing teda käskinud, siis ta karjatas korraga „ja!“

Ta ehmus isegi sest karjatusest, see tuli nagu kuskilt talle enesele tundmata peidupaigast, aga see oli nii ustaw, nii käskiw, nii kõikumata otsustaw, et ta sai tahteta selle karjatatud „ja“ orjaks. Anu südamel polnud teist häält, seepärast pidas ta seda, ja ainult seda, tõe hääleks.

Ja kui teised küsisid, miks ta „ei“ asemel „ja“ kostnud, siis ta ei teadnud jälle muud wastata, kui et ta teisiti ei olewat wõinud.

Ainult emale teadis ta wäikese loo jutustada, kuidas ta juba kord ennemalt — siis, kui Taawet temale esimest korda „teisema silmaga“ lähenenud kui muidu — oma südant kuulnud „ja“ karjatawat, weel enne, kui poiss temale mingi küsimuse ette pannud. Taaweti näos, hääles, pilgus, ta peas, lõuas, suus, rinnas, õlgades — kogu ta wälimises ja sisemises inimeses peitunud midagi, millele wõimatu wastu seista. Taawet olnud tema wõitjaks, allaheitjaks, käskijaks loodud ja loodud ka tema — õnnetuseks...

Wanemad panid wastu, andsid aga, märgates tütre otsuse muutmatust, raske südamega järele, sest kumbki neist polnud küllalt walju loomuga, et oma lapse wastu, keda nad ta hea südame ja jumalakartliku meele pärast iseäranis hellalt armastasid, wägiwaldse sundusega wälja astuda.

Järeleandmiseks oli neil aga ka teisi põhjusi. Need olid paraku ilmlikud, aga siin kurjas ilmas ei saa ju wagaduski neid arwestamata läbi. Kiisa rahwal oli palju lapsi, tööjõust polnud puudust, küll aga leiwast suure perekonna toitmiseks; mida warem siis wanim tütar — teised olid alaealised — leidis uue kodu, seda parem. Teiseks oli Lõhmuse Taawet, kelle wanemad paari aasta eest hauda pugenud, kaunis hea koha iseseisew peremees — selles siis ees Anu teisest kosilasest, Tõnu-Peetri Madisest, kes sõi tol ajal weel isa leiba. Ja oli nüüd Taawet, mis ta oli, ja tegi ta, mis ta tegi — niipalju

head pidi temast ta waenlanegi tunnistama, et ta tööd ei põlanud ja tööd oskas teha. Tema oli üks neist inimesist, kelle käes iga töö läheb, ka niisugune, mis nõuab teistelt palju õppimist ja harjumist. Taawet, see „pool meistrimeest", nagu teda kutsuti, tegi oma weo-, sõidu- ja tööriistad wõimalikult ise, oli enda tarwis raudsepp ja ratassepp, puusepp ja pottsepp. Nagu ta oma hobused ise rautas, nii kandis ta ka pühapäewiti enesetehtud soome saapaid ja piipki ta suus, mille nikerdusi külapoisid imestasid, oli ta isiklik talwine ajawiitetöö.

Taawet purjutas juba poismehena tublisti, aga tema majapidamisest polnud selle kahjustawat mõju märgata. Ta oli kehw, nagu kõik teised peremehed kohalikus wallas ja nagu enamasti kõik talupojad Tallinnamaal, aga ta polnud mitte kehwem kui perepidajad, kes mitte ei joonud, selle eest aga olid nõrgad majapidajad ja lõdwad wõi saamatud töötegijad. Mis Taawet kõrtsis ära jõi, selle tõid talle ta töö-usinus ja tööosawus jälle tagasi, wähemalt suurema osa.

Nõnda pigistasid Anu wanemad tema ebawooruste kohta teise silma kinni, ka süüde ja eksimuste kohta, mida nad muidu mitte poleks wõinud andeks anda. Taawet oli paari naisterahwaga ülekäte läinud, teda nimetati ühe sohilapse isana, aga wõi siis niisugune patt on haruldane. Taawetit süüdistati pikanäpu-ametis, aga warguse pealt polnud teda weel keegi kinni wõtnud. Nõnda tröööstisid Liisa isa ja ema endid ja oleksid trööösti leidnudki, kui mitte seda ühte, seda kõige raskemat poleks olnud: Taawet oli jumalakartmata, usu ja kiriku wastu külm, palwe pilkaja, wagaduse naerja. Kui ta ometi niisugune poleks olnud! Kui ta ometi silmakirjakski enam kirikus ja palwemajas oleks käinud ning suu puhta hoidnud pühadesse asjadesse puutumisest!

Kuid seda koormat, mis rõhus Mihkli ja Liisu südant kõige rohkem, aitas kergendada Anu, kes andis wanemaile särawail silmil tõotuse: „M i n a tahan tema meelt pöörata, mina tahan ta jumala juure juhatada!"

Anu oli midagi tõotanud, mida ta ei suutnud täide saata. Tal oli tegemist inimesega, kellesse ta oma armastusega teatawa määrani wõis mõjuda, kes aga enda arwamistest sama wisalt kinni pidas nagu oma senistest elukommetest ja kirgedest, mida kaasinimesed nii wäga hukka mõistsid. Kui wähe Anu oma tõotust suutis teostada, selgus sellest, et Taawet naisemehena mitte ainult endist elu edasi ei elanud, waid mõnes eksimuses, nagu joomises, ajuti weel kaugemalegi läks. Üks põrutus teise järgi tabas noort naist. Esmalt tabas ta mehe häbistawalt teolt oma talu tüdrukuga, siis saadi Lõhmuse aidast wõõra wara kätte ja peremees wiidi kinni ning anti talle ihunuhtlust. Lõppeks — ja seda pidas noorik osalt oma mehe jõleduste otsekoheseks tagajärjeks — sündis talle wigase käega laps, kelle pärast ta häbi tundis jumala ja inimeste ees.

Anu andis talle kõik andeks ja lootis edasi — lootis ikka weel wanemaile ja enesele antud tõotust wõiwat tõeks teha. Ta andis temale andeks, sest et ta „teisiti ei wõinud", sest et see mees, nagu ta oma hinges tundis, ikka weel oli tema wõitja, käskija, walitseja — temale „loodud". Ja alatasa pidas ta aru ja otsis nõu, kuidas teda päästa, ja et ta midagi ei leidnud, siis ta jooksis ikka jälle uuesti palawas palwes selle pilwetaguse päästja juure, kes jäi talle ainumaks abimeheks. Kuid ka see, kes palumist nii wäga nõudis ja palweid tõotas täita, oli kurt Anu palwetele. „Wõib olla, et ma ei „tee" seda õieti," mõtles noorik, ja ta süda ujus rõõmust üle, kui nüüd suur usumees ja jumalasulane ilmus, kes pani tema palwe wõimusse uuesti uskuma. „See mees teab, kuda jumala juure wõib pääseda — tema peab mind aitama!" oli õnnetu naise tänaõhtune otsus, mis teda elustas ja uute lootustega täitis.

Nõnda panid Kugli külas kõik, kellel wähegi usutundeid antud, oma lootused uue, paljutõotawa prohweti peale, kes oma sõnawõimuga täna nende südamed oli wõitnud.

Kas oli ka mees, kes Lõhmuse-noorikule ta õnnetuses nii sagedasti wennalikuks trööstijaks olnud, lootjate hulgas?

Kui see mees oma talu uksest sisse astus, ohkas ta. Näis, nagu poleks ta iseenese wõi teistega hästi rahul. Kas nokitses nurin ta hinges, et tema palwemeheliſt wäärtust weel ei tahetud uskuda? Maltswet oli midagi tähendanud, mis näis sellise hinnangu poole sihtiwat, ja umbes sedasama oli ta selgema sõnaga ka naise suust kuulnud, kelle silmas ta hea meelega oleks tahtnud suur usumees, suur hingeärataja ja noomija olla... Wõi oli ta lihtsalt nukker, sest et ta naise, keda ta süda ei suutnud unustada, teise majja oli pidanud laskma minna ja ise nüüd tuppa oli astumas, kus teda ootas külm, tühi säng?

See säng polnud mitte ikka tühi olnud, küll aga külm. Tõnu-Peetri Madis oli mõni aeg peale Kiisa Anu meheleminekut naise wõtnud, sest tal oli, wõttes talu pärast isa surma enda kätte, kuna ema oli elatanud, perenaist kahe töötawa käega waja. See oligi aga ka ainult perenaine kahe töötawa käega, oli ainult sängi t ä i d e, mitte s o e n d a j a. Madis ei tunnud tema ja tema Madise wastu muud midagi, kui et nad on kaks paarihheitnud tööinimest, kes walitsewa kombe järgi pidid ühes sängis magama ja, kui juhtub, lapsi soetama. Madli kolis aga, enne kui ta tawalise tähtaja järel emaks sai, soetõwe kutsel Tõnu-Peetrilt Madise kiriku lähedale maa alla elama. Sest saadik oli Madis lesk ja perenaise kohuseid majas täitis wana tädi.

„See tuleb weel," sosistas Madis, kui ta oma tühja, külma sängi heitis ja takuse waiba üle kõrwade tõmbas, „kõik tuleb weel, ja nad peawad mind soama seestpidi tundma — s e e s t p i d i... Ja tema koa — just tema..."

Teadmata on, kumba ta mõtles selle „temaga", kas Maltswetti wõi Lõhmuse Anu...

Kugli küla tondisilmad wilkusid täna õhtu haruldaselt kaua raskes märjas pimeduses. Nähtawasti oli elanikel pisi-

kestes tahmastes koobastes üksteisega palju, palju pühapäewast juttu westa, juttu, mis peletas nende laugudelt une, nende liikmeist wäsimuse, nende südameist tuima, roidunud rahu.

Wiimaks hakkas ometi üks hale silm teise järgi kustuma. Kõige wiimane oli see, mis küündis Kiisa talust, sealt, kus prohwet pidas öömaja, nagu peenike kuldne niit üle tänawa.

Nüüd oli kogu küla liitunud tõrwakarwa ööga suureks mustaks hauaks, milles elusad surnud und nägid jumala imetegudest...

5.

Oras.

Juhan Leinberg oli Kuglil weel teise lugemisõhtu pidanud ja kokkuwoolanud rahwamurd Kiisa talu pihastunud seintele teist korda liiga teinud. Maltswet wõis olla oma misjonitöö mõjuga ka seekord rahul: teda kuulatati põnewusega, temaga palwetati härdusega, mehed ohkasid, naised nutsid hinge põhjast nagu esimeselgi korral ja pärast palwetundi walitses rahwa seas peaaegu suurem usuline hõõgumine kui kolme nädala eest.

Järwamaa apostel oli seekord oma lahkõpetusi edasi seletanud, uuesti igasugu patukõlwatuste wastu wõidelnud ja oma wastaste, herrnhuutlaste, üle iseäranis käredasti kohut pidanud. Ta wõrdles neid kõige kelmimate isikutega, keda ta pühakirjast tundis, ja ta tundis neid sealt palju, ning hoiatas nende eest oma palwelisi sama tungiwalt, nagu need hoiatasid eneste hingekesi tema eest palwemajas iga pühapäew. Waen Maltswet ja Aniste-papa wahel oli aiwa hoogu wõtmas.

Kugli rahwas sai nüüd Maltswetti sagedamini kuulda, kui mitte oma, siis naaberwaldades, sest agar seemendaja Issanda wiljapõllul oli külwirinnaga pöördinud siia nurka, kus ta märkas head idanemist. See oli ka ainult loomulik, sest rahwas siin kihelkonna-sopis kuulus kõige waesemate ja rumalamate liiki; waesus ja rumalus on ju emaihus kokku kaswanud kaksikud. Maad olid wiletsad ja mõisaorjus ulatus üle pea. Kuglil ja ümbruses et teadnud peremehed sõna

õiges mõttes mitte, millal oma heina teha ja oma wilja koristada, sest kõik tööjõud oli wiimase kui oimuliigutuseni mõisa päralt — kuulsa „waba kontrahi“ põhjal muidugi, mis endistele pärisorjadele priiuse-tunnistuseks pihku oli pistetud. Wäga aja- ja asjakohane oli seepärast kellegi külaluuletaja riim täis mõrudat wõllanalja, mis siin kandis tol ajal suust suhu käis:

„Saksa päralt päewatöö,
Talupoja päew on öö.
Kes ei taha orjata,
Jääb ka ilma ööta.“

„Jääb ka ilma ööta“ — kasigu kohast wälja ja kõngegu nälga, sest parema otsimine mujalt oli mitmel wiisil takistatud, peaaegu wõimatuks tehtud, ja kes juba kohast wälja aeti, ei jõudnud enam mujale minnagi.

Et harimatus, rumaluse taimelawa, niisuguses paigas, kus inimene neljajalgse tööloomaga ühele astmele maha on tallatud, eriti näitab rammusat wäetust, on enesest-mõistetaw. Kust wõib inimene, kellel ei ole päewa ja ööd, kes tunneb ainult tööd ja kõhutäitmist, kes ei pääse kuhugi liikuma, kes ei näe ega kuule midagi, kes on nagu wai ühte kohta maa sisse taotud, kelle ümbrus aastate kaupa ei muutu ainuma inimesenäogi poolest — kust wõib niisugune inimene midagi omandada, mis awaks ta aju, teritaks ta waimu, laiendaks ta pilku? Sest õpetawast haridusest, raamatutarkusest, polnud tol ajal weel juttugi. Kauges kaares ümber Kugli, paljudes waldades järjestikku, polnud ainustki kooli, jah, Tallinnamaal oli reastikku kihelkondi, kus sõna „kool“ oli tuttaw ainult kuulu järgi, kui teda üldse tunti.

Muidugi oli kirjatundjate arw rahwa seas sel lool äärmiselt wäike. Lugeda weelgi mõistsid wähesed, kirjutamine aga jäi üksikute õnnelaste osaks, kes selle kunsti omandamise eest tänu wõlgnesid mõnele heale juhusele. Maltswetki, kui oma

aja laps, oskas wäga puudulikult kirjutada. Kõik tema õpitud teadus ning tarkus põhjenes Piiblil, oli kokku otsitud selle weergudest ja pani tema harimata pea kihama, nagu paneb muinasjutt lapsukese pea kihama.

Kui see sündis halja puuga — mis pidi kuiwaga saama! Ebausk ja määratsew usk luhtawad ju harimatuse mullas kõige lopsakamalt. Siin oli siis pindala uuele, erutawat wahelduft pakkuwale usule rammusalt wäetatud. Maltswweti pääsu ja imesid ennustawad palweõhtud said asjaks, mis tõi tuimusesse wajunud rahwale wirgumist, mis raputas poolunes liikuwad tööorjad üles. Paljude werstade taha, wõõrastesse waldadesse, tõtati Maltswweti lugemisele, eriti aegadel, kus wäline töö taluinimesele wähegi mahti andis.

Oleks aga ekslik arwata, et uus apostel kõik need, kes kokku woolasid tema palwetundidele, kes endid tema süütitawast jutlusest laskfid liigutada, harrastada, waimustada wõi koguni joowastada, kes tema palwet kuuldes nii ränka ohkasid ja nutsid, — et ta kõik need kohe wõitis ka oma ustawaiks järelekäijaiks, oma õpetuste täitjaiks, keda ta sedamaid suureks, kindlaks, kaktematа usuwööga ühendatud koguduseks oleks wõinud liita. Ei, nii ruttu ja nii siledasti ei läinud lugu. Sääraft edu olid takistamas ühed ja teised seigad.

Esmalt on waks wahet õpetuse õigekstunnistamise ja selle teostamise wahel. Kui Maltswet palwetunnis osawal keelel seletas oma lahkõpetusi wiinajoomisest ja tubakapõletamisest, ihuehtimisest ja were- ning sealiha-söömisest, oli tema kuulajate seas wähe neid, kes walmis ei olnud hüüdma: „Mees, su õpetus on õige — ma tahan selle järgi teha!" Aga waewalt oli osawa kõnemehe meelitaw hääl, ta ahwatlew kõne kõrwast kaugenenud, waewalt oli äripäewane kainus waimustuse ja joowastuse peale oma jaheda katte heitnud, kui palwetunnis antud tõotus kahwatas, ununes wõi omandas koguni weidra, naljaka maitse. Palmitsemata juukſed — ühekarwalised riided — ilma wiinata, ilma pilbuta — siga tappa, liha metsa wisata, weri maha walada — — oi, oi,

vennike, kuhu sa sellega lähed! See oleks ju — otsekohe välja öelda — pöörane! Leplikult, viisakalt mõtleja aga tunnistas endale: Seda kõik ei suuda ma teha, mul pole jõudu igivanust harjumusist loobuda!

Maltsveti lugemisele läks nõnda mõtleja teinegi kord, ta käis virgasti vahest igal tema lugemisel ja pidas lugejat vagaks ning pühaks meheks. Aga tegelikku jüngrit, koguduse liiget ei saanud tast Maltsvetile mitte.

Ja siis naeru ja pilke kartus. Millise näoga lähed kirikusse, juuksed seljal vallali tuule keerutada! Kuis julged öelda tuttavale, kes pakub sulle enda kotist tubakat või enda kortlist va kibedat: „Ma enam piipu ei tõmba, ei joo enam viina, sest ma usun — Maltsveti sisse!" Või veel tunnistada: „Ei ma söö enam sealihagi, sest Maltsvet tunnistab seda patuks!"

Paindlikesse iseloomudesse mõjuta ei jäänud ka vennastekoguduse palvemeeste hoiatused ja hurjutused, mida kirikuõpetajad hiljemini hakkasid toetama. Nõnda lõi mõnigi vaimustatud maltsvetlane, kes oli esimeses tuhinas valmis „uut usku" vastu võtma, mõne aja pärast jälle kahtlema ning kõhelema. Ta käis küll Maltsveti lugemistel, kuulas teda isu ning innuga, ei heitnud aga tegelikult tema jüngriks, vaid jättis tema lahkõpetused täitmata. Niisugused kosutusid ainult Maltsveti osavast elavast kõnest, laskid tema kaasakiskuvat palvevõõge mööduvalt enestesse mõjuda, jäid aga muidu valitseva kiriku hõlma alla. Paljud võõrdusid Maltsvetist aegamööda ka täiesti, iseäranis siis, kui tema pooldajad astusid avalikult välja ja äratasid oma kummaliste kommetega, millel oli naerule kõditav veidrusemaik juures, suurt tähelepanu, eriti aga siis, kui „maltsvette", nagu neid kutsuti, üldiselt taga hakati kiusama, nii herrnhuutlaste ning kirikhärrade kui ka mõisnikkude poolt. Sest painduvad iseloomud on enamasti ka arad, egoistlikud iseloomud.

Kõigest hoolimata tekkis Juhan Leinbergile aja jooksul väike kogudus ja mitte ainult Madise kihelkonnas, kus tema

tegewus oli eriti pingus ja seega wiljakaim, waid ka Jaani, Koeru ja Ambla kihelkonnas. Paindlaste ja arglaste hulgast walinesid need wälja, kellel jätkus küllalt enesesalgu, hingelist jõudu ning julgust ja usulist õhinat, et wõitlust, mis neid ootas, tagakiusamist, mis neid ähwardas, wahwalt wastu wõtta ja walmis olla oma arwatawa tõe-aate eest, kui waja, raskeimaile kannatusile alistuda. Kõikuwast, kõhelewast ja kahtlewast hulgast kooris end wälja see fanaatlik tuum, mida ei täitnud mitte ainult märtriwaprus, waid ka märtrirõõm, see wõim, mis teeb kannatamise ihaldatud naudinguks.

Ka Kuglil ei olnud mitte just palju neid, kelles Maltswweti seeme t õ e s t i idanema hakkas, orasekss wõrsus ja wiimaks wiljaks küpses. Neid oli ainult mõned. Suurema hulga waimustus ei olnud wastupidaw, ei tihenenud ühel wõi teisel ülalmainitud põhjusel teguseks, kuigi ta igal uuel lugemisel jälle nähtawale tuli. See oli kadakatuli, mis põles pahinal, aga kustus kärmesti. Seda sügawama ning tugewama juurega oli aga nende mõningate pooldusõhin ja sõnakuulmise-kirg.

Esimeses reas wiimaste hulgas seisis Kiisa perarahwas. Oli Kiisa Mihkli armsam juhtsõna siiamaani olnud: „Mina ja minu koda tahame Issandat teenida", siis lisas ta nüüd fanaatliku kangusega juure: „— ja Maltswweti sisse uskuda." See mees — oma härdameelse naisega usus üks hing — oli Tõnu-Peetri Madise kõrwal esimene Kugli külas ja terwes wallas, kes pani Maltswweti uued õpetused tegelikult maksma, kes tegi tema käsusõnad teoks, hoolimata „ilmalaste" ning muude wastaste naerust ja pilkest, hoolimata ka nende wastupanekust, kellele ta oma tahtmise peale sundis.

Kiisa peremees saatis radikaalse uuendustöö oma kojas ühe korraga toime.

Ühel heal hommikul toodi wana emis ja noor orikas laudast, ja üdi läbistawa kisaga lõpetasid nad halastamata peremehe pika noa all oma kõlwatu elu — kui esimesed uuele usule pühendatud ohwrid. Nende roojaseks mõistetud kõhnad kehad, mida nad hobusejunnidega aufalt ja kasinalt olid

toitnud, weeti pimedas metsa ja maeti liiwa ning sambla alla, kuna nende „hinged, see on nende weri", prohweti käsu järgi „maa peale walati nagu wesi ja mullaga kinni kaeti". See ohwritegu pani küll Jaani ja Miku, Triinu ja Eltse suud wihast wett jooksma ja nende käed kiskusid end salaja rusikasse, kui nad oma raske töö ja waewase toidu peale mõtlesid, kuid majaisa tahte wastu, millega pealegi perenaine nõus oli, polnud midagi parata.

Ilmalaste üldiseks irwituseks sündis aga nende ohwrisigadega järgmine mõistatuslik lugu: nad olid järgmisel päewal metsast liiwa ja sambla alt kadunud, kuna samal puhul paarist naaberküla poolnälginud wabadikust teati rääkida, nad pühitseda teist korda jõulusid, pealegi nii toredasti, et lapsed loopiwat üksteist sealiha-päntsakatega...

Samal ajal häwinesid ka wärwikad riided Kiisa talust. Peaaegu wiimase raha eest, mis leidus majas, toodi Paidest hea hulk kübaramusta, ja suurde wärwipatta kasteti nüüd kõik, mis oli majas sinist ja punast, rohelist ja kollast, wõi mis triibuline ja wöödiline, wõi mida ilustasid wärwikad kirjad. Ja seejuures ei tehtud wahet pererahwa ega teenija rõiwa wahel, sest Kiisa Mihkel pidas järeleandmatult kinni oma juhtsõnast „m i n a j a m i n u k o d a tahame Issandat teenida"; suurde wärwipatta rändasid sama hästi perenaise, peremehe ja laste kui ka tüdruku ja sulase usuwastased hilbud seelikust, kuuest ja westist kuni pearäti ja pühapäewase wöö ning kinnasteni.

See ei sündinud aga ilma omapärase waheetenduseta.

Tüdruk Triinu ja peretütar Elts astusid protesteerides wahele. Mõlemad olid noored, ehtimishimulised neiukesed, keda täitis see häwitaw mustamistöö nende kaunimate ihukatete kallal meeleheitega. Kuna Elts, nooruke, wäljendas oma ahastust südantlõhestawa nutuga, unustas Triinu enese oma wihases walus niikaugele, et jooksis perenaise käest oma kirjumat kirikuseelikut, mida see parajasti patta oli kastmas, ära kiskuma. Nähes, et alumine pool riidest juba wärwisse

oli ulatunud, sai äkiline tüdruk nii wihaseks, et ta wirutas seeliku wastu seina. Õnnetuseks oli aga peremees sel pilgul tuppa astunud ja kuumast wärwist nõretaw riie laksatas talle wastu nägu...

Waene Kiisa Mihkel oli sedamaid murjan ja mõneks minutiks pime pealekauba.

No nüüd järgnes mõlemale wastasele, kes prohweti käskudele oli wastu hakanud, nooming, mida nad wist hauani mäletasid. Mihkel tegi tüdrukud jumala ja inimese sõnadega nii pehmeks, et nad wiimaks enam nuuksuda ega nooskudagi ei märganud. Waheajal oli perenaine kõik riided, mis mitte walged wõi hallid ei olnud, süsimustaks wärwinud ja mõlemad tüdrukud wõisid nendes nüüd taga leinata oma kadunud toredust, mida nad pisaraid walades ka sagedasti küllalt tegid.

Riiete mustamisega käsikäes käis pererahwa keeld juukseid palmitseda ja läikiwaid ehteid ihu küljes kanda. Nurka kõik sõled ja helmed ja rahad, ja juuksed nagu linapihu piki selga lehwima! Kõik tõrkumine ja puiklemine jäi asjatuks. Perenaine kõndis waga eeskujuna ees, peremees aga hüüdis:

„Mina ja minu koda tahame Issandat teenida! Kes minu katuse all elab, peab jumala ja minu käskusid täitma!“

Eltsel kui pererahwa lapsel polnud abi-armu kuskilt loota, Triinu aga wõttis kindlaks nõuks Kiisal wiimast aastat teenida. Ta oleks meeleldi kohe ära läinud, aga see osutus wõimatuks, sest ülesütlemis-aeg oli möödas. Tahes wõi tahtmata pidi ta uutele määrustele alistuma, niikaua kui ta wiibis Kiisa Mihkli Issandat teeniwas kojas.

Sama lugu oli Jaaniga. Noormees teenis teist aastat Kiisal. Mihkel oli ta oma wanima poja asemele pidanud wõtma, kes oli opmanile wastuhakkamise pärast pandud soldatiks. Jaanil, heal poisil, polnud ju suuremat kurbust sellest, et perenaine tema hingeõnnistuse tulul wärwis ta punase wöö ja kollase salli mustaks; tema südant näris aga peremehe pilbukeeld, kuna ta wiinakeelust kergemalt üle sai, sest et ta seda wa kibedat niikuinii wähe ja wastutahtlikult oli tarwi-

tanud. Piip aga oli talle armas, see oli ta truu seltsiline raskel tööl, ja kuigi ta seda ka paruni ja mõisasundijate eest pidi peitma, oli tal ometi koduski olnud waba woli temast lõbu tunda. Ja nüüd wõeti talt seegi ajawiide!

Õige küll, ka peremees ise ei tõmmanud enam piipu, nagu ta wiinatilkagi enam suhu ei wõtnud, mida küll ka ennemalt üksnes harwa oli ette tulnud. Aga peremees oli wana mees, kelle surmatund wõis lähedal olla, ja ta tahtis siis taewasse saada, kuna Jaanile jäi patust pöördimiseks aega weel küllalt. Wõi jälle: peremees oli kehw ja tahtis wagaduse abil jõukaks saada; Jaan aga oli waene sulane, kes waeseks saunameheks ka patusest peast wõis saada, peremeheks aga naljalt mitte, hoolimata kõigest wagadusest, sest selleks oli waja raha ja muud waralist jõudu.

Nõnda mõtles sulane Jaan ja wihastus wäga, et ta oma piibukest nüüd ka kodus salaja pidi popsima, misjuure ka weel nurin metsa weetud sealiha pärast ta hinge õhetama pani. Aga ka tema teenistuseaasta oli juba alanud ja ülesütlemise ning äramineku peale wõis ta alles tulewal kewadel mõelda.

Palwewaim oli Kiisa peres juba ennegi wõimsalt walitsenud, nüüd tõsteti ta aga päriselt aujärjele, nüüd suruti iga eluawaldus, iga hingeline liikumine, iga mõte tema ainuwalitsuse alla. Jumala t e e n i m i n e muutus jumala o r j a m i s e k s. Oli palwelugemine enne olnud enamasti pühapäewane ja äripäewil ainult õhtune toiming, siis ei lastud nüüd enam ühtegi hommikut ja õhtut ega ühtegi sööma-aega palwetamiseta mööduda, ja laupäewa- ning pühapäewa-õhtuti peeti korrapäraselt täielist jumalateenistust laulu, jutluse ja lakkamata palwetega, millest üleaedsed kutsuti osa wõtma. Pühapäewa hakati nii põhjalikult pühitsema, et leele tuld ei tehtud ja lõunaks leent ei keedetud, waid pühapäewa-lõunane leem söödi juba laupäewalõunal ette ära ja terwe pühapäewa jooksul tulid teenijate ja töötawate laste kurbuseks lauale ainult külmad toidud. Ime oli, et hommikuti lasti silmi pesta ja pead kammida ning et

majaloomi ei jäetud pühapäewal talitamata! Maltswet pani ju hingamispäewa pühitsemisele suurt rõhku, ta oli sest oma wiimaseis jutluseis kõwa noomimisega rääkinud; kes siis tema truu jünger tahtis olla, pidi seda tähele panema. Kiisal elati nüüd, nagu ütles ilmalaste pilges suu, „külmast kördist ja igast sõnast, mis Maltsweti suust läbi käinud". Alinus hääl, mis kuuldus Kiisa talust weel wälja, oli waga palweja koraalihääl. Kiisa Mihkel ja tema koda orjasid Issandat. Kiisa Mihkel oli teinud oma maja templiks ja iseenese — preestriks. Maltsweti Juhan oli ülempreester.

Muidugi pidid kõik kodakondsed majas trooniwale wägewaimale palwewaimule alla heituma. Kes heaga ei tahtnud, seda sunniti. Fanatism teeb kõige heldema inimese wägiwaldlaseks, kaswatab wagusast tuwikesestki küünistawa kulli.

Ja tõesti polnud kumbki halb inimene, ei peremees Mihkel ega perenaine Liisu. Tigedusest ja waljusest olid mõlemad priid, iseäranis wiimane. Mihkel oli tuttaw õiglase, lepliku mehena, kes kellegi peale ei läinud, kellelegi meelega liiga ei teinud ja temale tehtud ülekohtugi pärast naljalt wiha ei kannud. Perenaist peeti tema südameheaduse, ta pehme, tasase iseloomu pärast päris kuldseks inimeseks. Ja ometi wõisid nüüd mõlemad inimesi, kellega nad elasid ühise katuse all, kes seisid neile osalt nii lähedal, pitsitada, siduda, ikke olla suruda, wõisid neid rahulikult näha kannatamas. Nad andsid wäiklasele kiusule ja jonnile maad, wõtsid tarbekorral ülekohtuse waljusegi appi, iseäranis Mihkel, kuna perenaine, oma pehmuse pärast isesesiswusetu, tema mõju all seisis ja oli majas nagu mehe tööriistaks, nagu tema hääle kajaks.

Waene Mihkel! Ta arwas kõige sellega tegewat enesele ja teistele head. Ta arwas ennast ja teisi hädast päästwat. Ta uskus, et selle kaudu kõigi käsi nüüd hästi hakkab käima. Prohwet oli seda ju tõotanud!

Mihkel oli kehw ja kippus iga aastaga weelgi kehwemaks jääma. Tema kuuepäewa-koht, maade poolest kurb liiwasalw, waewles ülekohtuse hindamise tõttu liia orjuse ja abiteo

all, kuna mõisamaksud, kodused tööd jne. terwes wallas nälgimise kõrguseni olid kruwitud. Mihkel tegi mõisa kolmsada hobuse- ja kolmsada nelikümmend wiis jalapäewa, ning heagi wilja-aastaga ja kõrdi ning aganate abilgi ei saanud ta leiwast leiba, waid nägi oma magasiwõlga igal kewadel tõuswat. Tuli nüüd ikaldus wõi mõni õnnetus loomadega, siis oli püstinälg majas, ja just Kiisa Mihkli kohta wõis öelda, et õnnetus ei käi kiwe ja kände mööda, waid inimesi mööda. Kui külas kuski lõppes hobune wõi lehm pani kõrwad pea alla, siis oli see ikka Kiisal, ja kui rahepilw ka terwest külast mööda kaldus, üht wõi teist Kiisa pere põldu ei jätnud ta ometi mitte riiwamata. See oli „nagu öeldud".

Oma õnnetuste ja oma kasiwaiwa waesuse wastu püüdis Mihkel wõidelda wagadusega. Tal oli nende kohta kaheharuline ebausklik arwamine: kord mõtles ta, et jumal nuhtleb teda mõne iseäralise patu pärast, kord jälle, et jumal katsub teda armastusest, sest keda jumal armastab, seda ta karistab. Et ta enesel mingit kummalist pattu ei teadnud olewat, ka naisel ja lastel mitte, siis ta pattas enda wanemaid ja wanemate wanemaid, sest kirjas oli öeldud, et jumal nuhtleb wanemate patud laste kätte nii ja nii mitme põlweni. Kerkis aga ta salausu teine haru üles, siis pidas ta ennast meheks, kelle jumal wälja walinud, kellega on Kõigewägewamal mingi hea nõu. Aks kui teine usuharu sundis teda aga kirglikule jumalaorjusele, iseäranis nüüd, kus Maltswet oma tõotustega õli tulle oli kallanud. Miks wennastekoguduse esimehed selle usklikku hinge wastuwõttega nii kaua wiiwitasid, kuni ta tüdines ja nende wastase kaenlasse sattus, see jääb nende saladuseks, ehk olgu siis, et Kiisa Mihkli waesus, ja üksnes see, oli nende leiguse ainumaks põhjuseks.

Mihkli karistus- ja katsumisusku aitasid kaks eriti kurba juhtumust wõimsalt toetada. Esmalt sünnitas naine talle seitsme aasta eest tütrekese, kelle parem jalg oli kõwer ja warwasteta, ning mitte kaua peale seda, kui ta Annu majast annud, wiidi tema wanim poeg Hindrek, kes, mõisas teol

käes, opmani ja paruni wiha alla sattunud, soldatiks, ja ta pidi tema asemele teenistusse wõtma wõõra teomehe.

Weel sügawamini kui Mihklisse mõjusid aga need kaks õnnetust, iseäranis esimene, tema õrnasse, soniwa loomuga naisesse. Liisu oleks ehmuse ja häbi pärast, et ta wigase lapse ilmale toonud, heameelega maa alla wajunud, sest tawalise oletuse järgi wõis see ainult jumala wiha tähendada. Ning Manni sündimisest saadik ei saanud waene naine enam lahti arwamisest, et tema, just tema ise, mõne raske patu on teinud, mille eest taewane isa teda nii waljusti karistas. Ja et ta oma tegude seast niisugust pattu ei leidnud, siis ta arwas seda teinud olewat mõttes, ja talle tuligi midagi meele, mis wäga säherduse karistusewäärt patutöö nägu oli, sest ta oli weel pruudipõlwes, pärast seda, kui ta Mihkli kosjad wastu wõtnud, salaja armastanud teist poissi... Häbistaw karistus, mis jumal talle peale pannud, rõhus Liisu hinge maha, tegi tast mehele, kelle wastu ta arwas eksinud olewat, sõnakuuleliku, tahtetu orja ja ajas ta wiimaks usuliialdusele sootuks hõlma. Palwetamise ja jumalakummardamisega püüdis waene ebausklik hing kustutada oma patuwõlga ja lepitada taewast karistajat. Isegi poja soldatiksminemisest leidis araks kohutatud inimene enesele süüdi, ja kui mitte Lõhmuse Taaweti eksimused nii awalikud poleks olnud, Liisu oleks kirjutanud ka tütre lapse wigase käe enda wõla-arwesse ja ennast paari palwega päewas rohkem kurnanud kui muidu.

Mihkel ja Liisu — nad tahtsid endile teha head, endid aidata, ja mõtlesid, et nad teewad seega ka teistele head ja aitawad neid. Nad ei märganudki, et neid ainult nende enesearmastus ajas oma lastele ja teenijaile sama rõhuwat palwesundust ja usuorjust peale panema, mille alla nad eneste tarwidustel ise heitunud. Nad kuulsid heebrea rahwa ennemuistseist kirjust, et jumalale on meeltmööda, kui teda keegi kogu oma kojaga teenib, ja et nad jumala käest midagi tahtsid saada, siis nad pidid teda meelitama, tegema talle head tuju, ja seks oli nende arwates waja, et nad sunniwad ka oma lähemaid

kaasinimesi teda kummardama. Mis sest, et need nurisesid ja törkusid! Nad olid noored inimesed, kes ei teadnud, mida nende hinge ja ihu õnneks tarwis läheb. Perewanemate kohus aga oli juhatada neid õigele teele, sest nad wastutasid nende eest...

Nõnda hakkas Kiisa talus maksma waimulik wägiwallawalitsus. Muidugi mõtlesid mõlemad walitsejad oma fanatismisõgeduses, et nende alamad mitte üksnes ei harju selle walitsusega, waid seda koguni hakkawad armastama, et nad palwewaimus ja wagaduses jõuawad nende enestega ühele järjele, et nad on warsti sama kirglikud jumalaorjad ja Maltsweti-jüngrid, nagu nende usklikud õpetajad ja walitsejadki. Nemad ei pannud tähele, et sund teeb paremagi asja wihatawaks ja põlatawaks, et nad ilma selleta, ilma omawolita ja wägiwallata, waba, pealetungimata misjonitööga wahest tõesti eesmärgile oleksid jõudnud. Nüüd aga soetasid nad eneste ümber silmateenreid, õpetasid noori rikkumata inimesi waletama, petma ja salgama, istutasid neisse aususe ja awameelsuse asemele kelmust ja kawalust.

See oli oras, mis tärkas Maltsweti seemnest Kiisa talus.

Et Maltsweti usk leidis Kiisalt teed Lõhmusele, seda polnud imeks panna. Noor perenaine oli wanematega alati usulises ühenduses seisnud, oli palwewaimus maast madalast üles kaswanud ja elas ses suhtes täiesti oma jumalakartliku isa, weel enam aga oma waga ema mõju all, kellelt ta niihästi enda õrna, soniwasse haledusse ja härdusse kastetud iseloomu kui ka oma ihulise wälimuse oli pärinud, kuna talle isa weri tugewa noodi trotslikku wisadust kaasa oli annud.

Emaga ühendas teda ühes asjas pealegi sarnane saatus: nad mõlemad olid wigased lapsed ilmale toonud. Ebausklikul emal ei olnud raske ebausklikku tütart uskuma panna, et jumala karistaw käsi oli neid mõlemaid tabanud ja et see rist ja häbi neile mingi haruldase patu pärast peale pandud, mida nad ainult elawa, leegitsewa usu ja innukaima palweorjusega wõiwat lepitada.

Õige küll, Lõhmuse Jukukese wigase käe juures pidi süüdi olema kõlwatu isa, — selle rasked patud olid ju awalikud. Aga hella südametunnistusega ebausklikkude põues on enam kui üks uss nakitsemas: Ehk on ema kah süüdi? Ja tõesti leidis Kiisa Liisu selle pitsitawa küsimuse peale jaatawa wastuse. Kahtlane oli juba, et Anu sai alles kolmandal abieluaastal maha. See pidi ometi midagi tähendama, sellega tahtis taewane isa sünnitajale wististi mingit märku anda. Ja ega see märk muud wõinud tähendada kui seda, mida terwe õnnetus tähendas: Sellega tahtis Kõigewägewam käima peale saanud ema teoksil olewa karistuse wastu ette walmistada ja ühtlasi nagu sõrmega näidata: Ära arwa, et sina oled süütu, muist karistust langeb su enese patu peale! Ja see patt oli Kiisa eidele selge: eks läinud Anu wanemate keelu wastu autu, jumalakartmata mehega paari, ja eks põlanud ta waga ja ausa mehe ära, kes seda Issandale palwes kaebamata ei jätnud.

Ema oskas asja Anule nii usutawaks, nii käegakatsutawaks teha, et waene noorik pidi talle õiguse andma, ja tema arwamise tegi ta enda omaks, wähemalt ajuti, iseäranis palwetamise puhul, kui ta oma jumalaga üksinda oli ja tema wastu õiglane ning awalik püüdis olla. Teadagi, et selle karjatatud „ja", mis ta kosjaõhtul Taawetile oli wastu paisanud, kurat ise ta südamest wälja oli pitsitanud, nagu kurat talle ka nõu oli annud Madise käsiraha tagasi lükata. Ja kui tal nüüdki weel oli tundmus, et mees, kellele ta läinud, temale on „loodud", siis tuli seegi tundmus kahtlemata paharetilt, kelle küüsis seisis muist nooriku südant, wõi jälle: see mees oli Anule „*ristiks* loodud", nuhtluseks, sest et ta wõttis hingewaenlase sõna kuulda.

Waene noor naine oli enda emaksaamisele algusest peale kartusega wastu waadanud, sest ema õnnetus seisis tal alati kohutawa näitena silma ees. Liisu oli nimelt tütrele warsti peale wiimase meheleminekut ühel tunnil, mil ta oli Anu waliku pärast jälle kord iseäranis rõhutud meeleolul, oma wäi-

kese patusaladuse, mis Manni wigase jala juures süüdi pidi olema, ära jutustanud ja lõppeks pisarsilmil ning ristis käsi ringutades hüüdnud: „Palu jumalat, Anu, palu ööd ja päewad põlwili jumalat, et ta sinule niisamasugust nuhtlust ei saada! Sest sinu eksitus on suurem kui minu oma: sa tegid jumalakartliku inimese õnnetuks, mina aga pole kellegi õnne wõt!" Ja siis teadis ta jutustada, kuidas Tõnu-Peetri Madis nutnud nagu laps, kui Anu Taawetiga kirikusse sõitnud.

Ema sõnadel oli Anu kohta sügawam mõju kui kumbki oleks teadnud arwata. Alatasa pidi noorik salawärinaga oma tulewase ihuwilja peale mõtlema, ta kujutles enesele seda ebatahtlikult ikka mõne wigase kehaliikmega ja ohwerdas nii mõnegi waikse öötunni jumalale, et ema õpetatud palwet temale ette kanda. Mõte wigase jala wõi käega lapse peale sai talle aegamööda otse nagu luupainajaks, kes talle enam rahu ei annud, talle igal ajal ikka jälle peale tükkis. Wäljakannatamatuks läks ta rahutus iseäranis siis, kui ta oma raseduse kohta kindlale selgusele jõudis. Nüüd seisis tal ema ehmunud nägu Manni sünniajast nii elawalt silma ees ja helises tal ema ahastushüüd: „Minu laps sündides wigane!" nii lõikawalt kõrwus, nagu oleks hoiataw õnnetus olnud alles eile. Ja kui talle mõne kuu eest samasugune õnnetu ussike kätele oli pandud, kui ta tema parema käekese asemel oli näinud punast kujuta tombukest liikmeta luu otsas, siis tundis ta were oma südames tarduwat ja ta suust käis meeleheitlikum karjatus kui see, mis tal senini kõrwus oli helisenud.

Lõhmuse perenaisel oli siis mitu põhjust ennast Issanda agaramaks ümmardajaks pühendada, kõige hingejõuga tema orjusse anduda, usulampi oma majas heledasti põlema õhutada ja palwewaimu kõigile sisse puhuda, kes elasid temaga ühe katuse all. Ülesanne, mis Anu oma arwatawa süü tasumiseks enda peale wõtnud, oli kõige pealt kolmekülgne: ta pidi enese hinge eest töötama, mis kuradi meelewalla all oli seisnud ja weel seisis; ta pidi meest, kelle pärast ta eksinud ja keda ta — muidugi wa põrgu-peremehe sõgestusel —

praegugi armastas ning kellest ta lahkuda ei saanud ega võinud, jumalale püüdma võita, ja lõppeks pidi ta selle mehe südamerahu eest palvetama, kes tema eksimusest oli õnnetuks saanud, nagu väitis ema. Oma kolmekordsest ülesandest arvas õnnetu noorik alles nüüd, kus Maltsveti vägevad manitsussõnad ta seesmise elu kihama pannud, dieti aru saavat ja seda alles nüüd võivat tarvilise jõuga sooritada. Maltsvetiga tuli tema ülesandele dieti veel üks haru juure: vaesus hakkas majas võimust võtma, hoolimata peremehe tööosavusest ja perenaise hoidlikkusest, sest paar vilja- ja heinaikaldust aitasid auku, mis Taaveti kõrtsilõbud majapidamisse kiskusid, viimastel aastatel suurendada, misjuure veel seltsis, et mõisas Lõhmuse Taaveti kui „plekilise" peremehe peale ikka enam kõõrdi harjuti vaatama. Anu oli hakanud kindlamini kui mõni muu jumala imetegemisse uskuma, ja see usk tegi õrna, pehme ja ara loomuga naise tragiks, vahvaks ja visaks võitlejaks, kuigi ta mitte oma vanemate sarnaseks valjuks sundijaks ja vägivaldlaseks ei saanud, milleks tal puudus isa sõge, rumalusega ühendatud fanaatlik kangus.

Lõhmuse noorik algas misjonitööd oma kojas tasa ja targu, iseenesest peale hakates. Ta heitis helkivad ihuehted ja värvilised riided tasahiljukesi kõrvale, ilma kellegi tähelepanu äratamata, läks esimest korda ükskinda palmitsemata juustega kirikusse ja hakkas õhtuti ning pühapäeviti neile, kes teda tahtsid kuulata, piiblist ja lauluraamatust ette lugema. Sealiha kaotamine majast ei seisnud tema võimupiirides; seepärast ei teinud ta esiotsa muud, kui jättis niisuguse liha, kui see lauale tuli, ise puutumata ning tuletas peremehele kui ka teenijaile vagusal viisil meele jumala sellekohast keeldu. Ka ei puutunud ta omavoliliselt ei mehe ega teenijate värvilistesse ihukatetesse, nagu tema vanemad Kiisal, vaid püüdis ühe kui teise hingesse tungida õrnalt manitseva, nagu paitava ja meelitava sõnaga. Ta oli kannatlik ja salliv, arvates ainult nõnda eesmärgile jõuda, sest tal oli vägev vastane majas, kelle vaimline jõud ületas tema oma.

Anu usulised püüded, nii kaugeleminewaiks kui nad Maltsweti mõju all ka muutusid, ei leidnud Taaweti poolt üllatawal kombel mingit tõsisemat takistust, weel wähem waenlikku wastupanekut. See mees, kes ei lasknud ennast oma ilmalapse-arwamistes kõigutada, kes naeris põlwenikutajaid ja palwepobisejaid ja armastas neid õrretada, wõis sellest hoolimata, ja ilma et ta seda ise oleks teadnud, usulise salliwuse poolest kõigile neile eeskujuks olla, kes Kristuse õpetuse järele nii palju kõnelesid ligimese- ja waenlasearmastusest, aga igal puhul walmis olid kiwe loopima Lõhmuse kui eneste weendumuste wastase peale. Need, kes õpetasid, et kui sind su waenlane lööb su pahema põse peale, siis paku talle ka paremat, need, kes wariseri sellepärast hukka aitasid mõista, et see pidas ennast tölnerist paremaks, need, kes endid Talle jälgedes ütlesid käiwat, kuna nende wastast wana Õelus ise pidi juhtima — need wagad inimesed oleksid Taaweti meeleldi lõhki kiskunud, kui ta nendega usu- ja palweasjus wahel waidlusesse sattus. Tema aga naeris ning torkis ainult ja laskis muidu igaühte rahulikult oma teed käia, ilma kellegi peale wiha kandmata, ilma kedagi oma waenlaseks pidamata, ehk olgu siis, et mõni turtsuja tikkus talle rusikate wõi sõimusõnadega otse kallale, nagu toona küla kõrtsis, mil puhul ta ka enam nalja ei mõistnud. Peale selle oli suur wahe joobnud Taaweti ja kaine Taaweti torkimise wahel. Sooja peaga läks ta kergesti terawaks ning haawawaks, kuigi ta roppu sõimu kunagi appi ei wõtnud; kainelt oli ta pilkel peaaegu heasüdamlik maik juures, ta laskis siis ainult nooltega, mille teraw ots ära oli murtud wõi riidesse mähitud. Ta naeris, naeris ja lõi siis käega: Tehke minu pärast, mis tahate!

Oma naisele andis ta usuasjus algusest peale waba woli. Noorik wõis kodus ja wanemate juures palweorjust pidada, niipalju kui tahtis, wõis kirikus ja lugemismajas käia, nii tihti kui süda kutsus; jah, Taawet laskis teda leplikul tujul enesegi kallal töötada, ilma tema õhinale paisu ette panemata, nagu siga, kes hane nokanäpistusi suurmeelselt kannatab ja sellest

teatawa määrani lõbugi tunneb. Tõgaw ja osataw muie tema silmis ja suu ümber näis ütlewat: Kõnele peale, kulla naisuke, ma kuulen hea meelega su mahedat häält ja näen hea meelega su läikiwaid silmi; sinu sõnad aga lähewad mul ühest kõrwast sisse, teisest wälja!

See salliwus kestis ka nüüd, kus Maltsweti waim, tuues weidraid uuendusi, oli tükkinud majja, Taaweti poolt edasi. Ta naeris, nõelas ja pilkas jälle, tegi ka katset naisele oma lihtsa, aga terase mõistuse najal *tõsiste* sõnadega nende uuenduste weidrust ja asjatust ära näidata. Ta tunnistas Maltsweti meeleldi suureks jutlusepidajaks, kes raputab sõnu nagu käisest ja sunnib inimest wägisi kuulama, kuna ta aga tema arwates mitte see püha waimuga salwitud prohwet ja jumala saadetud päästja ei olewat, kelleks kergeusulised unistajad teda pidawat. Aga kui miski ei aidanud, kehitas Lõhmuse peremees õlgu, lõi käega ja laskis naist sel mäel lasta liugu, kust see endale parima jää leidis. Tal polnud midagi selle wastu, et noorik nüüd, oma isa eeskujul, muutus koduseks preestriks ja tegi tema majast templi, ei ka midagi selle wastu, et ta kirju riide asemel aina musta ja halli kandis, et ta oma ilusad kullakarwalised juuksed mööda selga maha laskis ujuda, et ta ennem enda näppu oleks söönud kui panni pealt sealiha suhu pistnud, ja et ta Libeda Leenu kosjawiina-pudelist, hoolimata kõigist palumistest, moka otsagi niiskeks ei tahtnud teha, sest et Maltswet oli wiina kuradilakkeks tunnistanud. Lõhmusel ei olnud midagi kõige selle wastu — ta naeris ainult, raputas pead ja ütles pool kurwal, pool hellal naljatusel, et see arunatuke, mis ta naisel seni olnud, nüüd hoopis kokku olla kuiwamas. Wastu oleks ta Anu märatsemisele wist alles siis hakanud, kui see säherduse hulluseni oleks ulatunud, nagu oli Kiisa Mihkli sigade häwitamine. Seda nõuet Anu aga ei tõstnud, kuigi ta ses sihis mehesse õpetawal, manitsewal ja meelitawal sõnal püüdis mõjuda, mis waew jäi muidugi asjatuks.

Taaweti salliwusel oli aga weel rohkem pidet.

Ta teadis, et mees, kelle kosjad Anu *tema* pärast kord

ära põlanud, seda naist weel praegugi polnud unustanud. Ta wõis ka arwata, et Anu nii mõnelgi kibedal tunnil, mis tema oma joomise ja muude hukkamõistmiswäärt tegudega talle sagedasti küllalt walmistas, hinge põhjas pidi kahetsema, et ta mehe, kelle kõrwal ta rahulikul muretusel oleks wõinud elada, tagasi oli tõuganud. Sellest hoolimata laskis Lõhmus Tõnu-Peetri Madist takistamata ja kaine peaga teda wiltu sõnagagi riiwamata oma majas sisse ning wälja käia ja oma naisega alatasa kokku puutuda, ka nelja silma all. Ta laskis seda sündida, waatamata seepeale, et ta Madist kui inimest, mitte kui endist kaaskosilast, mingi eritlemata tunde põhjal ei sallinud. Ja et ta seda laskis sündida, tuli sellest tema iseloomusse istutatud, aga tema teadwuse eest kaetud aimest, mis teda käskis elada ja teisigi elada lasta, mis teda sundis waba olema ja teisigi wabad olla laskma. See aime, mida aitas toetada kindel usk Anu truuduslikku woorusesse, rõhus armukadeduse tema rinnas, kui see wahel pead tõstis, wõimsasti maha ning lubas teda nüüd, kus Anu ja Madis püha Maltswweti laulatusel usulisteks ühendusteks paari heitnud, rahulikult naeratada, leplikult õlgu kehitada ja suurmeelselt kätt heita. Ja kui ta neid wahel nöökas ning torkas, siis tuli see õiglaselt heast südamest, ja kui ta joobnud peaga Madist siunas ja naist sõitles, siis ta kahetses seda järgmisel päewal ja püüdis wiga seda kannatlikuma salliwusega jälle heaks teha.

Nõnda ei olnud Lõhmuse perenaise kodusel misjonitööl suuremaid wäliseid raskusi ees, ja kui see ka selle kallal, kes Anul kõige enam südame peal oli, kelle päästmist see töö osalt pidi tähendama, esiotsa ei edenenud, siis oli noorikul usuliialdaja fanaatlikku wisadust ja lakkamata lootust küllalt, et püsimata ning wäsimata eesmärgi poole edasi rühkida ja seemet, mis kiwisel maapinnal ikka jälle kõdunes, uuesti wälja heita. Suurt abi oli weel prohwetilt enesest loota. Juhan Leinberg oli toona Anu palwele, et ta Taaweti meelepööramiseks enda sõna wõimu katsuks, wastuseks annud, et ta seda tulewikus tahtwat teha. Ei olewat hea — tähendas tark mees — et ta

kutsutud noomijana tungib niisuguse inimese peale, mis teeks viimase umbusklikuks ja ärritaks vihale, vaid meelepööraja, kes tahab mõjuda, pidada nagu kogemata ilmuma, juhtumisi temaga kokku saama ja ääri-veeri mööda jutu sinnapoole juhtima, kuhu vaja. Noorik nägi jumala sulasel õiguse olevat ja jäi tema tulekut edaspidiseks ootama.

Seda parem õnn oli vagal perenaisel oma teiste kodakondsetega.

Et Lõhmuse perenaise taktika, mida ta koduste olude tõttu sunnitud oli tarvitama, üle käis Kiisa pererahva omast, seda näitas oras, mis tärkas aegamööda Anu seemnest.

Kuigi ta oma mehe hinge sisse ei suutnud tungida, siis võitis ta ometi teenijad enda ning seega Maltsveti pooldajaiks.

Kõige pealt Tiiu ja Antsu.

See oli kentsakas teenijapaar. Esimene vanatüdruk, teine vanapoiss. Mõlemad tigedad, urisejad, raske töö ja rõõmutu elu tõttu alalises tusapilves liikuvad inimesed. Nende vastastikune vahekord oli kassi ja koera vahekord. Üks kriimustas, teine hammustas. Nääklemine ja näökamine, urin ja porin, kus aga kokku puutusid. Ja sellega olid mõlemad aegamööda nii harjunud, et neil õhtuti uni peale ei tulnud, kui päev oli purelemiseta möödunud. Seejuures ei võtnud nende riid kunagi nii karedat laadi, et kooselu oleks saanud võimatuks või leivavanemaid iseäranis tülitanud; pealegi oli nende kokkupuutumine piiratud, sest et teomees Ants käis viis päeva nädalas mõisas teol ja Tiiu poisiga täitis vaheldumisi „vaimu" kohuseid: töö hoidis nad päevad otsa lahus.

Kuna sulase ja tüdruku kodusõda peremehele ainult nalja tegi — ta aitas neid vahel ise mõne tühise asja pärast tuttipidi kokku hässitada — leidis jumalakartlik perenaine mõlemate vaenu muidugi kahetsemisväärt patuks ning oli mõlemate lepitamiseks juba algusest saadik tegev olnud, kuigi asjata. Ta tundis enese nende eest nagu vastutavana, sest tema oli nad kokku toonud. Ants, kes teenis Lõhmuse talus juba mõne hea aasta, oli endise, noorema tüdrukuga — sellega, kes

peremehele kiusatuseks saanud — wäga hästi ühte leppinud. Niipea aga kui tuli Tiiu, kelle kauplemise Taawet oma patukahetsemis-tujus samuti naise hooleks oli annud nagu oma armukese lahtilaskmise, algas riid, ja Antsu kui ka wanapiiga enese rahu oli kadunud. Süü selle eest wõttis õrnameelne perenaine enda peale ja hakkas seda ühel ja teisel wiisil, enamasti jumala abiga, heaks tegema.

Kuid mis tal seni oli jäänud korda minemata, näis nüüd — Maltsweti abiga — õnnestuwat. Uus usk hakkas wanapiigale ja wanapoisile külge! Prohweti lugemised osutusid tõhusaiks mõlemale igaweses orjuses karuseks ning okkaliseks läinud tööloomale, ja weel sügawam mõju oli Anu wagusal, meelitawal, nagu emalikust armastusest juhitud kodusel misjonitööl. Üksluise töö ja ühetoonilise elu tõttu tuimaks ning puiseks kuiwanud orjadele sattus midagi kätte, mis neid wapustas, nende meeled pani mõlkuma, mis istutas neile uduseid lootusi ja seega teatawa osa uut elu hingesse. Neile tekkis midagi pähe, millega nende nürinenud aju aega wiitis. Ja pikkamisi tärkas nende südames auahnus üles, see kirglikusuliste wägew ja wisa edasikihutaja. Nende silmade ees awanes wõimalus üles kerkida hallist, tolmusest madalusest, kus nad seni olid kadunud olnud, ja nähtawaks saada teistele. Uue usu kaudu pidid nad külarahwale ometi silma paistma — niihästi neile, kes olid ise seda usku, kui ka neile, kes ei olnud weel nii kaugel, hoopis rääkimata sellest, et suur jumal ise neid nüüd selgesti pidi nägema, kuigi ta senini ei teadnud wõi oli unustanud, kes on Lõhmusel teomeheks ja tüdrukuks. Missugune magus tundmus seista Kõigewägewamale ligemal kui teised surelikud, olla „jumalalaps“, kuna kõik teised ümberringi on põlatud ilmalapsed, kes wahiwad kadedusega niisuguste ärawalitute poole üles! Waene tundmatu teomees ja wana mahajäetud waimutüdruk, kellel ilmas enam midagi ei olnud oodata — nad tundsid endid korraga suurematena ja tähtsamatena kui kõik need, kes olid neist igapäewases elus ülemad. Ja siis weel ootel olew ilmlik ja taewalik tasu! Kes

teab, mis hea nõu taewaisal wanapiiga ja wanapoisiga weel ongi, kes teab, kus nende õnn weel õitseb! Muidugi seisid paradiisiwärawad nende ees ristseliti lahti...

Nad wõtsid uue usu wastu.

Ja kohe sündis ime: nende wahelt kadus riid.

See oli esimene Maltsweti ime Kugli külas.

Ühine aade, mis täitis mõlemate waest arenemata pead, lõi sideme nende ümber ja tõmbas nad kokku; ühine tee, mille nad jalge alla wõtnud, tegi nad seltsilisteks ja sundis neid teineteisele kätt andma; ühine eesmärk, mille poole nad eneste arwates rühkisid, muutis waenu nende wahel sõpruseks. Nüüd leiti neid õhtuti ja pühapäewiti leplikult koos istuwat, ninasid sõbralikult kokku pistwat ja „hinge asjade" üle waga juttu puhuwat. Ühel ei olnud enam küüsi, ega teisel hambaid. Ja kuigi wahel jälle oli wingu — inimesed pole ju inglid — ja kuigi ajuti kukkus mõni „nurgeline" suust, siis oli see lähema seljapööranguga jälle unustatud — üks puhus teise muhule ruttu peale. Oma õpetaja ja ühendaja, noore perenaise, wastu oli aga mõlemail nii suur lugupidamine, et nad tema kuuldes hoidusid igast nägelemisest, wähemast kui kõwerast sõnast.

Peale Antsu ja Tiiu oli majas weel kaks käsualust: leerimata poiss Jaak, keda tarwitati ajuti mõisa, ajuti koduse orjuse peale, ja tema õde Ellu, neljateistkümne-aastane tütarlaps, kes oli tubases ja wälises töös perenaisele abiks, käis mõisas abiwaimuks ning täitis Juku sünnist saadik ka weel lapsehoidja kohuseid. Mõlemad olid Taaweti kaugemad sugulased ja waeslapsed, kelle peremees nii armu kui tarbe pärast oma ulu alla wõtnud.

Nende noori südameid polnud Anul raske wõita, niipalju kui neid üldse oli wõita. Nagu mätta alla pugenud wanemad — waesed wabadikud — nad kõigest ainelisest warast olid ilma jätnud, nõnda ka igast tulusamast waimsest pärandusest. Nad olid kaks umbse peaga, tössi loomuga inimeselast — lükata ja tõmmata. Tegid, mis kästi, käksid, kuhu saadeti — kaks masinat, mis ajamisi ja juhtimisi töötasid.

Ka usuasjus täitsid nad ainult hea perenaise soovi, mis oli neile käsuks. Nad palvetasid, kui neile seda meele tuletati, nad panid selga, mis neile anti, nad uskusid, mis neile öeldi. Nende iseseisvus oli nii vähene, et nad täitsid ka jumalakartmata peremehe vastupidiseid käskusid kartvapealt, nõnda näiteks vohmerdades suure suuga sealiha, kui Taavet neile viguri pärast käntsakad pihku pistis.

Muidu aga oli Lõhmus varsti ainus sealiha-sööja majas. Ta hea mees ei kurvastunudki sellest nii väga — hoopis vastupidi: sõi ja naeris.

Et roojased loomad Lõhmuse perenaise usuvenna, Tõnu-Peetri Madise, talust kohe kadusid, kui peremees Maltsvetile jüngritruuduse vandunud, oli kõigile enesestmõistetav.

Waga Madis sooritas selle hävitus- ja templipuhastustöö aga palju mõistlikumalt ja tulusamalt kui Kiisa vanamees.

Ta ei läinud Maltsvetile ohverdatud harjasloomi mitte metsa matma, kust neid mõni nälgiv pops võis välja kaevata ja oma hinge hukatuseks koju toiduks viia, vaid ta — müüs nad ära.

Müüs ära, kui ta nende vere oli „maha valanud nagu vee ja mullaga kinni matnud".

Aga ta ei müünud sigu mitte nõnda, et talle jumala ja inimeste ees oleks midagi südamesse jäänud pakitsema.

Ta ei teinud pattu.

Talle ei võinud kõige usklikum maltsvetlane ega Maltsvet isegi midagi ette heita.

Sest ta ei viinud sigade ostjaid mitte hukatusse, ta püüdis neid sellest päästa.

Madis vedas sead Paide turule ja ostjate tulles hoiatas ta neid kaupa ostmast, seletades neile pühakirja järgi, kui raske patt on sealiha söömine. Ta tunnistas neile ka õiglaselt üles, et ta müüb sead sellepärast, et ta ise seda pattu enam ei taha teha. Aga kui ostjad endid ei lasknud pöörata, mitte mingil tingimusel ei lasknud, kui nad tahtsid ennem põrgusse minna kui ilma sealihata elada ja kui nad olid Madisele

wandunud, et nad teiselt müüjalt sigu ometi tahtwat osta, kui Madis neile ei müü, siis — siis müüs Madis neile sead.

Sest need inimesed tahtsid meelega minna põrgusse. Neid hukatusest päästa oli wõimatu.

Teiselt müüjalt olekssid nad ometi sead ostnud.

Selle nälgiwa popsi hinge eest aga, kes sead salaja metsast oleks ära wiinud ja oma patukoormat nende söömisega teadmatult suurendanud, oleks Madis pidanud wastutama. Ta pidi ju teadma, et sead metsast ära wiiakse, aga ta ei wõinud teada, kes on wiija, ja nõnda ta ei wõinud katset teha päästa wiija hinge, mis ehk wahest korda oleks läinud. Muidugi oleks siis patt langenud Madise enda hingele...

Tõnu-Peetri Madis oli neid isikuid, kes teewad kõik õ i e t i, nõnda, et kellelgi neile midagi pole ette heita, et teisedki sellega, mis nad teinud, on rahul.

Üks neid, kes jätawad kõik tegemata, mida wõidaks laita. Mida t e i s e d wõiksid laita. Ja mida ta siis ka ise peaks laitma.

Ta tegi, mis oli õige, ja jättis tegemata, mis ei olnud õige.

Ja tal oli sellest, mis on õige, ja sellest, mis mitte pole õige, imepeen aime. Aga et ta seda aimet üksi ei usaldanud — seks ta oli liiga ettewaatlik mees —, siis ta pidas enne, kui midagi hakkas tegema, weel kaua aru, kaalutles ettewõtet kümme korda, ning terane mõistus, mida seks tarwis, oli tal ka.

Nõnda ei eksinud Tõnu-Peetri Madis peaaegu kunagi.

Ja et ta ei eksinud ja kõik tegi õieti, siis ta seisis ausa mehe aus.

Eel kõige peeti teda a u s a k s, siis alles mõistlikuks, targaks, korralikuks. Seda tehakse ikka, kui keegi ei eksi ega midagi ei tee, mida wõiks laita.

Madise au oli ka tõesti puhas nagu allika-wesi.

Et külas kedagi ei olnud, kes tema au pealt täppi oleks leidnud, see ei tähenda weel palju. Tähtsam oli, et ta ise enda au pealt täppi ei leidnud — tema ise salajas, oma süda-

metunnistusega ükfinda. Eemalseisja ei näe iga pisukest täppi, ise näed küll — salajas, oma südametunnistusega ükfinda. Madis wõis küll mõnest enda teost soowida, et see oleks wõinud parem olla, sest hea oli see muidugi, ja ta hinges wõisid wahel liikuda ka halwad himud, pahad tajud, patused soowid, ülekohtused kawatsused. Aga täppi, mida näha oleks wõidud ja mida ta ise täpiks oleks wõinud pidada, polnud tal mitte, ja need halwad instinktid, mis tal wahel olid ja mis on igal inimesel ning mõnel inglilgi, ei saanud ju tegudeks; nad olid ainult tegude seeme, mida Madis ei lasknud idaneda, mis ta armuta häwitas, kui ta nende mürgist magusust mõne aja maitsnud.

Madis ei unustanud ennast.

Madise kellad käisid sekundi pealt õieti.

Õieti käis tema aimekell, mis teda wõõriti teo eest hoiatas, õieti ta mõistusekell, mis juhatas talle õige tee kätte, ja õieti ka ta südametunnistuse-kell, mis walwas kui ülemkontrolör tema seesmisi liikumisi ja korraldas neid hädaohtlikel hetkil.

Madis oli aus mees. Ta ei teinud kellelegi ülekohut, waid igaühele õigust. Ta ei teinud kellelegi paha, waid sagedasti head. Ta oli üleaedsele ustaw üleaedne, sõbrale truu sõber, teenijale õiglane peremees. Aga nagu teda esimese sõnaga ausaks nimetati ja alles teise ja kolmandaga mõistlikuks, targaks ja korralikuks, nõnda nimetati teda ka esimese sõnaga ausaks ja alles tagumisega heaks inimeseks.

Ei teatud, millest see tuli.

See oli kord nõnda.

Ei küsitud ka, kas talle sellega ülekohut ei tehtud, kas see mitte tänamatu ei olnud.

Inimestel näis olewat niisugune tundmus, niisugune ülekohtune, tänamatu tundmus.

Weel enam: teda kardeti.

Ta oli aus mees ja hea mees, ta ei teinud kellelegi ülekohut ega kellelegi paha, aga teda kardeti.

Wõib olla, et see sõna tunnet, mis oli inimestel, õieti

ei wäljenda, natuke liialdab, aga umbes kartusetaoline oli see tõesti.

Ei teatud, millest see tuli.

See *oli* kord nõnda.

Ei mõtisgletud ka põhjuste üle.

Oleks seda tehtud, siis oleks wahest wa Kassi Matsile õigus antud, kes kord, kui peremeeste seas oli jutt Madisest, süütas ja ütles: „Tont teab, ei mina seda meest salli."

Küsiti: miks?

„Ta tüütu on — on — *liiga* aus!" purskas Mats täiest suust.

Ja Mats ise ei olnud sugugi autu. Ta oli rumal nagu laps, aga ka süütu nagu laps.

Madis oli liiga aus — igapäewastele, läbikaudsetele *liiga* aus, *liiga* korralik, *liiga* mõistlik, *liiga* eksimatu. Sellepärast kardeti teda, see on, tema seltsis ei tuntud hubast lahedust, tema isik mõjus meelele pidurdades, surudes.

Ta oli liiga eeskujulik inimene ja seepärast — nõnda näis — liiga wähe inimene.

Sest ega teine tema wastane, Kriuka Mihkel, muidu temast kõrtsis oleks öelnud: „Jah, oleks ta meiesugune, aga ta *on* enam!"

„Kuda ta siis enam on?"

„No," ütles Mihkel ja wangutas mõtlikult pead, „kui ta ei ole enam, siis on ta wähem."

Ja teised pooldasid nähtawasti üht kui teist arwamist, sest wastu ei rääkinud ükski.

Isend, nagu Madis, mõjustab teisi, olgu selle mõju nimi kuidas tahes. Kui ta mõjus wälistesse ligimestesse pitsitawalt, rõhuwalt, siis ta mõjus enda omastesse ja teenijaisse walitsewalt, alistumist nõudwalt, orjakartust lewitawalt. Ta ei teinud midagi, et seda mõju tekitada, ta ei pööranud kodus walitsejat, käskijat, sundijat rohkem wälja kui teisedki peremehed ja perekonna-pead, walitsusest polnud juttugi; aga see mõju oli olemas. Seda lewitas tema isik. Ta paljas lähedus,

ta silmawaade, ta häälekõla. Temast woolas nagu salajane jõud, mis teenijais ja teistes tema meelewalla all seiswais inimesis sunnitud liikumise ellu kutsus, mis sidus nad tema tahte külge ja tegi nad selle täitjaiks.

Sel lool polnud Madisel raske uut usku oma majas maksma panna.

Tal tarwitses ainult soowida, enda eeskujuga eel käia, uuendust õigeks ja tarwilikuks tunnistada — ja asi oli toimes. Tema palwewaim ning usuorjus oli ta kodakondseile juba ammu ennegi külge hakanud, nii et samm kaugemale ei tähendanud palju, ja kes mitte mõtte ja südamega ta järel ei käinud, see tegi seda silmakirjaks, et temale meeldida, et tema silmas armu leida. Sest nad pidasid teda ta wagaduses ja ta paleuslikus aususes suureks. Nad waatasid tema poole üles, nad austasid, nad — kartsid teda.

Wõõraid tööjõude oli tal majas wähe: ainult mõlemad tüdrukud Krõõt ja Kai. Mõisa teomehe ja koduse sulase kohuseid täitsid tema kaks nooremat wenda Rein ja Jüri. Majatalitust juhatas ta wanadlane tädi. Ema, seitsmekümne-aastane kurt ja poolhalwatud raugake, sõi juba kauemat aega täiesti armuleiba.

Kui perenaine suri, oli wanem neitsik Krõõt, Madise isa poolt sugulane, endale julge lootuse pähe wõtnud, et püha mees, nähes tema wagadust, ta ühel heal päewal tõstab Tõnu-Peetri perenaiseks. Et paista temale silma ja wõita niihästi tema palwemehelist kui ka peremehelist südant, laskis Krõõt oma jumalakartust ja tööusinust wõidu hiilata ning püüdis Madisele olla igas asjas ümmardajaks, ilma kelleta see oma majapidamist ei oskaks endale ettegi kujutada. Ta oli Madisele Mariiaks ja Martaks ühtlasi. Ta istus palwetunnil tema jalge ees, neelates ta sõnu, ning oli waimus walmis pesema tema jalgu ja kuiwatama neid oma juustega. Ja ta muretses muul ajal ennastsalgawa hoole ja truudusega tema ihutarwiduste eest, siunates südame põhjas, et majas walitsew tädi oli talle mõnes asjas takistuseks ees.

Et Kröõt Maltsweti usu mehelt, keda ta niisuguste lootustega kummardas, keda ta nagu pooljumalat austas ja kartis, pimesi wastu wõttis, on arusaadaw. Nagu ta tema soowid ta silmist ära luges, nii märkas ta tema olekust ka mõju, mis oli Maltsweti jutlustel ning õpetustel Madise kohta, ja paindus ise ruttu selle mõju alla, et peremehest mitte maha jääda, waid tema pöördele kutsumata wastu tulla.

Kröõda wärwilised riided kadusid, ja üks esimestest, kes läks Kugli külast palmitsemata juustega Madise kirikusse, oli Tõnu-Peetri Kröõt. Ja Tõnu-Peetri Kröõt nuttis rõõmupisaraid, kui peremees wedas sead Paide turule ega toonud neid sealt enam tagasi. Terwe päew kuuldi teda heleda, kaugelekostwa häälega laulwat:

„Meist meelehea on jumalal,
suur rahupõlw on taewa all,
kõik waen on otsa saanud..."

Muidugi sõi Kröõda südant Madise usuwennaline ühendus Lõhmuse perenaisega. Näriwa kadedusega pidi ta nägema, kui suurt lugu pidas ihaldatud mees Anu palwewaimust ja usuõhinast, kuidas ta otsis asja ja ootas aega, et noorikuga kokku saada ja oma hinge tema omaga paaritada palwes ning juttudes jumala riigist. Küll märkas waga piiga, et tema usuline ärksus ei jäänud peremehele tähele panemata, et see tegi talle meelehead, kuid seda kõik wõis soodsaimal puhul nimetada rahulolemiseks, kuna Madise tunded noore naise kohta ulatusid waimustatud austamiseni — lugu, mis täitis Kröõda kirgliku rinna walu ja wihaga.

Ning auahne kadeduse juure seltsis weel armukadedus.

Kröõdal ei olnud teadmata, et Madis oli kord Kiisa Anut kosinud, ja ta naiseline terasus ei jätnud teda kahewahele, et Madise põues oli praegu weel paik, kus elas Lõhmuse Taaweti naine salaja sees, olgu küll, et Madis seda teiste ja ehk enesegi ees salgas, et ta oma patust tunnet püüdis ususõpruse ja palwewenduse waibas lämmatada.

Teades seda tajumisi kannatas tüdruk nii wäga oma

wastiku saatuse all, et ta wahel, olles üksinda, kiristas hambaid, tagus rusikaid kokku wõi katkus oma punakaid juukseid. Küll pakkus talle teadwus, et Anu on Madisele kättesaamatu, oma jagu trööstí, aga selle trööstí sõi ära kartus, et peremees, mitte suutes oma esimest kullakest unustada, enam naist ei wõtagi. Oli ju ta majatalituse eest tädi ja Krõõda enese kaudu kõige paremini hoolitsetud. Pealegi lähenes Madis sellele wanadusejärgule, kus abiellumine, kaotades oma wõluwuse, nihkub tagaseina ja sõltub ainult mõnest heast juhusest. Ja waene Krõõt ihaldas nii wäga saada Tõnu-Peetri perenaiseks!

Et ta eesmärgi saawutuseks muud paremat nõu ei teadnud, siis ta pani oma lootused wäsimata palweorjuses kõik jumala ja tema prohweti Maltsweti peale. Küll ta katsus tarwitada ka kiiwuse harilikku sõjariista — wastase kahtlustamist ja laimamist, ent see ei tahtnud siin hästi lõigata, sest wastasele oli ta laitmata elu kaitswaks kilbiks, ja Krõõta ähwardas — seda märkas ta warsti — hädaoht, langeda Madise silmas keelepeksja häbi alla. Nõnda walis ta lõpuks siis ainult jumala ja Maltsweti oma abilisteks wõitluses Tõnu-Peetri perenaise nime eest, ja iseennast relwistas ta kõigi nende proowitud omadustega, mis sängitawad ihaldatawa mehe nagu udusulgedesse...

Käis Krõõda igatsus enam perenaise kui naise nime ja põlwe järele, siis täitis noorema tüdruku Kaie südant ainult palaw soow üldse saada mehele, ja ka seda waest pidi taewane isa oma sulase Maltswetiga aitama. Krõõdal oli mees juba walitud, Kaiele oli ükskõik, kes tuleb, *kui* aga keegi tuleb. Ja et keegi tuleks, seks wõttis Kai uue usu õiglase ihaga wastu.

See pentsik tüdruk — jumetu nagu wihmane sügishommik, waimselt arenematu nagu wäike laps — oli otsani täis ebausku. Ei oleks halli taewa alt naljalt nõidusenarrust ega lausumislollust leitud, mida Tõnu-Peetri Kai ei oleks uskunud. Ja mitte ainult uskunud, waid ka proowinud. Ja proowi-

nud seks, et saada mehele — ükskõik kellele. Kas see oli liialine kiimalus, wõi lapsik rumalus, wõi mõlemad segi, jäi teadmatuks.

Maltsweti usk oma iseärasustega oli Kaie meelest nagu uus tõug nõia-usku. Lapselikul uudishimul sirutas ta käed tema järgi wälja ja ebauskliku usaldusega pistis ta tema kui saladusliku pühaduse endale põue. Kui see, millesse ta enne uskunud, ei aidanud, siis pidi nüüd see aitama. Kuidas? selle kohta polnud tal wähemat kui selgust, selle üle ei murdnud ta silmapilkugi pead. Ta jäi lihtsalt kosilast ootama, ta wahtis üle aia tänawa poole, kas ta juba ei tule. Nüüd ta p i d i ju tulema, ja — — kui ta ei tulnud, siis tuli jälle midagi muud katsuda. Kaie meelest oli kindel, et on jõude, mis ajawad poisi tüdrukule kosja — waja ainult üles leida see salapärane jõud...

Nii kawal ta oli ometi, et ta uue usu külge seotud lootust kellelegi ei ilmutanud, wähemalt meelega mitte, kuigi ta ei suutnud keelata, et Krõõt ja wiimaks ka mõlemad poisid kodus sest aru said ja enestele salamahti pihku turtsusid. Peremehe silmas, kellel mahti ei olnud sügawamale waadata, oli ka Kai usuagar maltswetlane, kes tegi talle rõõmu, olgu peale, et tüdruk wahel oma lapsikute küsimustega ja ogarate tembutustega temalegi, wagale mehele, ajas naeru peale.

Madise mõlemad wennad täitsid, heites Maltsweti pooldajaiks, ainult peremehe soowi, mida nad pidasid käsuks ning targaks ja tarwilikuks käsuks. Nad olid oma karakterikindla, tahtejõulise wanema wenna ülewõimu all maast madalast üles kaswanud, tema waimse rõhu alla noorelt paindunud ning harjunud tema poole üles wahtima. Keegi ei teadnud, kui palju nende süda rippus usu küljes üldse ja Maltsweti õpetuse küljes eriti — nähti ainult, et nad tõsiselt ja tummalt kinni pidasid seadusest, mis walitsew wend neile annud. Mõlemad wennad olid isewärki kurwameelse tumeduse poolest, mis heljus nende oleku ümber nagu sügisene udu, teineteisega wäga sarna-

sed, erinesid aga märksa Madisest, kelle nägu peegeldas julget, magusa lahkusega kergesti ülepinseldatud iseteadwust.

Nende tädi Truutu, kes täitis majas perenaise-kohuseid, oli neid jumalakartlikke eitesid, kes palwetunnis wägewasti ohiwad ning ägawad, silmi niisutawad ja pead kõigutawad, igapäewases elus, töö ja talituse juures aga eneste ja ilmlikkude inimeste wahele mingit wahet ei jäta. Kõik omal ajal, näis olewat Truutu juhtmõte. Kui lasteta lesel polnud tal ilmas midagi, mis teda peale töö oleks elu külge köitnud, ning see tema ainus elupide hoidis teda niiwõrt liikwel, et tal palju mahti ei olnud usuga sügawamalt tegemist teha. Nõnda oli ta liialdamise ja märatsemise eest teatawa määrani hoitud, ja tema oli majas ainuke, kes tegi Madisele esiotsa Maltsweti lahkõpetuste tegeliku täitmise suhtes weidi opositsiooni. Et tal aga puudus waimne jõud, nende õpetuste kaitsjat ja lewitajat lüüa, ja et ta Madisele, kelle palwewaimust ta suurt lugu pidas, haiget ei tahtnud teha, siis heitus temagi warsti majas maksma pandud uutele määrustele alla, seda enam, et Maltsweti jutlustel oli tema kohta umbes sama mõju nagu huwitawal näitemängul inimese kohta, kes raske kehaliku töö järgi harwasti kord läheb teatrisse meelt jahutama.

Ainus hing majas, kes jäi Maltsweti usust puutumata, oli peremehe elatanud ema. See oli pudenew muld, kellel enam mahti ei olnud pattu teha, kellele siis ka uus armuõpetus kasu ei wõinud tuua. Tema kõrwad olid igale uuele õpetusele juba lukus, ta jalad ei kannud teda enam kirikusse ega palwemajja, kuigi ta seal prohweti wastastele palmitsemata juukseid oleks tahtnud näidata. Talutoa suits oli ta silmadki wälise ilma nägemiseks seewõrra nürinud, et ta muutusi, mis uus usk ta kodakondsete wälimusele oli kaasa toonud, enam hästi ei näinud, ja selle üle, mis ta nägi, ei mõistnud ta waene kõdunenud aju enam mõtteid soetada.

Ta teadis ainult, et tal on suur, suur poeg, kellest jumalal hea meel, ja ta näo üle libises nagu surew ehahelk, kui see suur poeg, käed ristis, silmad lae poole tõstetud, laua ees

põlwitas ja Issandat kõige pere pattude pärast püüdis lepitada.

Kugli küla taludest, kus tärkas Maltsweti seeme oraseks, olgu weel mainida Pärtli ja Sanglepa, saunadest aga eriti Kiisa Altsaun.

Paraku oli see oras paiguti wäga laiguline ja — waadates Maltsweti seisukohalt — umbrohuga rohkesti segatud.

Pärtli peresse tõi uus õpetus enam halba kui head, sest ta sünnitas pererahwa wahel pahandust ja kiskus lõhe ka teenijate wahele — selle järgi, kummale poolele keegi hoidus. Kuna peremees Willem heitis uuele usule sülle, pani perenaine Juula wisalt wastu.

Pärtli Willem otsis Maltsweti kaudu abi oma waesuse, oma ihulise häda wastu — muud sundiwat põhjust tal Kostiwere kõrtsmiku lahkusu wastuwõtmiseks ei olnud, sest kui jumalakartlik ja laitmata elukommetega inimene ei tarwitsenud ta oma hingekese pärast mures olla. Ta oli juba kõiki abinõusid katsunud, et ennast haljamale oksale upitada, — ta oli teinud tööd nagu hobune, elanud kasinalt nagu ihnuskott, maadelnud jumalaga palwes, et ta teda õnnistaks, nagu Jaakob — asjata kõik! Ta näris näljakannikat oma wiletsa neljapäewa-kohaga, ja sellegi kannika pidi ta murdma ikka pisemaiks palukesiks, sest taewataat ajas ta noorele naisele rohke sigidusõnnistuse kaela. Wiis aastat abielus ja neli last — üks wäiksem ja wäetim kui teine, aga igaühel leiwa-auk nina all. Niisuguse sugulise wiljakuse poolest ületas Pärtli Juulat Kuglil ainult weel Altsauna Wiiu: sellele wõis minna peaaegu iga üheksa kuu takka katsikule.

Ehk küll mure olewiku pärast ja hirm tulewiku eest pidid Willemil ja Juulal olema ühesuurused, sattus esimene oma ara, lõdwa iseloomu tõttu ikka enam jõuetusse meelenukrusse ja nõutusse, kuna häwinematu elurõõm, Juula karakteri peajoon, noore naise nagu nägemata purde kaudu üle wiis muremülgastest ja hirmulaugastest, kuhu tema mees kippus uppuma. Mõlemate hingeline olukord seisis nende ihulise olekuga kõige

lähemas ühenduses: Willem nõrga tervisega, vähese rammuga, külma ja palava all ühteviisi kannataiv, Juula tugev, priske, õitsev ja terve kui põder, hoolimata alalisest rasedusest ja sagedast sünnitamisest.

Selle tüseda elurõõmu juure, mille juuri toitis tugev tervis, tuli veel ajutäis ärgast, kainet inimesemõistust, mis Juulat ei lasknud vajuda haiglasse hingeolekusse, see on usulisse liigõhinasse. Juula oli Lõhmuse Taaveti pool-õde. Nad olid ühe isa lapsed. Ühele kui teisele oli arukas mees, kes kaua kohalikuks vallatalitajaks olnud ja keda ta terava nalja pärast veel praegu sageli nimetati, oma vaimuomadused pärandanud — lahtise pea ja korralikult töötava aju.

Willemil puudus see. Nagu ta oli ihuliselt oma naise vastand, nii ka vaimselt. Ta ei suutnud iseseisvalt mõtelda, aru pidada, selgust soetada, vahet teha — ta ujus selle vooluga, mis kiskus ta kaasa ja millest t e i s e d ütlesid, et see viib eesmärgile. See eesmärk Maltsveti liikumises pidi aga teiste arvates just see olema, mida Willemil kõige rohkem tarvis kätte saada: pääs hädast, hingehäda kõrval ihuhädast.

Kui mees ja naine olekssid olnud tigedad, riiakad ja ühekõvadused inimesed, siis oleks nende vahekord kergesti niisuguseks saanud, nagu ühes naaberküla perekonnas, kus läks tüli Maltsveti õpetuse pärast niikaugele, et mees ja naine seletasid uut usku teineteisele küünte ja rusikatega, mida lapsed ja teenijad pererahva eeskujul isekeskis järgi tegid. Pärtlil oli pahandusel piir. Willem oli küll pahur, aga mitte õel, ta oli küll isemeelik, aga mitte vägivaldne, ja Juulat tema vaimses tugevuses ja kanguses juhtisid mõistlik meel ja rõõmus süda, mis olid kestvale tülile kui tüütavale rumalusele vaenlikud. Siis andis targem järele. Vähemalt teatava määrani.

Nagu Taavet Lõhmusel, nii tõrjus Juula Pärtlil Maltsveti usu veidrad nõuded enesest eemale, laskis aga meest ja neid teenijaid, kes pooldasid peremeest, oma rada käia, kuigi mitte ilma vagusa vastutöötamiseta. Niihästi Willemile kui ka teistele püüdis lastega koormatud elurõõmus noorik sõnakal

suul ära seletada, kuidas pühakiri mõistab hukka isegi paljaid välised kombeid ja lepib ükski juba usklikku meele ning laitmata tegudega täiesti; ta katsus neile nende uusi kombeveidrusi naljataval toonil naeruvääristada, ja see tänamatu töö nüriaruliste inimeste kallal kestis iga päev edasi.

Aga Pärtli Willem ei olnud mitte Lõhmuse Anu.

Tal puudus Anu pehme kannatus, heasüdamlik õrnus, armastusest voolav sallivus, mille alla peitis end siiski võidulootus.

Willemi vaimne jõuetus ei keelanud teda naise vastu võitlemast o m a d e relvadega, ja need olid: väiklane torisemine, kärsitu pealekäimine, vinduv-mürgine süüdistamine, alaline haavav ja tüütav ohkimine naise jumalakartmata kangekaelsuse ümber. See kõik oleks nõrgema iseloomu, kui oli Juula, varsti ära kurnanud ja seega kas allaheitmisele sundinud või naise elu niisuguse mehega põrguks teinud.

Juula pani vastu. Weel oli tal jõudu vastu panna. Weel oli tal tervist, elurõõmu ja eluvisadust. Ja kui ta vahel vajas vaimset ergutust, lohutust ja julgustust, siis ta käis teise ilmalapsega, Lõhmuse Taavetiga, juttu vestmas. Nad olid head sõbrad kahekesi...

Välispidiselt eeskujulised maltsvetid elasid Sanglepa talus.

Need olid peremehest ja perenaisest peale kuni karjapoisini ühel meelel ja vaimsel kooskõlal.

Uue usu võtsid nad vastu nagu kingitud hobuse, suhu vaatamata.

Ja nad võtsid ta vastu, sest et ta tõotas neile tulu ja et nad moest maha ei tahtnud jääda.

Usk oli neile ennegi tulu- ja moe-asi olnud. Nüüd nad vahetasid moodi, nagu moode ikka vahetatakse, ja valisid selle, mis tõotas neile suuremat tulu.

Need olid need kavalad usklikkude seas. Nad püüdsid petta jumalat ja inimesi. Nad arvasid, et nende pettus on

nii peen, nende wale nii warjatud, et jumal, Maltswet ja usklik kogudus ei saa sest aru, ei näe seda.

Uue usu nõudeid ja tingimusi täitsid nad silmakirjaks, üksnes wälise ilma, üksnes nägijate ees. Keegi ei wõtnud wiina, ei põletanud tubakat, ei söönud sealiha ega werd, ei käinud palmitsetud juustega ega wärwikate riietega, kui oli wõõraid silmi karta. Aga kui oldi üksinda wõi petised isekeskis, kui jumal ja Maltswet ja usklikud nende arwates magasid, siis elati, nagu elawad patust pöördimata ilmalapsed, — siis maitsti, mis oli keelatud. Ja kuskil talus, peale Kiisa, ei lauldud iga päew nii kõlawalt koraale ega peetud nii pikki palwetunde kui Sanglepal...

Jumala ja Maltsweti petjaid oli Kuglil weel rohkem, kuigi petmist ei teostatud nii süstemaatlikult ja sel lapsik-kawalal oletusel, et ka niiwiisi wõib jõuda eesmärgile, nagu tehti seda Sanglepal.

Üks sääraseist tüssajaist oli Kiisa Alltsauna Tõnis.

See mees tüssas peale jumala, Maltsweti ja uue usu koguduse ka oma naist.

Ja peale nende weel Kiisa talu preestripaari, kes oli ühtlasi tema lähem ülemus.

See suur kelm wõttis parandatud ja täiendatud usu Kiisa Mihkli, tema naise ja oma teisepoole ühendatud pealesundimisel wastu. Ta lõtw mehike oli ju ammugi harjunud nende kolme sõna kuulama. Kodus seisis ta Wiiu, wäljas Mihkli ja Liisu walitsuse all. Sest kõik kolm wäitsid et ta olewat neile wõlgu ja et nad wõiwat temalt selle wõla pärast nõuda allaheitmist ja käsutäitmist. Ja Tõnis, kes oli sama kergeusuline kui õrnatundeline, wõttis wõla puiklemata enda peale ja püüdis seda tasuda raske töö ja alandliku sõnakuulmisega. Et ta oma wõlgnikusaatust alatasa põhjas ning siunas, see ei tähendanud palju, see oli tal halwaks kombeks, seda ei pannud ka keegi wõlaandjatest tähele.

Peremehele ja perenaisele oli ta wõlgu selle nurmenurgakese eest, millel asetses ta enda-ehitatud saunahurtsik, ja

selle aiamaa-ribakese eest, kus ta kasvatas enesele mõnes vaos kartuleid ja paaril peenral kapsaid. Ta tasus oma võla iga aasta tööpäevadega, aga see ei mõjunud midagi — võlglaseks tunnistati ta siiski.

Ta tasus oma võla koguni kahekordselt, sest ta tegi oma hurtsiku aseme ja aiamaa eest aasta ümber päevi ka mõisa — tal oli mõisas veel teine peremees, kelle sõna ta pidi kuulama —, aga seegi ei aidanud: ta oli võlgnik, kelle võlg ei kustu iialgi.

Ja ta tasus oma võla pealegi kolme- ja neljakordselt, sest ka ta naine pidi tegema peremehele päevi ning talvist tööd ja ketrama mõisale talvel kolm naela linu või kahekssa naela takku. Kuid asjata kõik — Tõnise võlg oli igavene, Tõnis võis võlglase nimest lahti saada alles hauas, ja kes teab, kas sealgi.

Ta oli mitme kaasinimese igavene võlglane ainult sellepärast, et tal oli hing sees. Et ta ilmale sündinud. Et ta liiga hilja ilmale sündinud. Siis, kui maailm looja loaga juba ära oli varastatud.

Muud süüdi ei teadnud Tõnis enesel olevat, ja seegi polnud tema, vaid ta isa ja ema või koguni looja enese süü. Tõnis ei mäletanud, et ta ise kunagi oleks soovinud ilmale tulla, palju enam pani ta pahaks, et ta siin oli. Ta elas siin üsna vastu tahtmist. Ja ometi sunniti teda raskeid kohustusi enda peale võtma ja võlgasid tegema, mida ta kunagi ei jaksanud tasuda.

See oli ülekohus.

Selle üle arvas Tõnis võivat nuriseda.

Ta arvas enesel õiguse olevat ilmas, kuhu ta vastu tahtmist pandud elama, paremat põlve nõuda.

Ei, mitte nõuda, — ainult igatseda. Nõuda ta ei mõistnud. Ei söandanud...

Ja Viiu ütles, ta olevat temagi võlglane.

Ja seegi võlg pidi olema kustutamatu, tasumatu.

Viiu ütles: „Tõnis, nurjatu inimene, sinu süü on, et ma

saan peaaegu iga üheksa kuu takka lapse! Kui surm mitte poleks neli tükki wahelt ära wiinud, siis oleks meil toas juba üheksa kisakõri, kellest igaüks tüki minu terwist ja eluiga tukki on pand. Tõnis, kurjategija, sa ei jõua seda mulle ilmaski tasuda!"

Tee, mis tahad! Nagu Tõnis oleks soowinud, et Wiiul peab olema kaheksa aastaga üheksa last! Nagu oleks Tõnis isaks ja nii paljude näljaste suude toitjaks tahtnud saada! Nagu poleks kõik need mudilased kutsumata tulnud ilmale — Tõnisele ja ta naisele ristiks! Nagu poleks ta naist endale ainult tööabiliseks ja küljesoojaks ja öölõbuks ja talwiseks seltsiliseks wõtnud, tungiw soow südames, et ei tuleks lapsi — wähemalt mitte mitut, teades, et palju lapsi on waese saunamehe hukatus!

Ja nüüd oli tema see nurjatu, kes teinud wõla, mida ta ei jõudnud maksta, kes oli warastanud teise inimese terwise ja elu, ilma et ta kumbagi oleks suutnud tagasi anda, mispärast ta oli sunnitud selle inimese walitsuse all seisma, tema sõna kuulma ja ta käskusid täitma kuni waikse hauani!

Ei aidanud midagi, et Tõnis tähendas wastu: „Egas need minu lapsed üksi ole, nad on sinu omad koa!" Sest seepeale wastas Wiiu: „Aga miks sa mu naiseks wõtsid?" Ja kui Tõnis tegi wiimast enesekaitse-katset küsimusega: „Miks sa mulle siis tulid?" põrutati talle wastu: „Kas mina wõisin teada, et sa oled niisuke täitmata päits!" Ja Tõnis oli ikka see süüdlane ja ikka see wõlglane, kes ei jaksanud oma kurja heaks, oma laenu tasa teha ja selle eest pidi oma wabaduse ja iseseiswuse ohwerdama.

Tõnis istus wõlatürmis.

See mees wõttis aiwa oma laenuandjate sundusel uue usu wastu.

Kiisa Mihkel oma juhtsõnaga „Mina ja minu koda tahame Issandat teenida" luges ka Alltsauna oma koja juure ja arwas enese olewat selle elanikkude eest wastutawa. Tahtis ta Issandа ja tema sulase Maltswseti silmas armu leida ja jõuda igatsetud eesmärgile, hädast pääsemisele, siis ta pidi ka oma

wabadiku meelepöörde eest hoolt kandma. Et anda sundusele suuremat mõju, ütles ta Tõnisele, et wiimane tegewat head ainult iseenesele, oma ihule ja hingele, kui ta wõtwat tulutõotawa usu wastu. Ta wõiwat niiwiisi wiimaks weel wõlatürmist pääseda. Hingeõndsus pealekauba.

Wiiu jälle, tema kodune laenuandja, kelle hing wõttis iseäranis perenaise sütitusel usutuld, põhjendas endapoolset sundi selle ristiga, mis liialine lasterikkus talle peale pannud.

„Ehk heidab siis taewane isa ometi armu mu waesekese peale ja jätab poar oastatki wahele! Ja kui ei jäta — ehk annab meile rohkem leiba nende toitmiseks ja mulle parema terwise!"

Kui Tõnis, see sündinud kahtleja, oma kulunud kõnekõlksuga wastas: „Ja ning ei... Nõnna wõi teisiti... Eks soa näha, kui soab näha," siis wõttis naine appi kurjad sõnad ja pisarad ning hässitas peremehe ja perenaise ta peale, ja kõik koos tümisid waest wõlgnikku niikaua noomimistega, kuni ta pehme oli nagu narts ja kõik tõotas teha, mida nad soowisid.

Ta wõrukael pettis neid.

Ta tegi, nagu tehti Sanglepal.

Ta wiskas Wiiu nähes piibu ahju, nõutas aga salaja teise.

Peremehe nähes kallas ta wiimase wiinatilga lähkripõhjast maha, noppas aga mõisa wiinaköögist warsti uut ja käis peidupaigas keelt kastmas, kui süda oli wesine.

Ta wahetas kesiku patuste juures kahe lamba wastu ümber, andis aga sealihale tubli witsu, kui ta seda õnnekaupa kelleltki sai, kes oskas suud pidada...

Wiiu ei usaldanud teda hästi, pani ta seepärast walju walwe alla. Waritses tema järele nagu karjane pahura looma järele.

Seda märkas Tõnis ja õppis ettewaatlikuks nagu hirw, kawalaks nagu rebane. Ta heitus ühte Kiisa Jaaniga, kes kannatas sama ususunduse ja usupolitseilise luure all, nagu

temagi, et teineteist wastastikku toetada keelatud wilja maitsmises ja selle warjamises. Üks muretses teisele salakaubana tubakat, wahel ka wiinamärjukest, ja neil oli ühine peidupaik, kus nad piiluwate silmade eest oma salawara warjasid.

Ainumaks kaasteadjaks oli neil Mikk, uskliku peremehe uskmatu poeg. Seda kaasteadjat aga wõisid nad usaldada. See aitas neid wennalikult nende kelmuses, see muretses neile, kui nad jäid oma nõu ja tarkusega kuiwale, kas wõi oma rahaga konterbandi kätte, ehk ta küll ise polnud ei tubaka ega wiina tarwitaja, ja toetas wõimsalt nende passiiwset resistentsi uue usu wastu, mis oli nad kõik waimse ja ihulise ikke alla rõhunud.

Kiisa Mikk oli teist tõugu inimene kui ta isa ja ema, ehk ta küll ühelt ja teiselt loomuomadusi oli pärinud — Mihklilt meelelise wisaduse, emalt hauduwa tumeduseni ulatuwa harduse, ainult katte all töötawa seesmise elu. Mis teda ta wanematest eraldas, oli tema arukas mõtlemiswõim, tema anne tungida kainelt asja sisse ja asjast läbi, tema loomulik waen pealiskaudsuse, liialduse ja weidruse wastu. Raske, aeglane, kohmakas, nagu ta oli oma kehaliigutustes, oli ta ka mõtlemises, aga kui ta aju kord ühe asja oli läbi töötanud, peeneks lõikunud, siis ta wõis julge olla oma otsuse tões ja siis pidas ta wõidetud weendumusest ka isemeelse kangusega kinni.

See seitsmeteistkümne-aastane poiss pidas oma wanemate usuõhinat ja palweorjust, nagu see Maltswveti lahkõpetuste põhjal nähtawale tuli, weidraks meeletuseks, lapsikuks narruseks. Ta ütles enesele oma wärske, terwe poisiaruga: Kui jumal on tõsine mees — ja miks ei peaks maailma looja ja walitseja tõsine mees olema —, siis ei wõi talle niisugused tembutused meeldida, ta peab nende üle naerma wõi wihastuma.

Selle oma weendumuse pidas Mikk salajas. Seks oli ta sunnitud. Mis wõis tema, noor poisike, leerimatu lapsuke, kes seisis ihult ja hingelt wanemate täielise meelewalla all,

niisuguse ülewõimu wastu korda saata! Ta oleks oma elu isamajas weelgi suuremaks piinaks teinud, kui see juba muidugi oli. Ta oleks sattunud wihma käest räästa alla, igapäewased noomimisjutlused ja palwepitsitused, mis ta waimu kurnasid ja meelt nürisid, oleksid tihenenud rusukspekswaks raheks.

Teiseks puudus Mikul awalikuks wastupanekuks ja oma weendumuse eest wäljaastumiseks tarwilikult tüse iseloomujõud. Ta ei olnud wõitlejaks loodud, waid kannatajaks. Wisadust jätkus tal kannatamiseks, ei mitte wõitlemiseks. Oma wastupaneku, oma waenu ja wiha wanemate usuweiderduste ja temale peale rõhutud sunduse wastu sõi ta enda sisse, peitis oma tumedasse, kinnisesse rinda. Kui wäga ta elas ainult seespidiselt, endaga üksinda, osutus muu seas tema sõna-ahtrusest. Kiisa Mikk, noor inimene, wõis wiibida pooled päewad lobisewate inimeste seas, ilma musta ega walget lausumata. Ja ometi wõis tema pilgust, ta ilmest märgata, et ta ei olnud waimselt mitte surnud, et ta peas ja põues töötati.

Tema waenulist seisukohta uue usu kohta ja warjatud seesmist wastupanekut sellele jagas ta õde Elts kõigest südamest, kuigi jaolt teistel põhjustel kui wend.

Kas see usk oli õige wõi wäär, mõistlik wõi meeletu, seeüle murdis tütarlaps wähe pead, sesse küsimusse ei püüdnud ta süwenedagi oma pealiskaudse, küpsemata lapsemeelega. Elts tundis ainult, et wanemate majas walitsew usuliialdus kägistas tema wabaduse, tallas maha ta meelsa elu, wiskas ümber ja lõi katki kogu ta luulelise tütarlapse-ilma kõige ilu ja nõidusega, niipalju kui omab seda waese külalapse ilm. Tal oli tundmus, kui oleks ta käsist ja jalust seotud palwelaua jala külge ja nagu piitsutaksid teda isa ja ema, kui ta oma oimu julges liigutada.

Ja Elts ihaldas kirglikul õhinal olla see tütarlaps, kes ta loomult oli: elumaias, himukas, lõbuahne, rõõmus! Elts ihaldas oma noort elu nautida naerdes, trallitades, tantsides.

Elts tahtis elada o m a elu, aga teda sunniti elama wõõrast, temale arusaamatut ning sobimatut elu.

Keha ja waimu poolest oma wanaduse kohta — ta oli Mikust ligi kaks aastat noorem — haruldaselt arenenud, suur, tugew, ilus ja terane, luges Elts ennast täiskaswanud inimeste sekka ja elas ning tundis niisugustega kaasa. Seda raskem oli talle järelikult ja seda näriwama wihaga täitis teda, et wanemad kohtlesid teda nagu rumalat ja wallatut lapsukest, kes käsu peale pidi põlwitama ja palwetama, rääkima ja waikima, riides käima ja oma seltsilisi walima ja keda iga eksimuse pärast niisuguste määruste wastu kohe karistati, pealegi alandawate lapsekaristustega. Ta pidi kannatama, et tema rinnast püüti hoolimata käega wälja kitkuda kõik, mis seal wabalt wõrsus ja liikus ja mis kokku ei kõlanud wanemate wanaks elatud ja usuliialduse samblasse kaswanud südamete aimetega.

Aga ka Elts oli wõimetu wastupanekuks ja enesekaitseks — tema kui lapseks peetud emane olend weel kõige rohkem. Millega wõis temake jumala käsuks kuulutatud wägiwalla wastu wõidelda? Ta ainuke relw olid pisarad, ja need ei suutnud sulatada emagi, weel wähem siis isa usutules teraseks karastatud südant. Hoopis wastupidi — neid peeti kuradi mõju all seiswa hinge tigeduse ja kangekaelsuse awalduseks ja nad tõid tütarlapsele karistuse kaela, mis ulatus sõnadest sagedasti tegudeni...

Nõnda kaswas Maltsweti nurmel hea orase seas rohkesti ka kidurat ja känguwat, luhtas lusteid ja tungeljaid.

Muidugi oli ka peresid ja perekondi, kes tegid uue usu ühel meelel, pahanduseta ja waidluseta omaks kas oma nälgiwa ja abiotsiwa südame, wõi teiste tuhina sunnil ning täitsid selle tingimusi lapsik-uskliku truudusega, wõi jälle niisama masinlikult, mõtlematult, nagu kiriklikke talitusi ennegi, sest niisugustele on küllalt wälispidisest teadwusest, et nad on koguduse liikmed. Säärased pered ja perekonnad elasid rahus

ja rõõmus Maltsvetile ja tema usule, pannes sellele aineliselt ja aateliselt kõige haljamaid lootusi. Ja nad elasid ka kiiduväärt välist elu, olid virgad, kained, ustavad, puhta käe, puhta suu ja puhta südamega. Nende omaduste tõttu õpiti maltsvetlastest kui inimestest paiguti suurt lugu pidama; ka mõisnikud vaatasid nende peale lahke või vähemalt salliva silmaga, ja nende usulised vastased ki, niipalju kui nad neid ning nende usuisa ilma ees ka püüdsid rõõnata ja rüvetada, ei suutnud seda arvamist õiglaselt ja sallivalt mõtlevate kaasinimeste seas hävitada. See läks neil seda vähem korda, et maltsvetlaste hulgas ja nende kallal tõepoolest sündis seda imet, et mõni joodik uue usu mõjul loobus viinast ja mõni pahategija tunnistas oma süü kahetsedes üles ja püüdis seda heaks teha.

Laigulise pildi, mida pakkus Maltsveti seemnest võrsunud oras, tegid veel mitmekesisemaks need pool- ja kolmveerand-usulised, kes uue õpetuse kombelisist nõudeist täitsid meelega ja varjamata ainult mõnda, mitte kõiki. Näiteks oli perekondi ja üksikuid isikuid, kes sõid sealiha edasi, ilma seda salgamata, ja pidasid endid siiski headeks maltsvettideks; samuti leidus üksikuid usklikke piibupõletajaid ja parajuslikke viinarüüpajaid ning naiste seas palmitsetud juuste kandjaid.

Need isikud noppisid Maltsveti õpetusist enestele need punktid välja, mille täitmisest nad — kas mõistuse juhil või sellepärast, et neil raske oli harjumustest lahkuda — küllalt arvasid olevat, et osa saada tulust, mida uus usk pidi tooma. Ja Maltsvet oli nii ettevaatlik ja mõistlik apostel küllalt, et ta üksikuid isikuid seesuguse kuhjata usu pärast eriti ei läinud karistama, vaid ta tegi seda parem üldiste sõnadega avalikkudes jutlustes.

Tema kogudus põhjenes ja kasvas.

Juba oli Järvamaa rahva seas, iseäranis Madise, Jaani, Koeru ja Ambla kihelkonnas, mõni hea sada neid, kes tunnistasid endid avalikult tema järelekäijaiks ja kinnita-

sid seda ka tema õpetuste tegeliku täitmisega. Kirikuisse, kõige pealt Madise kirikusse, ilmusid naisterahwad palmitsemata juustega ja ilma mingisuguse ehteta ja riideuhkuseta — aina mustas ja hallis. Tähelepanekut, mida nad äratasid, naeru ja pilget, mida nad endi peale tõmbasid, ei pannud nad mikski. Neid wahwustas ja tegi haawamatuks fanatismi murdumata kilp.

6.

Wili.

Kuid kõigil, keda maltswettideks peeti ja hüüti, ei olnud seda kilpi. See puudus neil, nagu puudus neil uue usu soomussärk. Maltswettideks kutsuti, õigemini sõimati, ka neid, kes teenisid taludes, kus perewanemad olid Maltswеti pooldajad, kui ka seesuguste perewanemate lapsi, nii osawõtmatud wõi koguni waenlikud kui need uue usu wastu südames ka wõisid olla. Ja maltswettideks sõimati kiriku- ja herrnhutiusuliste ning nõndanimetatud ilmalaste poolt ka kõiki neid, kes käisid uueusulistega läbi, olid nende lähemad sugulased wõi sõbrad.

Wastaste põlguse all tuli iseäranis raskesti kannatada noortel inimestel, üksikkude teenijail ja lastel, kelle terweid, elumaiaid hingi Maltswеti õpetus ei suutnud wangistada. Need puutusid kõikjal — töös ja lõbutsemisel, endataoliste wastastega kokku ning pidid siis olema nende torkimisele ja tögamisele märgilauaks. Neile lendasid wastu pead kõiksugu sõimu- ja pilkenimed, mille seast hüüded, nagu „Maltswеti nõiad", „waleusulised", „halliwatimehed", „salgusortsilased", „prohwetipõrsad" olid weel kõige taltsamad.

See põlgus mõjus näiteks Kiisa Eltsesse ja neitsik Triinusse nii, et nad appi wõtsid kõiksugu kelmused, et jääda pererahwa soowi wastu pühapäewal kirikusse minemata, kus nad pilkajaile oma leinariideid pidid näitama ja kõndima ja istuma perenaise kõrwal, kelle palmitsemata juuksed weel erilise selgusega ütlesid, kelleks neid tuli pidada. Eltsele ja Triinule

oli läinud esimene säärane kirikuskäimine nii walusasti lihasse ja luusse, et nad otse hirmuga igale pühapäewale wastu waatasid.

Et hoida raske tööga kurnatud hobusekonte, käidi kirikus enamasti jala. Mainitud esimesel pühapäewal, mil Kiisa Liisu läks lahtiste juustega Madisesse, wiies tütre ning tüdruku kaasa, seltsisid nende juure weel Altsauna Wiiu ja Lõhmuse perenaine — mõlematel samuti wabalt lehwiw juuksepihu seljal. Ja lõppeks heitus — maha surudes oma ilmlikku waenu Madise südameosalise wastu — uskliktude kilda ka Tõnu-Peetri Kröõt, et tunnistada ilma ees end nendega ühiseks. Tema kui wanapiiga oli oma lüheldasi, hõredaid juuksetukke enne naiste kombel palmitsenud ja neid ühes pärjaga räti alla peitnud, kuna nooremad tüdrukud kandsid juukseid wallali ja pärga soojal ajal rätikuta. Täna lipendasid Kröõdagi punakad salgud, wõiga ohtrasti wõitud, nagu õlisse kastetud liiwendawad rebasesabakesed turjal.

Et nähis oli siin nurgas weel uus, siis wahiti salgakest kogu teel nagu ilma-imet. Mehed ja naised, poisid ja plikad jäid seisma ja pistsid turtsuma; üks näitas neid näpuga teisele ning nõelawad pilkesõnad sööstsid nagu herilased läbi õhu:

„Näe, need tulewad Siiunist!"

„Ja lähewad Jerusalemma!"

„Ei tea, keda nad taga leinawad?"

„Noh, eks Mooseft!"

Naer tasasest itsitamisest kuni laia hirnumiseni.

„Poisid, wõtke pühad neitsid kinni!"

„Kes neid enam tohib katsuda, need jo nüüd prohweti käsutada!"

„Näe, Maltswet pand teised püha naiste walwe alla, et ei satuks ilmalaste seas laiale teele!"

„Wikerpuur, kurat, too kearid, leikame iisraeli naiste lakad maha, — näe, hobused lähwad peruks!"

„Aga kust on siis see Tõnu-Peetri Kröõt soand püha naiste sekka? Madis põle tal jo weel õnge läind!"

„Waga inimeste asja nüüd reakida! Kui ta weel naine põle, eks ta siis ole liignaine. Tead jo, kui palju oli püha meestel neid wa kallikesi!"

Nüüd tegi Kröõt selle ettewaatamatuse ära, et hakkas haukujaid oma neitsilise au kaitseks hurjutama.

See mõjus otsekui lõõtsatõmme sepikojas.

Nagu kari koeri, kelle sekka kaigas wisatud, asusid poisid naeru ja kriiskamisega naistesalga ümber, ja nüüd ei olnud nende sõnadel enam piiri ega pidet. Mida üks ei mõistnud, seda mõistis teine. Iseäranis wõeti waene Kröõt nõnda õnneks, et tal seisid wihapisarad silmis. Ta ei märganud pärast enam muud teha kui lorijate poole wahetewahel sülitada, mis iga kord suure naerulagina esile kutsus.

Haukujad lõid alles häbenema ja taganema, kui Kiisa Mihkel oma wabadikuga ja Pärtli ning Tõnu-Peetri peremehed naisterahwastele järgi jõudsid ja nad oma kaitse alla wõtsid.

Triinu ja Elts olid nagu keewast weest tõmmatud. Nad ei julgenud silmi üles lüüa. Eltsel tilkusid häbipisarad ripsmeilt ja Triinu huuled olid wihast sunduse üle, mis oli tema ilma naeruks teinud, sinised nagu jõhwikad.

Kirikus ootas neid weel suurem piinapitsitus. Seal iriwitasid neile sajad silmad wastu, ühed jämeda uudishimu, teised julge häbematusega. Neid wahiti nagu wõõramaa loomi, nagu ahwisid juudi leierkastil. Ja kirikust käis sahisew sosin läbi, kokku segatud imestawaist hüüdeist ja summutatud naerukõhinast. Maltswetid hoidsid enamasti suurema jõuguna ühte, millest iseäranis naisterahwad silma paistsid, kuna meeste hallid ja mustad ihukatted talupoja tawalisest riidest palju lahku ei läinud. Kogu aja oli see jõuk wahtiwaist uudishimulisist ümber piiratud nagu salk laada komejante. Nähes kõiki neid nuuskiwaid pilke ja muigawaid suid, oli Eltse ja Triinu meelest, keda ka ringisse weetud, nagu seisaksid nad kaagil. Nad oleksid rõõmustunud, kui kiriku põrand oleks suu awanud ja nad alla neelanud.

Wahtijate sosin ja sahin kestis edasi ka jumalateenistuse aegu ja sai wahel nii kuuldawaks, et õpetaja Hirschhausen keset jutlust paar korda peatus ja oma närwliku pilgu pahaselt üle koguduse laskis käia. Wiimasel puhul nõudis ta koguni mõne noomiwa sõnaga rahu.

Korraga tundis Elts, kuidas soe ja niiske suu lähenes ta kõrwale ja wänge puskarilõhna seest riiwasid teda sõnad:

„Prohweti tibuke, kas nüüd ilmalapsi lakka ka weel lased?"

Ja Triinut tõmbas keegi käisest ja sosistas:

„Püha neitsi, kas tahad soada sealiha ja weriworsti?"

Sel lool polnud imeks panna, et kirikuskäimine ja üldse teiste inimeste hulka ilmumine Eltsele ja Triinule ning nendega paljudele teistele noortele maltswetlaste peredest ja perekondadest piinaks sai, millest nad püüdsid hoiduda. Nad said argadeks nurkapugejaiks, hirmunud pagulasiks wõi tigedaiks kiusupunnideks, salalisiks küünistajaiks. Nende elu oli mürgistatud.

Elts ja Triinu wõtsid appi kawaluse, et kiriku sundusest wahel pääseda.

Juba nikastas üks laupäewa-õhtul jala, nii et teisel hommikul koikus oigas, juba oli teisel nii kange hambawalu, et kirikusse ei wõinud minna. Häda õpetas mõlemaid haigeosi nii osawasti mängima, et Mihkel ja Liisu endid mõne hea korra laskid petta, enne kui kelmus wälja tuli, mida nuheldi muidugi ilmalõpmata noomimiste ja kõwendatud kirikusundusega.

Seepeale katsusid waesed tüdrukud teistwiisi õnne: nad hoidusid kirikus ja kirikusse minnes maltswettidest wõimalikult eemale ja pugesid, kui wähegi said, pererahwa ligidalt salaja mujale, kuhugi nurka, kus neid tähele ei pandud. See abinõu piisas mõne aja, ja kui ta enam ei piisanud, kui Mihkel wastased, kes oma usku salgasid, jälle pehmeks noomis, siis hakati mõnd muud riugast wälja mõtlema, mis pidi neile pilkajate eest rahu muretsema.

Kõige rohkem kannatada tuli aga neil noortel inimestel, kes käisid mõisas teol. Seal nad olid alati suurel hulgal

koos ning ükteisega ligistikku, ja vaesed uueusulised, või keda sääraseks hüüti, seisid vahet pidamata nagu rahe all, sest vastaste ülivõim oli suur. Mis nad mõisa väljal pesemata suudest kõik kuulda said, sel polnud aru ega otsa. Toored käed ei jätnud neid vahel kehalikultki puutumata ja nii mõnigi maltsvetlane pidi oma usu või oma hea nime pärast vastastega lööma kibedaid lahinguid.

Ühel päeval juhtus Kiisa Triinuga mõisas midagi kohutavat.

Tibukännu noor teomees Mats püüdis Triinule juba pikemat aega läheneda, ilma et tal tüdruku juures õnne oleks olnud. Palju enam pidas Triinu oma pere sulasega õrnemat sõprust ja Jaanil keerlesid juba mõnda aega tõsised kosjamõtted peas.

Põlatud kosija viha ja kiivus ajasid Matsi sellele alatule kättemaksule, et ta püüdis Triinut Maltsveti usu kaudu igal võimalikul viisil piinata, kõigi ees naeruvääristada. Tema nõelapisted, mida tüdruk esmalt vastutorkamisega katsus tõrjuda, läksid iga päevaga valusamaks, kuni ta viimaks nõela asemel jämeda malgaga tikkus tütarlapse kallale.

Nüüd katkes Triinu kannatus.

Kui toores poiss ühel päeval heinamaal keskhommikuse söögi puhul kõigi kuuldes iseäranis jälki roppust suust ajas ning oma ohvri peale kallas, kargas Triinu äkitselt maast üles nagu vihane kass ja oli lähemal pilgul, rohekas vaht suu-äärtel, küüntega poisi näos kinni.

Nõrgavõitu poiss ei suutnud ega kavatsenudki vastu hakata tugevale ja meeletust vihast veelgi tugevamaks saanud tüdrukule, ja nõnda kiskus Triinu ta näo, kaela ja poole rinda küüntega lõhki, nii et poiss välja näis, nagu oleks ta murdjate käes olnud. Sellest veel mitte küll, tümis Triinu ta veel oma tugevate töörusikatega nii mehemoodi läbi, et puretud poiss, poolest kehast verine, jäi mõneks hetkeks otsekui elutult maha.

See kõik tuli nii ootamatult ja sündis niisuguse tuhinaga,

et teised töölised, silk-leib hammaste all, ammuli suuga pealt waatasid, ilma et sõnagi olekšid märganud lausuda.

Poiss maast üles ja, werine nagu ta oli, junkrule kaebama.

Junkruks kutsuti mõisas sundijat, kes oli opmanist alam, aidamehest sugu ülem — nii umbes walitseja abiline. Mats teadis, mis ta tegi, minnes selle wõimumehe juure kaebama. Eks olnud ju junkru-Oto wennastekoguduse hoolekandja, Aniste Thomsoni südamesõber ning „Maltswweti waleusuliste" kurjem wihkaja.

See mees saatis korda, mida poiss soowis. Triinu sai õhtul mõisa tallis kakskümmend wiis hoopi. Haawatud wihamehele anti luba nuhtlemist pealt waadata. Ka junkur ise seisis juures, luges lööke ja sundis wahimeest taga „tublisti säru" andma, et tüdrukust wälja uhta „waleusu kuradit ja Maltswweti nõidust". Junkur oli uhke oma jumalameelepärase teo peale, mida ta tõsises mõttes pidas „usupuhastamiseks" ja „kurjawaimu wäljaajamiseks".

Triinu koju jõudes oli tal nii wõõras nägu, et teda ei tahetud ära tunda. Ta silmamunad tungisid pealuust wälja, alumine huul oli katki närítud; et waenlase kuuldes mitte oma walu ilmutada, oli ta peksupingil waikinud nagu sukk, selle asemel aga hambad sügawasti huulde löönud. Tüdruku waade oli nõrgameelse waade, ta nägu surnu nägu.

Ja nüüd sündis midagi, mis muul ajal noorest tüdrukust näotu ja naeruwäärt oleks olnud, praegu aga mõjus kohutawalt, hinge wapustawalt.

Triinu astus peremehe ja perenaise ning kõigi kodakondsete ette, kiskus riided üle pea, näitas neile oma werist tagumikku ja karjus, meeletu hirmsast häbiwihast:

„Lugege siit oma usku! Seie on te usk üles pandud! Kas oskate seda kirja lugeda?..."

Ja ta keerdus ringi, et kõik pidid nägema tema sinist, paatunud werega kaetud, risti ja põiki lõhki kistud ihu, ning kisendas kaugele üle tänawa kostwa häälega:

„Tulge aga ligemale, ärge häbenege ühti! Näete ju, mina

ei häbene — mis teie siis häbenete! See on ju teie usk, mida näete! Teie usk on minu perse peale kirjutud. Lugege Maltsweti käsulauda — kiri on selge!..."

Ja nad waatasid ja lugesid ja olid tummad — Mihkel lollaka näoga, Liisu ristis kätega, Elts wärisedes nagu haawaleht, Mikk wihast tõmmu, Mann ja Lüll, ahastus silmis ning nutuga wõideldes.

„Lugejate" seas seisis ka Jaan. Ta oli paruni asjus käinud Paides ja sündmusest mõisas alles siis kuulnud, kui Triinu juba koju läinud.

Jaan seisis ja luges õudset usulauda Triinu seljas, ja ta suust tuli röögatus nagu looma suust, kellele murdja tagaselja hambad turja lööb.

Tema oli see, kes astus Triinu juure, kattis ta puretud ihu jälle riietega ja wiis tüdruku enda käte wahel ära, et ta heituks maha ja laseks witsaraod oma haawadest wälja noppida. Ja Jaan ise hakkas witsaraagusid tema haawadest noppima, sest Elsel ei olnud seks südant ja perenaist ei lasknud haige ligi. Ja kuna Jaan seda tegi ja tüdruk seda laskis sündida, sest neitsilik häbitunne oli mõisa tallis ta seest ühes kuradiga wälja pekstud, litsus Jaan kiristawate hammaste wahelt ühtelugu üksikuid sõnu wälja, nagu:

„Hoobi peale wiis! Haawa peale kümme! Tilga peale kortel!"

Ja ta pidas sõna.

Ta oli muidu leplik, kannatlik, rahuarmastaw inimene, aeglane wiha wõtmas, tagasihoidlik tülis, kiskumise wastane. Aga nüüd ta ei tunnud armu. Tema kõige kallimat oli häbistatud. Ta nägi, kuidas tüdruk sellest hingeliselt kannatas. Mitte mõisatallis saadud nuhtlus iseenesest ei õginud nii wäga Triinu südant — see oli teo-orja kohta harilik sündmus, kuigi see Triinule esimest korda oli juhtunud. Tüdruku käed kiskus rusikasse palju enam teadwus, et wihatud waenlane tema häbi pealt näinud, sellest rõõmu tunnud, teda parastanud ja hästitanud.

Ja Jaan mõistis seda häbistavat tundmust ja see tundmus sai ka tema omaks.

Ta hakkas vastast varitsema, et teda parajal ajal ja parajas paigas kohata. Nõnda, et keegi neid arve õiendamisel ei eksitaks. Ta muretses endale tarbekohase malga — mitte liiga peene, mitte liiga jämeda. Seda kandis alati kaasas.

Aga kuna ta vaenlast selle relvaga varitses, hakkas süda tal põues kipitama. Tal oli tunne, kui oleks midagi, mis ei ole korras. Ja ta nõutas teise just samasuguse malga, nagu tal juba oli — mitte liiga peene, mitte liiga jämeda —, ja sidus nad kokku, ja kui ta vaenlast läks varitsema, siis võttis mõlemad kaasa.

Ta sai Matsiga ühel pühapäeva-hommikul vara, kui küla oli veel vagune, Tibukännu kopli taga kokku. Mats tuli Liugmäe Mari juurest ehalt.

„Pea!" hüüdis Jaan talle vastu ja kiskus nööri mõlemate teivaste ümbert lahti.

Mats peatus. Jaani nägu ja ta enda südametunnistus sundisid teda seisma.

„Võta see oma kätte ja kanna hoolt, et ma sind surnuks ei löö!" ütles Jaan ja viskas teise malga vastasele. „Surnuks ei taha ma sind lüüa, sest siis sa ei tunne karistusest maiku." Ja hüüdega: „Hoobi peale viis! Haava peale kümme! Tilga peale kortel!" kargas ta vastase kallale.

Mats oleks meeleldi armu palunud, — Mats oleks meeleldi putku pistnud, — Mats oleks meeledi appi karjunud. Aga ta aimas, et üks kui teine oleks asjatu: Jaan poleks armu annud, Jaan oleks põgeneja kätte saanud, appi oleks tuldud liiga hilja. Seepärast võttis ta võitluse vastu.

Jaan ei olnud tugev poiss; kas ta käis vastasest jõu poolest üle, oli kahtlane. Ent õige asi, mille eest ta enda teada väljas, ja südant paisutav vaen, mida ta Triinu äraandja vastu tundis, andsid talle mitmekordse rammu. Ja nõnda tegi ta oma ähvarduse tõeks: ta korrutas Triinule antud hoope

wiiega, temale löödud haavu kümnega, ja werd, mis jooksis Matsil suust, ninast, kõrwust, peast, wõis tõesti mõõta kortliga.

Matsil lendas malk juba esimesel ägedal kokkupõrkel käest. Ta ise kukkus hoopide rahe all põlwili, siis käpuli, siis kummuli. Aga weel polnud ta wõitluswõimetu. Sest kui Jaan kummardus, et kuulata, kas ta wahest liiga pole saanud, kähwas salalik wõitleja äkitselt külieli, hammustas Jaani poole kõrwalesta maha ja pures ta pahema käe pöidla ära. Ta oleks wastasel ka nina otsast tüki ära näpsanud, kui Jaan pead parajal pilgul poleks tagasi tõmmanud.

Ta wõis siis weel wälja kannatada. Ja walust wahutawasse wihasse sattunud karistaja andis talle weel. Ta lõpetas oma werise töö alles siis, kui wastane enam ei hammustanud ega kriimustanud, kui ta püsis kinnisi silmi, kätt ja jalga liigutamata, wereoja sees selili.

Aga ta hingas weel ja süda tuksus tal. Jaan hüüdis karjapoisi, kes põõsaste wahel hirmunud näoga nähtawale tulnud, ja käskis teda koju minna inimesi kutsuma, kes koristaksid Matsi ära. Ja inimlik murdja temas, kes lakkunud werd, laskis teda löödud wastast hästitada, mispärast ta lisas julmal irwitamisel:

„Ja ütle pererahwale, et ma õpetasin Matsile Maltsweti usku. See oli nii kange, et rammestas mehe ära...“

Ise pöördis kodu poole, waigistatud tasutunne ja äraräägimata jälkus südames. Jälkus, nagu inimesel, kes nautinud meeletul määral suguelu rõõmu...

Selle teo eest tõusis Kiisa Jaan kahe inimese silmis meheks, täieks meheks. Üks oli Mikk, teine Taawet Lõhmus.

Mikk waatas talle oma pisukeste, kurbade silmadega kaua tummalt näkku ja ta waatest paistis nagu imestuse ning austusega wõitlew kadedus. Siis pistis käe sulase werisesse pihku ja kohmas:

„Käid Hindrekust üle.“

Miku wend Hindrek, see, kes soldatiks pandud, oli nimelt opmanni, kes teda wäikese künniwea pärast peksnud, mõne

sõnaga julgenud sõimata. Seda peeti tol ajal wägiteoks. Kui siis Jaan arwas, et Mikk ületab julguses Hindreku, siis ta mõtles Jaani teo tagajärgede peale, mis pidid olema mõisajunkru kaitsealuse peksjale ette teada.

Lõhmuse Taawet, kes sündmusest Tihase juures kuulnud, tuli Jaanile wiinapudeliga õnne soowima. Terwe ta nägu naeris juba eemalt.

„Ma põle weel tilkagi wõt — pidasin patuks ilma sinuta juua," ütles ta ja ulatas pudeli Kiisa teomehe kätte.

See waatas, enne kui pani pudeli suu peale, wargsi ümber, kas majaülemust ei ole lähedal — wägimehest oli saanud jälle harilik inimene. Siis — neid warjas aida nurk — wõttis ta wesise suu ja pööritawa südamega hea lonksu karastuseks.

„Sinu töö on aga poolik," rääkis Taawet edasi, kui pudel ka tema suu peal käinud — täna tõepoolest esimest korda.

„Miks?"

„No kas siis Tibukännu Mats lasi tüdrukule kakskümmend wiis anda?"

Taaweti silmas läikis midagi ilusat, midagi õilsat, kui ta seda ütles, ja seejuures riiwas ta pilk Jaani kinniseotud pead ja kinniseotud sõrme, ja ta otsaesi wärwis end sinakas-punaseks.

„Prohwusi on kaks — ää seda unusta," lisas ta, kui Jaan, kogudes mõtteid, waikis. „Sina tümisid kaebajat, aga timuka kest on weel terwe. Ega sa ise selle käest naljalt pease."

Jaan mõistis.

„Tehku, mis tahab," wastas ta tuhmilt. „Selle wasta ma ei soa."

„Sina üksi mitte, aga wast kahe-, kolmekesi."

Jaan waatas nõutult maha. Kangelasewaim oli temast lahkunud.

„Mõtle järele, ja kui sul abi tarwis — näe, siin —" ja Lõhmus hoidis sulasele suure musta rusika nina alla, rusika, millel oli sarnasust sepapaja leest wõetud rauapära tombuga.

Nad jõid jälle, ja seepeale ütles Taawet toonil, nagu puutuks terwe asi sama hästi temasse kui Jaanisse:

„Nüüd peame katsuma, et sa oma keretäie wallakohtus kätte saad. Sest ega see wõllaroog sulle kingi!... Lugu sündis walla moa peal, õiguse järele peakski wallakohtu kätte minema. Aga wõi nad mõisas meie oma hoopa usuwad! Talitaja peale wahiwad muidugi juba altkulmu — lasta wihelda, mitte witsutada. Siiski — Andres on minuga sõbramees, ma tahan temaga reakida, ehk poetab su siiski oma käpa alla... Siis, wennike, wõid õnne tänada. Andres pilgutab Aadamale silma, ise pistab sellele poolekruskase witsakimpude alla — ja pärast wõid tagumise otsaga kas wõi liugu lasta."

Aga asi tuli teisiti.

Mõisas peeti süüd Matsi kaebust ja junkru hässitamist mööda peaaegu mõrtsukatööks, mitte kahe külapoisi wastastikuseks kaklemiseks, ja wägiwaldne maltswet toimetati mõisapolitsei kareda kaebusega haagikohtuniku kätte.

Seal muidugi ei mõistetud nalja. Haagikohtunik tegi, mida mõisapolitsei soowis. Otsus oli juba mõistetud, nuhtlus määratud, enne kui kaebealune ilmus kohtukulli ette. Ei aidanud midagi, et Jaan oma poolt kõrwa ja poolt põialt näitas — ta pidi nelikümmend kepihoopi wastu wõtma.

Poolsurnult weeti mees wankri wahel koju.

Haagikohtuniku löögimees ei wihelnud, see wirutas...

Kiisa talus põdesid nõnda lühikese aja jooksul kaks teenijat haawu, mis nad pererahwa usu eest saanud. Küll wõisid Mihkel ja Liisu wist kurwad olla ja kahetseda, et see nõnda tulnud, küll nad wõisid neid poputada ja turgutada, et nad warsti jälle selili saaksid magada?

Oh ei!

Mihkel ja Liisu waatasid nende haawu, nende lõhutud ihu, ja nende silmad särasid taewalikust rõõmust, ja nad hüüdsid, käed ristis ja silmad Jehoowa poole pöördud:

„Õndsad on need, kes oma usu pärast kannatawad! Tänage Jeesukest, lapsed, selle õnne eest, mis teile osaks on

soand, ja mõtelge Õnnistegija walu peale ristipuu küljes! Teie haawad on teie uhkus; kuningad on teile kadedad nende haawade pärast!"

See oli nende õiglane arwamine; nende suu ei rääkinud mitte teisiti, kui nende süda tundis. Nemadki oleksid enda usu eest rõõmuga kannud weriseid haawu ihul ja seejuures õnnelikult laulnud haleluuja.

Triinu ja Jaani walu ning tuska püüdsid nad lõpmata palwelugemistega tagasi tõrjuda kuradi poole, kellelt need tunded nende arust tulid. Seega tüütasid nad mõlemad haawapõdejad nii wäga ära, et need üsna haigelt jälle tööle läksid, et aga eemale saada mõlemate lähedusest.

Raske oli see iseäranis Jaanil, kelle sügawad haawad, hoolimata Triinu enesesalgawast rawitsusest, läksid suwise palawuse tõttu jaolt mädanema ja ussitama. Ja seejuures pidi tüdruk rohitsemist toimetama salaja, sest et ta seks tarwitas wiina, seda talurahwa tähtsamat haawarohtu, mida aga perewanemad Maltswweti õpetusel pidasid „kuradi kihtiks", ükskõik, mil wiisil teda pruugiti. Jaani ihu paranes sel lool wäga wisalt ja weel järgmisil aastail tundus talle, et ta oma terwist täieliselt weel mitte polnud kätte saanud. —

Wastaste näägutamist ja narrimist ei saanud aga mitte ainult noored kannatada, waid samuti wanemad maltswetlased, kuigi neile just näpuga nina alla ei tuldud ja pilkeid nii wäga suu sisse ei öeldud. Kõiksugu nöökamiste keskpaigaks olid Kuglil muidugi Kiisa Mihkel ja Tõnu-Peetri Madis; Pärtli peremees, Altsauna Tõnis ja teised järgnesid alles kaugemas reas.

Kiisa peremehe seatapmise ja metsamatmise peale tehti ilmatu pikk pilkelaul, mille meistriks peeti Aadu Wikerpuuri ja mis käis külas ning mõisas suust suhu. Laulus kujutati hammustawa naljaga, kuidas Kiisa Mihkel oma sigadele Maltsweti nimel surmaotsuse kuulutab, kuidas ta oma pikka pussnuga ohwriteo tarwis ihub ja õnnistab ning siis hüüdega: „Põrgust olete teie tulnud, põrgusse peate teie minema, põr-

gus saab teid kurat horgi otsas küpsetama" sigadele kargab kõri kallale. Edasi kirjeldati, kuidas Mihkel ja Liisu vere kõiksugu jubedate needmistega seks tehtud ohvrialtarile kallavad ja kuidas nad siis metsas sigade matust pühitsevad. Muidugi ei puudunud ka see osa, kus Tilli Aadam ja Rebasekaku-Siim, mõlemad nälgivad vabadikud, sead metsast ära viivad, pidades kodus mitu päeva järgemööda suurt, rasvast nõretavat „pekipidu"...

Laul oli seda mõjusam, et põhjenes olulistelt tõeasjadel.

Teine laimulaul ilmus hiljemini Tõnu-Peetri Madise ja Lõhmuse perenaise usuvenduse kohta. Torgati mõlemate kooskäimist Taaveti selja taga, nende arupidamist pühist asjust, nende koospalvetamist varjatud urgastes ja maaliti Taavetile ette ta perekondlik tulevik: kuidas ta tuba täitub pisikeste maltsvettidega, kõigil „Tõnu-Peetri konks näos", millega osutati Madise veidi kongus nina peale, mille ta oma isalt pärinud...

Selle salmiku, kujult esimesest nõrgema, oli luuletanud keegi oma küla poiss, arvatavasti Nahkru Kustas. Kuna Lõhmus passivilli kui külapoiste lora tähele ei pannud, vaid heal tujul naisele nalja pärast ettegi laulis ja Anu ise õnnelik oli, et ta oma usu eest võis kannatada, olevat Tõnu-Peetri Madis laulust, nagu räägiti, elavat tuska tunnud. Esimese meelepahaga lipsanud tal koguni väike vandesõna vagast suust, mis muidu kõneles aiva õnnistusesõnu. Kuid see oli inimlikult arusaadav. Muidu oskas ka Madis oma usu eest kannatada, nagu ta seda hiljem näitas stooikupärase ükskõiksusega iga pilkava torkimise vastu.

Uut nalja- ja pilkelaulu ainet saadi Altsauna Tõnise traagilisest äpardusest: Viiu tabas teda piibupõletamise pealt.

Kaua oli ta vanameest piilunud, nüüd oli rebane lõksu läinud.

Viiu pani imeks, et tubaka ja piibuõli hais ei tahtnud kaduda mehe riiete küljest, ehk Tõnis küll piibu juba ammugi ära neednud ja ahju visanud. Kui eit, õhtuti tema kuube

nuusutades, hakkas teda usutama, seletas wana patune äraandlikku lõhna täna nii, homme teisiti. Kord oli teel keegi piibutõmbaja ta enda wankrile wõtnud ja hais jäänud selle riietest tema kuue külge; kord jälle olid jõledad ilmalapsed talle mõisas tubakatolmu ja piibuõli kiuste taskuisse raputanud, et teda jumala ja abikaasa ees kahtlustada. Wiimaks tuli ta wälja selle põhjaliku seletusega, mis pidi ta wabastama kestwalt walearwamiste alt, et tubaka ja piibuõli hais olewat niisugune hais, mis riietest kunagi ei kao. Oodaku eit niikaua, kui tema, Tõnis, aegamööda saab sootuks uued ihukatted, küll siis ka patune hais tema ümbert kaduwat, see on, kui mitte need nurjatud ilmalapsed temale uut wirakit ei mängi...

Noh, Wiiu wõis kaua oodata, enne kui Tõnis sai „sootuks uued“ ihukatted! Oli ju mõni tema riidetükk wanem kui nende abielu, ja ikka weel mahtus talle paiku peale, ning mõni jälle, nagu mantel ja riidega kasukas, hoidsid oma woltides alal weel Tõnise õndsa isa nikotiinilõhna...

Hoolimata neist nii usutawaist wabandusist jäi Wiiu kahtlus elawaks.

Ühel päewal rukkilõikuse ajal — nad on mõlemad mõisawäljal ühise tüki kallal töös — paneb Wiiu tähele, kuidas Tõnis ikka sirts ja sirts läbi hammaste laseb, nagu inimene, kelle süda wesine. Ta lõikab enese wiljast nõnda läbi, et ta aegamööda jõuab põllukraawi ääre.

Korraga on Tõnis kadunud. Kraawist, põõsa tagant, tuleb märguandlik köhatamine, nagu kükitaks ta seal inimliku tarbe pärast.

Sealpool kraawi, teisel tükil, lõikab muude seas Kiisa Jaan. Wiiu paneb tähele, kuidas Jaan läheneb ääri-weeri mööda samale põõsale ja kaob ka sinna taha, sealt aga warsti kummargil, pool roomates wälja tuleb ja lõikama hakkab, nagu poleks midagi sündinud.

Wiiu põõsa taha waatama. Naistel oma ninatargad aimdused. Aga põõsatagune tühi. Ei Tõnist kuskil.

Wiimaks, pika otsimise järel, näeb, et rukki sisse wiib

wärske rada. Sinna järele! Sealt leiab Tõnise. Wanamees rukkis kõhuli maas, hammaste wahel tossaw piip...

No nüüd tuli etendus, mis meelitas wäljatäie lõikajaid ligi.

Esimese krapsuga oli tragi eit wa patuorja karwus kinni. Teisega oli piip Tõnise suust tema küüsis.

„Kust sa selle said?"

„Ll — ll — lleidsin..."

„Kust?"

„Moast..."

„Rukki seest?"

„Neh."

„Sa panid kohe põlema?"

„Ei — ei pand..."

„Ise hakkas põlema?"

„Põ — põles juba..."

„Põles rukki sees moas?"

„Jaah..."

„Aga miks sa ta suhu pistsid? Miks sa teda tõmmasid?"

Oma ehmusekohmetuses ja hirmsas kitsikuses pillas Tõnis niisuguse wale, et see üks oli tema süütunnistusega. Ta kogeles:

„Tahtsin katsuda, kas see on piip, wõi ehk on mõni muu riistapuu..."

Tõnis oma küljeluukese ees põlwili nagu waene patune, Wiiul piip, nagu timukal hukkamisriist, ülestõstetud käes, — nii seisid mõlemad keset hälliwat rukist.

Siis sündis midagi, mis ajas kurjategija järsku jalale. Wiiu käsi langes, ja Tõnisel oli palawa piibuga kops otsa ees, mis jättis sinna ümmariku muhu nagu sarweotsa.

„Kodu reagime edasi!" kostis walju kohtumõistja suust paljusisaldaw ähwardus, mis läbistas Tõnise üdi.

Ja siis pidid Tõnis ja Jaan juuresolijate sõõris pealt nägema, kuidas Wiiu nende ühise sala-armukese, nende kalli piibukese, peksis kahe kiwi wahel puruks, nii pihuks ja puruks,

et paljas must tolm maha jäi raudkiwile, mida häwitusesepp tarwitanud alasiks.

Mis sündis Tõnisega õhtul kodus, selle kohta tunneb Kugli küla ajalugu ainult kuulujutte ja need lähewad üksteisest wäga lahku. Niipalju on aga kindel, ja kurjategija auks ei wõi seda ütlemata jätta, et ta oma kaassüüdlast mitte üles ei annud, waid luiskas ta igast süüst puhtaks ja tunnistas piibu ning sellega tehtud patu täitsa omaks...

Et waene Tõnis nüüd weel kõwema walwe alla sattus, on arusaadaw. Nagu pealekauba pidi ta aga weel seda piina kannatama, et tema õnnetuselugu sai koertele ilmalastele kondiks suhu, mille küljest igaüks nalja- ja pilkekildusid püüdis hammustada. Tõnis oli nõrk usumees, seepärast tegi see talle meelehaiget.

Weel suurema laimu ja sõimu all, kui tema jüngrid ja järelekäijad, seisis muidugi usuisa ise nii ilmlikkude kui ka waimulikkude wastaste suus. Iseäranis wennastekoguduse eestseisjad ja liikmed kandsid selle eest hoolt, et anda Maltswеti nimele kõige halwemat kõla. Kui kümnes jagugi sellest tõsi oleks olnud, mis need wagad hinged Järwamaa usumehe kohta lewitasid, siis oleks Juhan Leinberg pidanud olema päris hirmutis inimeste seas — waras, petis, rööwel, abielurikkuja, lühidelt: küps wõlla jaoks. Niihästi tema ilmlikust minewikust kui ka tema waimulikust olewikust toodi üks kõlwatus teise järgi kuuldawale ja pandi suusõnal ja hiljemini trükitud tähe läbi rahwa seas liikuma.

Maltswet oli inimene kõigi inimlikkude nõrkuste ja wigadega. Kui agar ja kasuhimuline ärimees oli ta möldrina ja kõrtsmikuna wististi mõndagi teinud, mis õige ei olnud, mida teewad aga ka teised ärimehed, ja pärast, kui palwemees ning usuärataja, polnud ta ka mitte ingel, waid ekslik, harilikku ihade ja kalduwustega koormatud maapealne, kelle waim oli walmis, aga liha nõder. Seepärast wõis mõnelgi pahal jutul, mis tiirles temast rahwa seas, olla teataw tõepõhi all, sest kus on suitsu, seal on ka tuld. Kuid kaugelt suurem osa

tema peale tehtud jutte oli kas ohtrasti liialdatud wõi wabalt luuletatud. Wäikesele tõetuumale kogus alati liikuw rahwasuu järk-järgult paksu walekooriku ümber, ühele loole luisati kümme teisendit lisaks, ja kus puudus aine hoopis, seal mõeldi ta lihtsalt wälja. Selles olid, nagu öeldud, eriti osawad Maltswveti usulised wõistlejad.

Mõte, et Juhan Leinberg heitunud palwemeheks just oma kõrtsmikupõliste pattude pärast, mille seas raskemadki pahateod ei puududa, leidis palju uskujaid. Nagu omal ajal Kugli kõrtsis, nii harutati igal pool Maltswveti wagaksaamise põhjusi, ja ikka uusi legende toodi selle kohta ette, üks luulelisem ja keerulisem kui teine. Üks neist, mis leidis Ambla kaudu Kuglile teed, käis nõnda:

Kui Maltswveti Juhan oli Harjumaal, Kostiwere Lool, kõrtsmikuks, kaubelnud ta agarasti konterbandiga. Ta wõtnud rannameestelt, kes wedanud Soomest, Rootsist ja Saksamaalt salakaupa sisse — piiritust, soola, tuletikke jm. —, seda kaupa müüa ja edasi toimetada, kui randlased ise sest sündsal wiisil lahti ei saanud. Nõnda wedanud Kuusalu rannamehed aasta wõi enam määratu hulga salakaupa Loo kõrtsi kokku ja Leinberg lubanud raha maksta, kui tal korda on läinud kaubad ära müüa.

Aga ta wiimane kelm petnud mehi. Kaubad pannud minema, aga raha salanud maha. Mitte kopikat ei olla meestele maksnud.

Randlaste wiha süttinud siis põlema ja üks tark rannamees „teinud" Maltswveti „ära". Ta ütelnud temale hirmsa häälega, kätt wandeks tõstes: „Sa kurrat piäd põlwili omma pattu jummala käest andest paloma!"

See olnud nelipühil. Siis sündinud see, mis oli Kugli rahwa seas juba waremalt tuttaw: Maltswvet õhutanud inimesi ööd läbi jooma ning tantsima ja jootnud neid pärast ka omal kulul, nii et kõrtsi ümbrus olnud purjus maaslamajaid täis, ja siis näinud leti serwal uinudes oma hirmsa unenäo, et kõrtsi põranda all on põrgu, kus tema kaudu hukatusse

tõugatud inimesed, ja nende seas ka ta ise, wäätwolitules wingerdanud.

Sääraste lugude kannul käis terwe rida teisi pettuse- ja warguselugusid, mille seast mõni oli usutaw, suurem hulk aga kandis liialduse wõi luuletuse märki otsaesil.

Maltswweti palwemehe-põlwest leidsid kõige pealt järgmised jutud rahwa seas palju uskujaid.

Prohwet kästa sealiha-söömist ainult sellepärast maha jätta, et saada tapetud sigu usklikkude järelt endale. Kus siga tapetud ja metsa maetud, sealt warastanud Maltswet ta järgmisel ööl ja wedanud koju. Mitte ainult, et ta ise kodus salaja suure suuga sealiha süüa — wahel wirutada ka kõrtsides, kus teda ei tunta, kõhu sealiha täis —, waid ta teenida warastatud sigade müümisega pealegi head raha. Et Maltswet wargsi ka wiina rüübata, see oli üks wähemaist kahtlustusist.

Teiseks mõistwat ta oma jüngritelt hulgakaupa raha wälja pingutada. Ta keelawat rikkuse kogumist ja mammona-orjust just sellepärast, et usklikud annaksid oma wara tema kätte. Ta lubada seda usu wajadusteks tarwitada, täita seega aga ainult oma warakasti, mis, kulda ja hõbedat täis, olewat kuskil peidus. Nagu ta oma kõhtu kõikjal oma jüngrite laual täita, end nende parimaist palukesist nuumata, nii toitwat ja katwat ta ka oma perekonda nende higikopikatest.

Siis poogiti „waleprohwetile" külge weel lamedad eksimused kuuenda käsu wastu. Muu seas tarwitada ta endasse uskuwate naisterahwaste usaldust kurjasti, et kustutada nende kallal usu waiba all oma lihahimu. Eriti maias olla Maltswet noorte naiste ja laulatatawate mõrsjate peale. Wiimastega pidada ta laulatamise eel, enne kui nad oma meestega abielulisel kokku on puutunud, pimedas ja lukus uste taga iseäralist salapalwetundi, kus ta nende neitsilikkuse endale pärida, just nagu mõisnikud orjuseajal endile wõtsid nõndanimetatud „esimese öö õiguse". Nende meelest, kes juttu uskusid, oli prohweti jõledus muidugi seda suurem, et ta oli naisemees ja laste isa.

Kuid kõigi nende laimawate süüdistuste peamõju oli see, et Maltswet tõusis nende silmas, kes temasse uskusid, usukannataja ausse, niisama kui ta laimatud ja pilgatud pooldajad iseendid oma usu eest kannatawaiks märtriteks hakkasid pidama, ja nad pooldasid teda seda sõgedama armastuse ja truudusega, nagu nad isekeskis solidaarsusetunde kõwendatud sideme pitsitusel ikka koomale liitusid. Kõik see kius ja laim edendas ainult nende fanatismi.

Muidugi kaswas sel lool nende kannatamine, kes elasid maltswetlastega lähedalt koos ja nende meelewalla all, ilma nende usulisi püüdeid omandamata. Need kannatasid wälise ilma laimu ja kiusu all niisama, nagu majas walitsewa fanatismi wägiwalla all. Neil ei olnud tuge ega trööstì kuskilt leida. Niihästi Maltsweti otsekohesed wastased, herrnhuutlaste erakond, kui ka usus leiged „ilmalapsed" wiskasid nad päris maltswettidega ühte patta ja tõukasid nad enestest ära.

Oma hädas jooksis Kiisa Elts esiotsa sagedasti üle tänawa Lõhmusele, et langeda nuttes wanema õe kaela ja hüüda teda appi. Nad olid ju ikka nii head sõbrad olnud, täis piiramata usaldust teineteise wastu, ja Anu armastas terast, alati naerwat õekest kõige oma kuldse südame pehme õrnusega, niikaua kui wiimane mälestas tagasi. Ta oli siis esimene, kellelt Elts oma kitsikuses pidi lootma arusaamist, abi, trööstì, wähemalt aga kaastundmust.

„Anu, nad teewad mu ogaraks oma utsitamisega," kurtis ta nuuksudes; „nad peawad mind nagu hulluks koeraks, keda waja ööd ja päewad waritseda ning onni küljes kinni pidada, seotud suust ja kõrist ja jalust! Ma ei tee jo nii rasket pattu, et ma hommikust õhtuni pean paluma ja uluma ja ohkima, ma põle jo kedagi ära tap ega paljaks riisund!"

„Aga kas sinu wanemad on kedagi ära tap wõi paljaks riisund? Kas mina olen kedagi ära tap wõi paljaks riisund?"

Ja kuna ta nõnda küsis, käis ta käsi silitades tütarlapse pronksikarwa siidjuustest üle ja ta sinine silm waatas sügawasti õe weel sinisemasse silma. Aga Eltsel oli tunne, kui oleks see käsi,

enne nii soe ja pehme, kalgim ja karedam, ja nagu oleks sel silmal wõõras, osawõtmatu, kuhugi ääretusse kaugusse ja nägematusse tumedusse waataw pilk. Ja ka Anu hääles oli midagi jahendawat, midagi selle õhu sarnast, mis hingab haljast rauast wastu sooja ihu.

„Kas siis usk on üksi mõrtsukate ja rööwlite jaoks? Kas peawad siis üksi suured kurjategijad paluma ja nutma?" lisas ta toonil, millel ka oli isewärki metalline kõma.

„Jah, Anu," wastas Elts, ja see tuli nagu pitsitatud wihakarjatus tal suust, „minu arust on see usk, mis on meie isal ja emal, mõrtsukate ja rööwlite usk! Mina mõtlen, et üksi mõrtsukatel ja rööwlitel wõiks olla niisuke usk, kui nad oma pattu jumala ees püüawad heaks teha. Inimene, kes pole tap ega rööwind ega põletand, õige ristiinimene, see ei pruugiks ennast niiwiisi piinata, see jo oleks rumalus wõi hullus!"

Anul käis liikmeist raputaw wärin läbi, kuuldes seda usuteotamist, seda pühaduserüüwetamist. Pärani silmil, ristis kätel jäi ta Eltse otsa wahtima ja hüüdis wiimaks:

„Kas see on minu õde, kes nõnna reagib! Kas see on wiieteistkümne-aastane tütarlaps, kelle suust ma kuulen niisukesi sõnu? Ma ei suuda oma kõrwu uskuda! — Elts, kas tead, kes see on, kes sinu seest ütles need jõledad sõnad?"

Eltsel seisid pisarad silmis, kui ta mõrudal osatamisel kostis:

„Miks ei tea — kurat! Seda kuulen jo wanemate suust igapäe sada korda! Kurat on mu sees, kui ma naeran, kurat on mu sees, kui ma mõne naljasõna pillan, mõne ilmliku laulu suhu wõtan, elawalt üle läwe hüppan. Kurat on mul igas kärmemas kehaliigutuses, kurat olla mul koguni silmis, kui ma wähe rõõmsamalt woatan üle õue wõi tänawa. Ma olen püstikuradit täis otsast otsani, — ime, et ma weel lõhki pole läind! Ma olen kuradit täis ja olen siiski waga Kiisa rahwa lapsi ja sinu õde!..."

Anu astus talle ligemale, ikka ligemale, kuna ta käed wä-

risesid ja huuled tukkusid ning ripsmete wahele ilmusid külmalt säraivad pärlid nagu kastetilgad.

„Laps, kes õpetas sind nõnna reakima? Kelle sõnad need kõik on, mis su suust tulewad? Minu meelest on, kui laususkkid sa teiste käest kuuldud juttu järele. Minu meelest on, kui kuulekkin" — Anu kugistas nagu terawa kalaluu alla — „kui kuulekkin oma Taawetit reakima."

„Wõib olla, et need teiste sõnad on, mis ma reagin — Taawweti ja Miku, Jaani ja Triinu sõnad, sest need on targemad kui mina ja oskawad paremini reakida. Aga nagu nemad reagiwad, nii mina mõtlen ja nii ma tunnen, ja ma tean, et neil on õigus. Kui mina omast peast ükki reagikkin, siis ma ei teeks sõnu — ma aina karjukkin..."

„Karjukkid? Miks sa karjukkid?"

„Karjukkin, sest et mul on häda! Karjukkin nagu tules karjutakse, kisendakkin, nagu sügawas wees kisendakse, ulukkin, nagu kokkulangewa hoone all ulutakse — nagu appi hüütakse, kui tigedad koerad kallale kipuwad!"

Tütarlaps sattus sääraseſse ärewusse, et ta harulbaselt kõrged, pingule puhkenud neitsirinnad panid pihiku rahutult liikuma ja purpurne weri ta tulwile täidetud huultest ja põskedest kippus wälja pritsima.

Anu hakkas ta kätest kinni. Anu pilgus helkis üles sädemeke endisest südametuld, segatud õrna mureleegikesega, ja ta hääles oli jälle midagi õelikku, kui ta küsis:

„Mis häda sul siis on? Mis häda wõib sul olla, teades, et keegi ei taha sulle kurja teha, waid ükki head? Sinu wanemad tahawad sind peasta, — kas kuuled, Elts, nad tahawad sind peasta! Ja sina karjud appi!"

„Peasta — kust?" küsis Elts.

„Sinu hingehädast."

„Mul ei ole hingehäda."

„Sul on, aga sa ei märka seda ise, sa ei näe ega tunne seda."

Ja Elts kostis terasest ja täie wihaga:

„Aga mis häda see siis on, mida ma ei näe ega tunne? See ei ole jo siis häda. Ja kui mul häda ei ole, siis põle mul koa peastjaid waja."

Anu tõmbas ta kaenlasse ja kattis ta kuuma ja werekülllast paisuwa patusuu oma kalgi ja kahwatu wagaduse-käega.

„Aga teised näewad sinu häda, sinu wanemad näewad seda, ja neil on hale meel sinust, ja sellepärast tahawad sind peasta. Paljugi, et sa ise oma häda ei näe. Wäeti lapsuke ei märka mängides koa mitte, et ta kaewurakkelt sisse on kukkumas, ja ta sirutab hundile, kes teda kiskuma tuleb, naerdes käekesed wasta. Ega häda ole sellepärast olemata, et rumal laps teda ei tunne."

Ja rabeldes ja jalga sõtkudes ajas Elts wastu:

„Kui laps kaewu kukub, siis ta karjub, ja kui hunt last hammustab, siis ta karjub koa. Ta siis teab, et tal on häda. Tulge mulle appi, kui ma karjun — mis te mind enne wintsutate!"

„Siis appi tulla, kui laps juba kaewus wõi hundi hambus on — oi, mu kullake, kas see liiga hilja ei ole? Kas sa nüüd isegi aru ei soa, kui wäga on sul teiste peastmist waja?"

„Ei," hüüdis Elts. „Mina ei istu mitte kaewurakkel ja mina ei siruta mitte hundile käsa wasta. Mina istun kodudues kindla moa peal, kaewust kaugel, hundist eemal; mul põle tahtmistki kaewu ligi minna wõi hunti ligi lasta. Kuid isa ja ema haarawad mul peast kinni ja kisuwad ja rebiwad ja tuuseldawad mind, ei asja ees, teist taga, ja ise ütlewad, nad peasta mind. Jätku nad mind niikauaks rahule, kui ma põle weel häda ligidalgi!"

„Sa oled iga silmapilk häda ligidal, sa oled püstijalu häda sees," wastas Anu imelise härda pehmusega, mis tuli tema wõõra jaheduse asemele, kuna wäikesed särawad pisarad nagu elawhõbeda tilgad tal üle põse weeresid. Ja kui ta edasi kõneles, said ta suured sinised silmad mõistatusliku, läbitungi-

mata sügavuse. „Keegi ei tea, millal Issand ilmub, ta tuleb nagu varas öösi, ja häda igaühele, kes pole tema vasta valmis, ja sina, laps, pole tema vasta valmis. Sa pole niikaua valmis, kui sa Jeesuse pruudiks pole soand, kui sa ennast Õnnistegijaga pole kihland. Sinu vanemad ja mina tahame teha sind Talle pruudiks, aga kuri on sinu sees veel nii suur ja väge[v], et sa ei taha sellest aru saada, nii vägev, et paned meile oma sõgeduses vasta. Sa ei tea veel, kui magus on olla Jeesuse pruut, kui õnnis on olla tema kaisus varjul, kui kallis on panna sõrmi tema veriste haavade sisse. Kuri häsitab sind üles sinu Lunastaja ja sinu peastjate vasta."

Eltsel oli tundmus, nagu kistaks tal jalge alt viimane purdepuu, millel ta veel vankuvalt seisnud, nagu tõmmataks ainus käsi tagasi, mis teda kaldale oleks võinud aidata. Ta vaatas de salapärasesse silmi, mida ta enam ei mõistnud, mis talle vastu haigutasid nagu põhjatu laugas kardetavas rabas, ja ta hüüdis südamevalu kramplikul küünistusel:

„Teie, peastjad, te olete minu murdjad! Te murrate mu maha ja imete vere mul südamest. Ma ei tunne, et teie mind peastate, ma tunnen üksi, et te mind küünte ja hammastega kisute... Anu, laske mind elada!"

Nagu ahastusekisa surmani piinatud hingest tungis viimane lause tütarlapse kurgust, ja sirutades mõlemat kätt paludes, vannutades de poole vajus ta tema ette põlvili.

Aga Anu nihkus temast tagasi, ikka enam tagasi. Ja mida kaugemale ta nihkus, seda külmemaks, kivisemaks tardus ta kahvatunud nägu, seda jäisemat õhku höögus kogu ta isikust välja, ja mõistatuslik sügavus ta silmas, pehme härdus ta pilgus muutusid teravaks torkamiseks, pistvaks odaks. See pilk, mis püüdis läbi tungida de pealuust ja rinnakondist, oli tütarlapsele jälle võõras, võõhivõõras, veel enam — see oli temale vaenlik.

„Anu!"

Anu seisis liikumata paigal. Kui Elts endale suutis kujutleda külmaks, kiviseks soolasambaks tardunud inimest, siis

seisis see praegu ta ees. Ja soolasammas tegi suu lahti ja rääkis häälega, mis tuli nagu kuskilt õõnest sügawusest, nagu kiwide ja kaljude wahelt:

„Sinu sees elab kurat. Ta wahib sinu silmadest, ta hõiskab sinu häälest, ta paneb sinu kõrge rinna himudest paisuma, ta on annud sulle oma ahned küüned sõrmede otsa. Kes karjus sinu seest nii koleda häälega, et põrgu kajas wastu: Laske mind elada! See oli saadan ise, see oli tema heal!... Ma näen sind wajuma, õde, langema, üle ääre kukkuma, ja seal all, seal sügawas, seal, kuhu sa lendes kukud, seal lõõmawad leegid nagu nilpawad keeled ja kostab kole naermine, hirmus nutmine ning hammaste kiristamine, ja sind wõetakse tuliste hangude ja punawate harkidega wasta ja wisatakse tulde, kus see on kõige lõõskawam... Õde, kas tead, mis on põrgutuli?... Kas tead, mis on wiimne päew?... Waata ometi, waata sinna alla, waata sinna põlewasse kuristikku, kus keksiwad tuhanded sarwikud! Kas näed nüüd?“

Elts tundis enesel were põue põhjas hanguwat ja äraräākimata hirm pigistas südame tal kokku. Nõnda polnud ta oma õde weel kunagi näinud. See polnud enam Anu, see oli keegi wõõras olewus, teadmata, kas inimene wõi waim, — see oli wiirastus.

Elts raputas ennast kõigest kehast ja äigas käega paar korda üle silmade, et lahti saada pildist, mida ta nägi, mis kütkestas ta sisemust. Ja et ta ometi Anu ära tundis, kuigi ainult tema näomudeli ja kehalaadi järgi, siis ta püüdis wiirastust peletada naeruga, ja hirmu tagasi tõrjudes ning julgust appi kutsudes hakkas ta heledal, põrgulisel laginal naerma...

Wähemalt Anu meelest oli see naer põrgulik. Tema ei mõistnud niisugust noorest, terwest rinnast ahastuse wäel wälja pitsitatud naerulaginat. Ta ei uskunud, et õde pidas teda pööraseks, meeletuks, sest ta tundis enese olewat täie mõistuse juures. Ja et tal oli see tundmus, siis ta pidas õde selleks,

kes mitte ei teadnud, mida ta tegi ja rääkis. Õe sees walitses ju see wõõras waim, keda tema kutsus kuradiks.

Mõne hetke püsis ta nõutult, mis teha. Siis korraga sai ta kalk, nagu terasega üle löödud nägu soojema paiste. Näis, nagu tuleks talle pikkamisi jälle meele, et inimene, kellest ta hirmu ja põlguse ajal oli eemale nihkunud, on tema lihane õde, wiieteistkümne-aastane õrn tütarlaps. Saadana walitsus selle üle ei wõinud olla weel liiga kindel, mitte jäädaw. See walitsus pidi Kõigewägewama abiga taganema.

Ja Anu wajus põlwili, tõstis käed taewa poole ning palus usumäratseja kuuma innuga, et jumal ajaks tema waese, õnnetu õe hingest õela pahareti wälja ja ehitaks enesele sinna templi. Anu palwetas nii meeleheitliku õhinaga, et higi ilmus tal hõbetilkadena otsaesile. Ja ta näis uskuwat, et ta seisab jumala palge ees, sest ta pilgutas närwilikult silmi, nagu torkaks teda selle palge liiga ere walgus, ja ta näo- ning kä-liigutusist oli märgata, kui kõneleks ta isikuga, kes seisab üsna tema lähedal...

Ja kuna Anu palwetas, puges Elts toast. Tema, kes oli siia tulnud abi otsima, läks minema abita. Abita ja trööstita. Sest see, kes seal käsi ringutas ja kellegagi kõneles, keda ei olnud näha, see ei mõistnud teda. See, kellelt ta oli abi otsinud, tarwitses ise abi ega wõinud kedagi teist aidata.

Elts jooksis selle palwetaja juurest koju, ja kui ta jõudis sinna, siis ta leidis jälle palwetajad eest.

Ta asus mõlema oma terwe, tugewa käega oma terwe, tugewa pea ümbert kinni ja küsis, kas siis kõik inimesed on läinud hulluks. Ja et ta mingit wastust ei saanud, siis ta kartis, et ta ise on läinud hulluks. — —

Lõhmuselt käis aga weel keegi teine trööösti ja meelejahutust otsimas. See oli Eltse wend Mikk. Kuid mitte Anu juurest. Mikk sai aru, et tema wanemate ja Anu wahel ei ole mingit wahet, ehk olgu siis, et Anu oli pehmem, lõdwem inimene kui isa ja ema. Anu ei tulnud wägiwallaga, Anu ei ähwardanud, ei neednud, ei sajatanud, — Anu palwetas

ainult, palwetas, manitses ja palus. Mikk tuli selle suure patuse juure, keda pidas kogu küla nii kõlwatuks — ta tuli Lõhmuse Taaweti juure abi otsima.

Aga mis oli selle poisiga kolmweerand aasta jooksul sündinud?

Senini oli ta ikka märku annud — oma tundeid kujutawate sõnade kaudu ta ju awaldada ei suutnud —, et tal on kodus midagi paha, et teda rõhub seal miski, pigistab, piinab. Ta oli seda wäljendanud üksikute urisemiste, röhitsemiste, sülgamiste, sagedasti ka ainult tumeda näoga, kulmukortsutamisega, mahasurutud ägamisega. Ühel päewal aga mõistis Mikk korraga kõnelda. Ta tuli Lõhmusele, kutsus Taaweti toast wälja ja hakkas temaga oues imeladusasti westlema.

„Õemees," ütles ta muu seas, „kas tead wähegi, millal see pöörane lugu kord lõpeb?"

„Misuke pöörane lugu?"

„See — see palwejändamine meil, see tembutamine, see inimesetapmine?... Sa oled mõistlik mees, Taawet, ütle: kas see ülepea lõpeb wõi peab ikka nõnna jääma?"

Taawet waatas talle terasemalt silma, enne kui kostis:

„Seda ma ei tea. Kui need inimesed oleksid noored, kellest reagid, kui nad oleksid lapsed, siis wõiksin sulle küll öelda, et see lõpeb kord ja nende himu soab täis niisukesest hullustamisest. Aga nad on paraku wanad inimesed, ja neid parandada ja pöörata on raske. Näe, poiss, ma ei soa oma naisestki wõitu, ja see on ometi weel noor."

„No siis tapawad meid — sind ja mind ja kõiki, kes põle nende killast?"

„Miks sa siis otse tapmisest reagid? Eks nad südant söö ja hinge kurna, aga kas me siis ei jõua wasta panna? Sa oled jo mees, Mikk, kannata wälja ja löö käega."

Mikk raputas pead ja ta näo üle lendas tume murepilw.

„Sina oled mees, sul on palju rammu ja mureta meelt. Aga woata mind, — ma — ma ei tea, mis pean peale

hakkama. Minu meelest on, kui peaksin kaotama mõistuse... Uss ja wiin, mõlemad teewad inimese hulluks. Kui nad mind usuga ei soa hulluks teha, siis wahest wiinaga. Wiina ja tubakaga."

Taawet astus poisile nii lähedale, et wiimase hingeaur puutus talle ninna. Mida ta Miku elawast kõnest ja wõõrast ilmest juba oli aimanud, sai nüüd kindlaks: poiss ei olnud kaine, ta oli joonud wiina. Esimest korda märkas ta seda Kiisa Mikust, sellest kainest ja karskest poisist, kes wiinaklaasi ikka nähtawa jälkusetundega tagasi oli lükanud, kui tema wõi keegi muu seda temale oli pakkunud.

„Poiss, kuhu sina siis oma noka täna oled pist?" hüüdis Taawet üllatusel, mis teda näis wapustawat nagu külmawärin.

Mikk naeris pool häbelikult, pool häbematult.

„Pudelisse pistsin — pudelisse ja tubakakotti!"

Ja ta tõmbas põuest wäikese, musta, täistopitud piibunossi wälja, pistis hammaste wahele ja küsis õemehelt tuld.

Wiimane waatles teda tüki aega tummalt, enne kui küsis:

„Aga mis see siis peab tähendama, poiss? Kes kurat ajas su pudeli ja tubakakoti kallale, mida sa jo ise ei sallind! Kas sa koa ei mõtle, mis isa ja ema ütlewad, kui seda näewad?"

„Mis nad mulle rohkem ikke wõiwad teha kui praegugi," ütles Mikk töntsi naeratusega, heites hoolimatult käega. „Paluma panewad — põlwili paluma, käed risti ja hambad risti. Ja kui ma ise ei oska paluda, siis paluwad nemad. Ja mina pean pealt kuulama ja järele pobisema, mis nende suust on läbi käind. See jo mu igapäine orjus töö kõrwas. Palu kas wõi wiimne mõistusenatuke peast!"

„Aga mis abi loodad sa siis wiinast ja tubakast soada?"

„Woata, Taawet" — ja Mikk astus komistawa sammu õemehele lähemale — „nad wihkawad wiina ja tubakat, ja et nad wiina ja tubakat wihkawad, siis — siis waja mul wiina ja tubakat armastada, — kiuste waja armastada,

kuigi nad mu südame ajawad pööritama. Sest mida nemad wihkawad, ega see wõi nii wäga paha olla... Kiuste, Taawet, — just kiuste..."

Poiss hakkas korraga silmi pilutama, pööras pea ära ja tõmbas oma suure, tõmmu käega üle näo. Taawet nägi, kuis ta sõrmede wahelt tuli paar piiska wargsi nähtawale.

Natukese aja pärast wõttis Mikk weidi pehmel keelel taas sõna:

„Mu meelest on wahel, kui ei elaks ma enam oma kodu. Woatan ringi — kõik nagu ümber moondatud... Ja nemad mõlemad — justku wõerad inimesed. Kas tead, Taawet, neil põle enam omad silmad peas, ei omad näod ees. Wahiwad mu peale justku paksu kloasi tagant, wõi — wõi läbi jää... Wahiwad mu peale, aga silmad näewad kedagi muud — otsiwad nagu pilwi, wõi tähti taewast, wõi tonta... Ja kui nad kangesti palwes on, kui isa, nagu ta ütleb, Jehoowaga palgehigis wõitleb ja ema Talle haawades puhkab wõi Õnnistegija rinnast werd joob — siis ei taha neid enam ära tunda. Justku endiste nägude üle oleks tõmmatud teised... Hirm kipub peale... Karju kas wõi appi..."

Lõhmus tõmbas sügawasti hinge tagasi, nii et see kuuldus nagu warjatud ohe. Seejuures surus pahema käe püksiwärwli wahele, nagu wajutisek äkitselt torkawa pistja peale.

„Sul on õigus, nõnna nad on — nõnna nad on kõik," kohmas ta hämaral näol, ja Miku kujutus tõi Taawetile nii mõnegi nähte ta enda majast silma ette.

Anu hakkas talle aegamööda soetama rahutust. Rahutust, tuska, muret.

Mida elawamini noorik oma wanemate ja Tõnu-Peetri peremehega läbi käis, mida sügawamale ta nende õlul, alalisel wastastikusel õhutusel sattus palwetuhinasse ja usuõhinasse, seda enam näis ta kõigest, mis tema ümber muidu elas ja liikus, wõõrduwat, seda enam eraldus ta inimestest, kes tema tuhinast osa ei wõtnud, tema hingega ühte ei elanud, seda kaugemale nihkus ta päew-päewalt oma mehest enda seesmise

eluga. Ka Taaveti meelest oli sagedasti, nagu elaks ta vahetatud naisega, nagu poleks nende vahel enam endist ühisust, endist sidet, endist usaldust. Ta ei tahtnud seda kaua uskuda, ta tõrjus niisuguseid mõtteid kui liialdatud kartuseid või petlikud oletuseid eneseest eemale ja rahustus lootusega, et niisugune temale arusaamatu vaimutaud mööduub nagu palavikuhoog, nagu haiglane tuju. Aga aeg veeres ja Anu ei toibunud. Ta vajus sügavamale selle udu sisse, kust tema kuju mehele vastu paistis muutunult ja moondatult, nagu Mikk ütles oma vanematest. Taavet ei leidnud Anu peast ka enam oma naise silmi, neid taevasselgeid sinisilmi, mida ta senini nii hästi oli mõistnud lugeda, ja mitte enam seda inimlik-sooja, temale nii hingeni tuttavat nägu oma pehme, sulatava paistega. Anu põues näis asuvat uus ilm, ja see hingas välja võõrast, kaledat, vastikut õhku.

Nagu oleks Mikk õemehe sisemisi pitsitusi aimanud, pöördis ta pooljulgustaval, pooltrööstival naeratusel tema poole ja hüüdis:

„Jah, sinu kodu pole koa enam taevariik, — tule, lähme paremat otsima!"

„Kust?"

„Tihase juurest."

„Sinuga k õ r t s i?"

„Miks siis mitte minuga? Kas liiga noor või? — Ükskord pean selle tee ometi võtma jalge alla — oasta ees või taga... Tule, mul kõrbeb süda ja suu!"

„Sa p e a d selle tee võtma jalge alla — miks?" küsis Taavet.

Mikk hakkas naerma — lohakalt, peaaegu toorelt. See oli joobnu jabur-inetu naer, mis venitas poisi terve näo korraga vastikuks. Seda märkas Lõhmuski, nii harjunud kui ta oli niisuguste nägudega, ja ta kulm läks kortsu.

„Sina küsid: miks?" kõneles Mikk edasi, hakates teise käsivarrest kinni. „Ega's kõik või jumalalasteks ja püha Jüri kutsikateks soada! Minust seda ei soa, ajagu nad mind kas

või Maltsveti äraneetud sigade sisse või poogu kantsli külge üles! Ennem jään juba ilmalaste kilda ja sinusuguste seltsimeheks, siis olen terve aruga inimeste seas... Tule, õemees, — ää häbene ühti, — Tihane näeb oma leti ääres nooremaid pinnijaid kui on Kiisa Mikk."

Lõhmuse südamele heitus rõhuv tundmus, hoolimata sellest, et tal enda seisukohalt võis noormehe ilmutatud meelsuse vastu sama vähe olla kui tema kutse vastu. Taavet oli teiste kõrtsisõpradega sel põhimõttelisel arvamisel, et päris mees peab jooma viina ja põletama piipu, et ta elu ilma elustava, erutava, julgustava, juttu edendava, vahel ka muret ja meelepaha kustutava rohuta oleks liiga üksluine ja tüütu. Ja ometi voolas tal, nähes seda noort, värsket, puhast last, kes oma õitsvat elu senini ilma mingisuguse kibeda rohuta maitsnud, midagi hingest läbi, mis teda laskis tõsiselt ja hoiatavalt ütelda:

„Mikk, ära kipu kõrtsi!"

Poiss ajas silmad suureks. Hüüd tuli otsekui võõrast suust.

„Miks?" küsis ta pool kogeldes.

„Seal põle hea olla."

„Põle hea olla? Ja seda ütled sina?"

„Jah, mina, sest mina tean seda."

„Aga sa ise?"

„Mina — ma olen kõrtsiga õppind. Sina aga põle temaga mitte õppind ja sellepärast on parem, et jääd temast eemale, niikaua kui võid."

„Aga just kiuste, nende kiuste —"

„Ei, oma kiuste, poiss, otse oma kiuste, ja seda on mõnigi noor poiss pärast kurjasti kahetsend."

Ja kuna ta seda teise heaks ütles, oli Lõhmuse meelest äkki, nagu läbistaks ta aju ta enesegi kohta arusaamise säde: ta tundis, et ta rääkis tõtt — tõtt, mille ta ise läbi proovinud. Kuis oli ta viinaga ennast juba nii palju kiusanud, oma elu mõrudaks teinud, ennast igal viisil kahjustanud ja teistele

enda kõrval, varemalt vanematele, nüüd naisele, kannatusi kaela toonud!

Ta hakkas Miku õlgadest kinni ja vennalik sõprus elas ta toonis, kui ta lisas:

„Ole nüüd mõistlik poiss, mine koju ja maga oma peatäis salaja välja. Kui nad soavad haisu ninasse, et sa oled loti pudelisse pist, siis istud varsti veel teravamate horkide otsas. Püüa oma igapäevane Maltsveti rist välja kannatada, ehk leiame edaspidi hea nõu, kuda meie palvepahareti nende seest välja ajame, nagu nemad nüüd meie seest põrgukuradit välja on hurjutamas. Kõrtsi võime kahekesi koa minna, ega mina selle vasta ole, aga ootame, kuni ajad paranevad."

Ja Mikk, hea poiss, kuulas sõbra nõu ja puges oma usuvastase peatäiega peitu, enne kui oma jõledas ilmalapseolekus isale või emale silma puutus.

Sellele väikesele juhtumusele järgnes Lõhmuse peres veel samal õhtul teine, mis pani Taaveti meele Maltsveti usu suhtes elavamalt mõlkuma kui kunagi enne.

Hoopis ootamata kombel ilmus selle usu isa, Järvamaa prohvet ise, Lõhmusele — kui teekäija, kes palus öömaja.

Juhan Leinberg oli suvel juba kord oma truu jüngri, Kiisa Mihkli, patustpöördimatu väimehe ukse pihta koputanud, et viimase naisele antud tõotust välja lunastada, aga paraku ei leidnud ta teda seekord kodust. Taavet tuli alles teisel päeval kuskilt kaugemast kõrtsist, kus ta meister Vikerpuuriga jaani-õhtut oli pühitsenud, niisuguses olukorras koju, et suur usumees, kes teda Kiisal oodanud, paremaks arvas edasi rännata ja jätta oma äratamiskatset teiseks korraks.

See oli ühel laupäeva-õhtul, paar nädalat enne mardipäeva. Lõhmuse pere sõi õhtust. Puhtaks küüritud valgel ristjalgadega laual auras suur pütt mustjat odrajahu-putru, mille silmast paistis sula või kuldselt nagu naeratav päike pilvest. Pudrupüti kõrval seisis piimapütt tilgastanud piimaga, mida vesise kaljaga julmalt oli ristitud ja rohkendatud.

Kodutehtud jämedad, hooletult õõnestatud puulusikad käisid kordamisi pudru sisse, uuristades sinna koopaid ja kuristikke, ja sealt piimapütti, selle sini-rohekat pinda alalisel liikel hoides, ja wiimaks wägewasti matsutawaisse suudesse.

Ainult peremees, perenaine ja teomees istusid, kõik teised seisid püsti laua ümber, ka elatanud tüdruk Tiiu. Tütarlaps Ellu, kellele laua äärde sündsat ruumi ei jäänud, ulatas lusika kahe istuja, perenaise ja Antsu, wahelt pudrusse ja kastesse, kuid ikka neil korril, kui wiimased oma lusikatega ees ei olnud ja läbipääs nende õlgade wahelt waba oli; Ellul jäi mõnigi kord wahele. Aga lapsel aega küllalt süüa.

Rukkirehi oli ülewal, tuba seepärast palaw nagu wihusaun. Sööjail seisid higitilgad ninadel ja otsaesidel nagu disweerakud. Tiiu pika, terawa nina otsast pudenes enam kui üks piisk lusikasse piima sisse, nagu poleks see juba muidugi wesine küllalt olnud. Palawat õhku täitis kuiwawa wilja, seinte ja parte külge jäänud suitsu ning higistawate inimeste naha hais — poolkibe, poolwänge ja natuke läpastanud. Kitsikut, neljanurgelist ruumi walgustas jõuetult ahju ääres seiswas tulepihis põlew kasepeerg, mida Ellu söömise wahel käis nuuskamas ja uuendamas. Seda hauawalgustust nõrgendas weel süsimust tahmwooder seinte, lae ja parte küljes, mis siit ja sealt salapäraselt hiilgas nagu kiwisüsi. Sel walgustusel, mis meie mõiste järgi küündis wahest seks, et inimene inimesele otsa ei jookseks, tehti terwe talw tööd — kedrati, kraasiti, kooti, õmmeldi, nõeluti ja lasti pussid tubase puutöö kallal wälkuda. Kuid päewane walgustus, mis pääses sisse ainult ukse-august, polnud palju parem, pilwise ilmaga jaolt weel nõrgem. Talupoeg oma haigete silmade ja põdewa waimuga kobas pimedas, roomas suitsust ja wingust ja tahmast kokku pressitud alalise öö sees, kuna mõisad tuledest särasid ja küllahiilguses elawaid inimesi warjasid, kes alatasa aru pidasid, kuidas hoida walgust taluhurtsikust jäädawalt eemale.

Heideldes, wärisewaid warje sünnitades, ronisid halekollased kiired peerutule tuksuwast leegikesest üle ruumi laiali,

nagu teed otsiwad, lookleiwad putukad. Nad panid wibusest wiriwendama määratu suure nõgise ahju, mille pragudes koos-olekut pidasid roostekariwa prussakad ja mille keris mustas nagu granaatide hunnik. Nad ronisid üle aukliku ja mühk-liku saiwipõranda, millel ei komistanud ainult talupoja pastla-jalg, teomehe poluti alla, mille põhjast wälja ulatusid sasi-tuustid ja mille pealt üle serwa ripendas tükk lõhkist kasuka-hõlma. Nad tantsisid laisalt nurka lükatud suitsenud wokkide ratastes ning wärtnates ja roomasid rehealuse ukse kõrwal seiswat weetõrt mööda üles, põlastaiwat helki heites seina küljes rippuwaile tööriistadele ning warnas unistaiwaile närus-tele riidehilpudele ja kõiwaks ning kujutuks wanunenud kübara-lätsudele. Ja lõppeks hakkasid nad õhukest sumedat wõrku kuduma perewanemate sasiga täietud abielu-sängi peale, mille peatsist, halli karmi waiba alt, torkas õlekubu oma otsa wälja.

See elamu on kurb nutmiseni. Ta on waene kerjamiseni. Ja Lõhmuse talu ei ole siin poolegi kehwemaid.

Õhtusöök jõuab lõpule; sööjad paneiwad lusikad lauale ja käed risti ning lööiwad silmad palweiwagaduses maha. Ainult peremees ei tee seda. Ta pühib suud ja otsib piipu. Nagu söögi eel, nii ütleb perenaine ka söögi lõpul sügaiwa, pühaliku häälega mõned palwesõnad. Peremees tõmbab piibu peerust põlema.

Korraga hakkab koer õues haukuma, natukese aja pärast läheb uks lahti ning poolkummargil astub madalast augus sisse Järwamaa prohwet.

Anu käed on weel ristis ja pea norus. Summutatud karjatusel hüppab ta järilt äkitselt püsti ja sirutab tulijale mõlemad käed wastu, imestuse, aukartuse ja õndsa rõõmuga. Lähemal pilgul on ta tema jalge ees maas, asub ta põlwede ümbert kinni, wahib säraiwal, jooiwastunud pilgul tema poole üles ja ta tuksuiwad huuled sosistaiwad:

„Sa tulid, Issanda sulane, sa tulid ometi kord!... Tänu sulle, et sa meid waeseid patuseid ei unustand!“

Keegi muu kodakondseist ei tunnud wõõrast peerutule nõrgal, wilkuwal paistel esimese pilguga, waid üksi tema.

Ja õnnistades pani külaline oma prohwetikäed tema pea peale ja wastas:

„Issanda rahu olgu sinuga ja teie kõigiga! Aamen.“

Tekkis waheaeg, mis oli nii tumm, et peerulõkke tasast särinat kilgi laulu kõrwal selgesti wõis kuulda. Ja kuulda oli ka peremehe ummistunud piibu wisin.

Siis heitis külaline, et endale teed rajada selle poole, kelle pärast ta tulnud, waimuliku näo kõrwale ning sirutas, kui Anu ta eest oli üles tõusnud, Taawetile käe lihtsal sõbralikkusel wastu.

„Tere, Lõhmuse peremees!... Waene teekäija palub ööseks peawarju ja küljealust, ja kui ei anta, siis lepib ja tänab ka, kui järi peal pool tundi saab jalgu puhata.“

Ja peremees wastas, piip hammaste wahel:

„Lõhmusel antakse igaühele ulualust, olgu juut wõi mustlane, ristiinimene wõi pagan.“

Ja kuna ta seda naljatamisi ütles, lendas Taaweti jämeda, toore talupojanäo üle jälle kord paiste, mis tegi selle näo weetlewaks, peaaegu jumekaks. Tema sõnades heljus midagi, mis andis neile tähelepanemisele sundiwa seesmise tuuma ja jõu. Kui Maltswet seda meest õieti mõistis, pidi ta teadma, et tal on tegemist wastasega, aga ausa ja õiglase wastasega.

„See on õige, sest ka Õnnistegija ei teinud wahet juuda ega galilea mehe wahel,“ kostis ta kergelt, ilma pühaliku toonita, kuna ta kübara warna pistis ja üleriide seljast tõmbas. Ja kui ta siis, hõõrudes kohmetunud käsi ja lastes silmi kõigi nende inimeste üle käia, kes teda nurkadest aukartliku uudishimuga wahtisid, ahju ääres pingil istet wõttis, lisandas ta jutu alustamiseks hariliku küsimuse peremehe käekäigu ja majapidamise järgi.

„Mis muud, kui waesus kipub majasse,“ wastas Taawet, istudes tema wastu, wanast rauapuust tehtud järile.

„Tänawune wiljasoak jälle nii armetu, et ei tea, mida sööd ise, mis annad loomale."

„No, rukis nähti siin nurgas heina-ajal jo üsna hea olewat."

„Läks korda, aga mis see aitas, kui tera warises peast põua pärast maha, ilma et sirpi kätte lasti wõtta. Mõisa wili oli koa enneaegu küps, ja ega see maha tohtind pudeneda."

„Waesus kipub majasse," kordas Maltswet pikkamisi ja mõttes, kuna ta paar korda käega oma ruugest habemest üle tõmbas. „Ma tunnen majasid, kuhu waesus kipub sellepärast sisse, et seal liiga wähe on jumalat."

„Meil just wastuoksa," wastas Taawet, lastes piibu toosist õli wälja. „Minu majas on liiga palju jumalat, see aitab waesust kutsuda."

„Kuda nii?"

„Noh, ega ristis käed tee tööd. Kui inimesed mitu korda päewas palwet teewad, eks siis jää mõnigi ilmlik talitus jumala hooleks. Ja jumal põle weel kellegi põllul käind rukist leikamas."

Wastane tikkus peale — usumees märkas seda.

„Peremees, peremees," ütles ta kahetsewa peawangutuse, aga ikka weel naeratawa salliwusega, „ei see ole õige jutt, mida mu kõrw nüüd kuuleb! Eks sa tea, mis pühakiri ütleb: Tee tööd ja palu jumalat! Ilma jumalata on kõik meie töö tühine."

„Aga pühakiri ütleb koa: Keegi ei wõi kahte isandat teenida, — liiategi nõnna, et ühe töö käib teise omast ikke ees. Teine isand jääb sedasi nälga, ja see isand, kes jääb nälga, olen mina."

„No, kulla wend," ütles suur usumees, pöördides kaswawa elawusega uskmata hinge poole, „kumb siis õigem ja parem peaks olema: teenida mammonat wõi jumalat?"

„Mammonat?" hüüdis Taawet Lõhmus ja hakkas naerma. „Kas sa, kallis mees, siis aganast leiwapalukest, mis hoiab

inimesel hinge waewalt sees, koa loed mammonaks? No, siis on see, mis sant kiriku-ukse ees korjab, koa aiwa patune mammon!"

„Mitte rikkusekogumine, mitte kuldwasika-kummardamine üksi põle mammonateenimine, armas sõber," ütles Maltswet, tõmmates pead linguft, „waid kiri nimetab mammonateenimiseks ka seda, kui inimene teeb oma peatoiduseks tööd ilma jumalat palumata, sest niisukese inimese kõht on tema jumal, ja see jumal on samasugune ebajumal nagu kõik teisedki."

„Aga minu majas palutakse, nagu ütlesin, rohkem jumalat, kui tehakse tööd, ja see ei mõedu niigi palju, et oleks igapäewast leiba küllalt. Mis see jumalapalumine siis õieti aitab?"

„Inimene peab olema kannatlik, kulla peremees. Jumala õnnistus tuleb weel. Kas ei ütle püha Siirak: ‚Kes Issandat kardab, sel peab wiimaks hea põli olema, ja ta peab armu leidma oma suremispäewal... Rohke tarkus on Issandat karta, ja see rõõmustab neid küllalt oma wiljaga. Kõik tema koja täidab ta kalliste asjadega ja kambrid seega, mis ta sünnitab!'..."

Taawet nühkis naeratades lõuga.

„Siis ei tee jumal õigust, kui ta palujaile annab alles ‚w i i m a k s' hea põlwe, neile aga, kes mitte ei palu, sagedasti juba enne. Ma tunnen inimesi, kellel on jumala asemel alati kurat suus, aga hea põli on neil juba käes, ja need on need kõige rikkamad. Kust see ometi tuli, waga wend Issandas, et sina ise siis said rikkaks, kui sa weel jumalat ei orjand ja teistele palwet ei pidand, waid olid Kukeweres ja Kostiweres patune kõrtsmik, patune nagu kõik teised, wahest niisama patune kui Lõhmuse peremeeski?"

Ka prohwet naeratas kannatlikult, kui ta habet silitades kostis:

„Jumala teed on imelikud ja tema tarkus ilmauurimata. Ühte ta katsub rikkusega, teist waesusega. Sa näed ometi,

kallis sõber, et ta on mind mammona kaudu õigele teele, see on, oma juure, juhatanud, ja kui ta sinule vara põle and, vaid vaesust, siis tal on ka sinuga hea nõu, kui sa aga tema sisse usud ja teda kardad ning armastad."

„Aga ma tean inimesi, kes karjusid eluaja jumalat appi ja läksid siiski vaesuses ja viletsuses hauda."

„Kas sa siis arvad, et nemad jäävad ilma tasuta? Sa võid julge olla, et nende päralt on taevariik ja et neile ei anta seal mitte kõige pahem paik Issanda aujärje ümber. Kas sa ei tea, et rikkus ei ole mitte igale inimesele õnnistuseks, vaid tihti kiusatusepaelteks ja komistamiskivideks? Pea ikke meeles, kulla vend, et mis ühele õnnistuseks, võib olla teisele hukatuseks ja taevane isa teab väga hästi, mis ta ühele ja teisele osaks annab."

Taavet toppis, ehk küll Anu silmad teda valjul hukkamõistel karistasid, prohveti nähes uuesti piipu.

„Kui sa, külamees, seda ütled, et mulle antakse mu vaesuse eest teises ilmas tasu, siis ää nõua, et ma palveorjusega viidaksin liiga palju aega," tähendas ta ilmalapse südamerahuga. „Eks sa tea kirjast isegi, et jumal annab patusele igal ajal armu, kas või silmapilk enne hingeheitmist. Tuletan sulle meele kurjategijat ristipuu peal, kes läks jumala pojaga seltsis sealtsamast otseteed taevariiki. Mis kasu on mul siis eluaegsest põlvitamisest ja küüntetõstmisest ja palvepobisemisest, kui üks ainus sõna surmatunnil teeb sedasama head?"

Perenaine, sulane ja tüdruk — nad kõik vahtisid nurgast nii kohkunud nägudega patuse peremehe poole, nagu ootaksid, et toapõrand ajab lõuad lahti ja neelab ära uskmatu inimese. Anu värises algusest saadik, ja ta ärevus kasvas meeste jutu jooksul nii väga, et ta võttis imeva lapse suust rinna ja pani väikese vigase Juku Ellu sülle. Ise tõttas võitlusest osa võtma.

„Kas sa siis tead, millal su surmatund tuleb?" hüüdis ta välkuval silmal, ja ta noomivas toonis võbises midagi, mis püüdis usuisalt patuse jõledust nagu andeks paluda.

„Surm wõib sulle äkitselt tulla nagu wälk pilwist, nii et sa enam ei saa wiiksatadagi, ammuks siis jumalalt oma pattusid andeks paluda."

„Seisab jo kirjas, et muud põle waja öelda, kui: ‚Isa, anna andeks!' Niipalju aega mulle ikke weel jääb, kui just rabandus elu ei wõta... Aga et ma igatahes julge oleksin," lisas Taawet kerge, suu ümbert muhelewa pilkega juure, „siis teadke, et ma selle sõna juba ammu olen ära öeld — jumalal on juba kirjas, et ma tema käest oma patud olen andeks palund."

Tekkis wäike waheaeg.

Kuna Juhan Leinberg köhatas ja käsi hõõrudes näilikult mõtteid kogus, nihkus Anu oma järikesega närwilikult ja piinailmel meestele ligemale. Ants ja Tiiu waatasid aga tummalt ja töbilt teineteise otsa, nagu ei saaks nad aru, miks ei hakka prohwet nii suurt patust, nagu on nende peremees, laia suuga noomima, et ta ometi kord wait jääks ja alla annaks.

„Sa igatsed parema põlwe järele," wõttis Maltswet jälle rahulikult ja sõbralikult sõna, „ning arwad, et jumalapalumine ei too sulle seda. Ütle mulle, wend, kust sa seda tead, et sinu palumist ei wõeta kuulda? Kust sa tead seda, enne kui sa põle teind katset? Sest mis tähendab, et mõned palujad abi põle saand? Ma tean hulgakaupa teisi, kelle palweid täie mõõduga on täidetud, ja pühakirjast oled wist isegi lugend, kuda Issand Seebaot waga inimesi ja oma ustawaid sulaseid õnnistas igasugu hinge- ja ihuwaraga. Mis kahju see sulle teeks, kui sa oma hinge pühitseksid Jeesusele ja mõne aja loodaksid tema abi peale, täis kindlat ristiinimese usku?"

„Jääksin nälga," kostis Taawet kuiwalt. „Sest kui mina koa weel peaksin neli-wiis korda päewas palwetundi ja wiskaksin pühapäe iga töö nurka, siis on käpaga katsuda, et puudus kaswab ja mitte ei kao."

„Seda sa ei wõi enne teada, kui oled katset teind."

„Niisukest katset ei wõi ma naljalt teha, — oleksin ühe oastaga otsas. Eks siis need palweorjad siin, minu waene eit

kõige ees, näita küll, kui palju kasu see küürutamine ja wingerdamine toob: meie läheme ühtepuhku allamäge, abi põle kuskilt märgata."

Maltswet pani käe raskelt Lõhmuse õlale.

„Wend, ma tahan sulle suu sisse öelda, kust see tuleb. See tuleb sellest, et peremees ise ei kõnni usus ja palwes nende eel! Peremees on perekonna pea, nagu Kristus on koguduse pea. Kuda wõib naise ja ümmardajate palwe üksi toime saata, et jumal läkitab oma õnnistuse majasse, kui peremees, kes saab suurema kasu omale, on uskmata ja kõnnib koguni radadel, kus kõnniwad hukkaläinud inimesed, need, keda nuhtleb maapealnegi seadus."

Seegi tähendus ei rikkunud suure patuse jumalakartmata rahu.

„Siis pean mina, waene kurjategija, jumalat paremaks, kui teie, wagad palujad," pajatas ta piipu popsides. „Ma arwan, et jumal, kui ta meiesuguste asjadega ülepea teeb tegemist, teiste palweid sellepärast ei jäta kuulmata, et nende seas on üks, kes mitte ei palu. Jumal jo ülekohut ei salli, ja see oleks lausa ülekohus, mis ta ise teeks."

„Aga õnnistusest, mis jumal soadaks majasse, soakfid sina koa osa, ja seda Issand ei taha," ütles Anu.

„Soo," naeris Taawet, „ja sellepärast laseb ta hea mees teid kõiki puudust kannatada! Nagu jumalal wõimalik põleks mind wiletsakest iga wiisi nuhelda — kas wõi aiateiba sisse torgata wõi kerisekiwidel küpsetada! Küll see teie jumal aga on wäeti ja nõutu elukas! Ei suuda Lõhmuse Taawetikestki korrapärast karistada!"

„Jumala teed ei ole mitte meie teed ja jumala mõtted ei ole mitte meie mõtted — pea seda meeles, sa uhke mees oma ilmlikus tarkuses!" Maltswet toon wõttis juba tõsisema, sügawama, pühaduse poole upitatud kõla. „Kust wõid sina teada, et Issand sulle just sellega ei püüa südameukse pihta koputada, et ta sinu armast naist ja sinu waest wigast last kui ka sinu ustawaid ümmardajaid sinu nähes laseb puudust kan-

natada? Sinu silm näeb neid nende hädas ja sinu süda tunneb kurbtust selle üle, ja see on sulle karistawaks manitsuseks, et sa hakkaksid oma hinge pööramise peale mõtlema. Oh, tee siis seda kord, kui sa oled kaastundlik inimene, kelle süda suudab weel pehmeks minna! Heida armu oma õnnetu naise peale, kes ei kannata mitte ainult leiwapuudust, waid ka seda palju suuremat walu, et tema mees seisab Õnnistegijast eemal, peab Issanda püha sõna tühiseks ja oma lihalikku tarkust, mis on Kõigewägewama silmas rumalus, enamaks kui Jehoowa elusõna. Wend, hakka mõtlema, — tee aru oma majapidamisest, — pööra ümber, kuni on weel aeg!"

Ja kui kangekaelne patune kohe ei kostnud, waid waatas isewärki halemeelsel muigel enda jalge wahele maha, hakkas prohwet talle oma suurest jumalasõna-ladust piiblisalme ette laduma, mis pidid näitama, kuidas inimene ilma põlewa usuta ja ilma ususeaduste täpse täitmiseta läheb kõige oma maapealse eluga raisku, hukates teiste elu enda kõrwal ja sattudes armutult sinna, kus on ulgumine ja hammaste kiristamine. Ja et seda igawesti kestwat koledat otsa patusele kui ka usklikkudele wõimalikult kujukalt waimusilma ette maalida, wõttis waga hingeärataja kõik oma fantaasia ja kõneosawuse pühakirjasõnadele appi ning andis wiimsest päewast, põrgu oludest, neetud hingede piinast ja kuradite ärarääkimata toorest talitusest nende kallal kirjelduse, mis ei ajanud mitte ainult Ellule ja Jaagule kananahka ihu peale, waid ka Tiiule ja Antsule, perenaisest hoopis rääkimata. Seejuures laskis prohwet läbi paista, et wiimne kohtupäew ei olewat enam sugugi kaugel; seda tunnistada mitmesugused märgid, mis pühad ettenägijad, nende seas Johannes oma ilmutamisraamatus, kirja pannud.

Seda arutas ta enam üldises mõttes, ilma peremehe isikut otsekohe puutumata, käänas aga siis, kui Lõhmus ikka weel waikides pealt kuulas, otseteed eesmärgi poole, kuigi wallitud sõnadega, ja heitis talle ette ta pattusid kainuse, karskuse ja wõõra wara puutumatuse wastu, wäga piltlikult näidates, missugused kurwad tagajärjed olewat niisugustel

tegudel juba ilmlikus elus tegija enese kui ka ta omaste kohta, hoopis rääkimata kohutavast saatusest, mis ootab hinge teises ilmas. Vaimulikkude viisil tuli ta, loogikast ja järjekindlusest hoolimata, ikka jälle asjade juure tagasi, mis vastane enda usulisest seisupaigast ja pühakirja enese sõnade põhjal juba ümber lükanud; vahe oli ainult selles, et ta jooksis ringi kord ühtepidi ja siis teistpidi ära. Nõnda jättis ta muu seas tähele panemata, et vastane arvas vähese palvetamisega ja kasina jumalateenimisega piibli õpetuse põhjal niisama hästi läbi saavat kui teised liialise usuorjuse ja kõiksugu väliste kommete täitmisega. Usumehe viisil nägi ta usu alust ja tuuma ainult nähtavas tegevuses, tegelikus ülesnäitamises kõiksugu tseremooniate näol — välispidises kultuses. Kujutleda enesele usku ilma kultuseta oli talle sama võimatu nagu kombelist elu ilma usuta. Ta ei mõistnud oma vastast, nagu see ei mõistnud teda. Siin seisid vastastikku kaks võõrast hinge ning iseloomu, kellel kummalgi isesugused aimed, tunded, ihad ja võimed. Need ei lähene kunagi teineteisele, sulatatagu neid kas või tulel ühises vormis.

Kui nad seda olekssid teadnud, siis nad poleks edasi vaielnud. Aga et nad ei teadnud, seepärast ei jäänud suur patune suurele vagale vastust võlgu. Taavet Lõhmus ütles, kui ta juba küllalt oli vaikinud:

„Külamees, ma tahan sulle nüüd kõik ära öelda, mis mul südame peal, ja kui mõni sõna käib sulle kandu, siis ää mine peruks, nagu mina ei löönd tagant üles, kui sa mind togisid oma sõnadega... Maltsveti-papa, eks ole lugu nõnna: Sina, ja see siin, ja need seal, ja vahel koa see seal" — ta tähendas järgemööda oma naise ning Kiisa ja Tõnu-Peetri talude poole — „teie kõik tahate mulle oma usku nagu rangisid kaela ajada, selle järele küsimata, kas rangid mulle koa kaela lähevad. Ja mina tahan teile avalikult ütelda, et nad ei lähe mulle kaela. Nad on mulle liiga kitsad. Nad pigistakssid mu hinge kinni. Teie rangid võivad teile endile head olla, mulle nad ei kõlba..."

„Kentsakas, et nõnda ikke need mõtlewad, kes lihahimusid orjawad ja neist ei raatsi lahti lüüa," tähendas Juhan Leinberg naeratusega, mis pidi sõnade terawust pehmendama.

„See põle õige, püha mees," wastas Lõhmus. „Sest siis peaksid kõik need olema sinu karja talled, kes ei orja lihahimusid, kes ei joo, ei riku abielu, ei käi wargil, ei tõmma piipu, ja muud weel. Wõi nad peaksid olema wähemalt palweinimesed, suured kirikus- ja palwemajas-käijad. Sa tead aga isegi, kui pisike on sinu kogudus ja kui palju on neid, kes ilma sinu usuta ja ilma alati kiriku- ja palwemaja-teed tallamata ei orja lihahimusid, waid elawad justament nõnna, nagu sina ja papid nõuate... Näe, üks niisuke astub praegu uksest sisse..."

Hiline külaline, kes pistis pea usuwaidlusest weelgi palawamaks läinud tuppa, oli Seenepalu Andres, kohalik talitaja, Lõhmuse peremehe üleaedne ja sõber.

„Otsi omale iste, Andres, ja hoia oma jutt pärastiseks, meil on siin külamehega tähtsad asjad õiendada," ütles Taawet, jättes naabri teretus wastamata ja osutades piibuwarrega järi poole, mille tõi Ellu nurgast wälja. Ja kui Seenepalu peremees istunud — pärast seda kui ta Juhan Leinbergile, keda ta näo ja paari jutluse järgi tundis, kätt annud —, pöördis Lõhmus jutuga jälle usumehe poole.

„Siin istub nüüd mees, kes ei orja lihahimusid, kes põle piibu ega wiina ega wõera naise sõber, kelle peale ei wõi keegi näpuga näidata, et ta oleks miski seaduse wasta eksind wõi ligimesele ülekohut teind. Ja see mees ei ole mitte sinu usku, ta põle ka mitte palwerahwa usku, ta käib kirikus aina hea ilmaga ja hommiku- ja õhtu- ja söömapalwet ta ei loe. Ütle mulle nüüd: Kust on see mees oma head eluwiisid soand? Mis asi hoiab teda lihahimude eest ja kurja tegemast?"

„See on jumal, kes teda hoiab ja juhib."

„Ja mind ei hoia ega juhi jumal mitte?"

„Sul põle usku."

„Mul on niisama palju usku kui selgi mehel, ja temal

niisama wähe kui minul. Me oleme täiesti üheusulised. Meie mõtted lähewad igas asjas, ka usuasjas, wäga kokku. Sellepärast olemegi sõbrad. Küsi ta enese käest, kas ma waletan."

„Ja tema käsi käib hästi?" küsis Maltswet.

„Paremini kui Kiisa-Mihklil ja Tõnu-Peetri Madisel. Ta on kõige jõukam peremees wallas."

„Siis on jumalal temaga miski nõu."

„Misuke nõu?"

„Seda ei wõi lihalik inimene teada."

„Aga ehk on jumalal minuga koa miski nõu?"

„Wõib olla."

„Aga siis ei tohi sina jumala nõule wahele tükkida ja mind püüda patust pöörata."

„Kui jumal seda ei taha, siis ei lase ta seda korda minna."

„No siis wõid julge olla, et jumal seda ei taha," naeratas Lõhmus, ja samasugune naeratus tärkas Seenepalu peremehe tiheda musta habeme seest ta punastele huultele. „Aga olgu kuda on, seda näed nüüd isegi, et kõik, kes sinu põlewale usule wastu puiklewad, põle mitte lihahimude orjajad, kellel raske on neist lahti lüüa. Sest küsi selle mehe käest järele, kas ta tahaks sinu usku heita. Ta ei taha. Rangid ei lähe talle kaela. Nad on koa temale liiga kitsad. Ja mis weel tähtsam: temal ja minul — meil mõlemil on juba rangid kaelas. Teisi nende peale ei mahu. Ja omi teiste wasta wahetada me ei taha."

„Ja *teie* rangid on?"

„Meie *oma* usk. See usk, mis lubab üht lihahimudega, teist ilma nendeta elada. See lahe usk on meile niisama kallis kui sinu kitsas usk sinule. Sina aga tahad meilt meie usku wõtta ja topid oma usku asemele..."

„Sellepärast, et minu usk on õigem."

„Kust sa seda tead? Me ütleme, et *meie* usk on õigem."

„Eks pühakiri tee otsust."

„Pühakirja järele on mõlemad usud õiged. Pühakiri le-

pid kord wähese palumisega ja ilma wälispidiste kommeteta, teinekord nõuab ta alalist palumist ja kõiksugu wälispidiseid kombeid. Igaüks wõib walida, kuda süda kutsub. Aga kas tead, mispoolest on meie usk sinu omast ees? Ta ei luba meid minna sinu usku käest wõtma. Meie ei ütle sulle ega sinu jüngritele mitte: Kuulge, te lähete põrgusse, kui te mitte nõnna ei usu, nagu meie usume. Ma lasen oma naist ja oma teenijaid uskuda, mida tahawad, ja paluda, milla tahawad, ma lasen neid endi riiete ja juuste ja toiduga jännata, niipalju kui neil himu on, lasen neid aega raisata ja olen nad pühapäewasest tööst priiks teind, kuigi majapidamine soab rasket kahju. Aga woata, mis nemad teewad! Minu naisel põle hingerahu, sest et mina põle tema usku, ja minu sulasel ja tüdrukul koa mitte. Minu naine piinab ja painab mind hommikust õhtani, et ma heidaks tema usku, ja kummardaks tema jumalat, ja teeks kaasa kõiki neid tükka, mida nõuab tema usk ja mis on minu meelest tühine ja rumal tembutamine. Ta tüütab mu südame ää nurudes ja irades, nuttes ja õhates, et ma ei sööks enam suutäit sealiha, ei pistaks piipu hammaste wahele, ei wõtaks tilka wiina suhu, ja kui ta oleks kuri inimene ja minust tugewam, siis soaksin ta käest oma usu pärast koa weel sugeda! Mina aga ei puudu teda, ei laida tema usku, ei urise ega porise tema kallal... Kas näed, prohwet, et sinu usk on meie omast ses tükis pahem, olgu ta nüüd õigem wõi waltsim. Meie jätame teid rahule, miks ei jäta teie meid rahule?"

„Ma põle oma usku wägise kellelegi peale tuupind," tähendas Maltswet.

„Wägise ei sogi. Aga sedawiisi küll, et sa laidad teise usu moa põhja ära ja kiidad oma usku taewani õigeks... Ja siis on sinu usul weel üks paha hoak, mis mind iga päe kriimustab. Sinu lambad põlgawad kõiki, kes ei ole nendega ühest karjast, ja peawad neid kuradi kasuloomadeks. Sinu usk, külamees, on teind, et mul ei ole enam naist ega sõpru majas — sest teenijad olid enne mu sõbrad —, waid aina wastased ja waenlased, kes waatawad mu peale jälkusega, sest nad

arwawad, et ma pean kuradiga ühendust ja olen põrgu jaoks küps. Sina, prohwet, wõtsid minult mu naise ja mu sõbrad."

„Aga ehk kaotasid nemad sinu?"

„Ei. Sest mina olen see, kes ma enne olin, aga nemad on teised. Nad pole enam terwed inimesed. Sa oled nad haigeks teind oma usuga. Ja kahju kannan mina... Kuule, külamees —" ning Taawet Lõhmus tõusis püsti, ta hääl kõmises ja wärises — „sa oled mind ilma jät kõige kallimast, mis mul oli ja mu südant rõemustas... Mul ei ole enam naist... See on sinu usu wili."

Prohwet wäristas tugewasti pead ja ta silmad omandasid sätendawa läike.

„Sa eksid, mees. Mina pole sinult kedagi wõtnud. See, kes lambaid lahutab oinastest, on jumal. Sinu ja su naise wahele on Kõigewägewam ise astunud, kuni sa meelt pöörad ja Issanda tahtmist täidad."

„Nüüd reagid otsekohe pühakirja wasta, palwemees, kui sa mitte jälle mõnda salmi ei leia, mis sind silmusest peastab," naeratas Taawet ning istus, kui ta põrandal korra ringi pöördinud ja, nagu erutatud meele jahutuseks, kapast kalja joonud, jälle järile maha. „Kuda see wõib olla, et jumal astub abielurahwa wahele ja lahutab nende meeli, keda ta ise on pand koos elama ja kes peawad olema üks ihu ja üks hing! Ma olen koa natuke piiblit sorind, ja seal seisab kuskil, Pauluse roamatus koguni, et usklik mees peab leppima uskmata naisega ja usklik naine uskmata mehega, sest uskmata mees on pühitsetud naise läbi ja uskmata naine on pühitsetud mehe läbi."

Aga prohwet ei jäänud kitsikusse; ta kostis, kuigi põigeldes:

„Kulla mees, jumal katsub kõik nõud ära, et teha patuse meelt pehmeks ja peksta uskmata hinge rusuks. Sinu süda teeb haiget, et sinu naine, keda sa armastad, ei ole sinuga enam ühel meelel, nagu sa mulle kaebad. Selle südamewalu saatis sulle jumal, et sind sundida usu poole pöörmisele. Muidu on

aga püha Pauluse sõna tõeks tehtud, sest sinu usklik naine ei jäta sind, uskmata meest, mitte maha, waid lepib sinuga."

Taawet waatas Andrese otsa ja mõlemate mõte oli wist: Wiska, kuda tahad, ikka kukub käppade peale! Siis ütles Lõhmus:

„Aga sa pane tähele, et uskmata mehel ei ole sugugi waja usklikuks soada, sest Pauluse sõna järele on ta juba pühitsetud oma naise läbi. Paulus annab hoopis suurema priiuse uskumises, kui sina ja kõik need teised usuõpetajad kirikus ja palwemajas; ta jätab päris uskmatagi rahule ja tunnistab ta õigeks."

Aga usumees wastu:

„Armas hing, sa ei saa püha Pauluse sõnast õieti aru. See sõna tähendab üksnes, et a b i e l u on pühitsetud usklikku naise wõi mehe läbi —"

„Seda seal ei seisa."

„Aga seal seisawad — waata aga järgi — tagajärel sõnad: ‚sest muidu oleksid teie lapsed roojased, aga nüüd on nad pühad.' See tähendab ometi, et a b i e l u on pühitsetud, ja nimelt laste pärast."

„Aga miks ei ole siis uskmata mees wõi naine pühitsetud, olgugi et laste pärast?" hüüdis Lõhmus. „Miks sa keerad selge sõna teisiti ja seletad undrehti?... Aga jääme asja juure. Sa ütlesid, et jumal tahab mind selle südamewaluga, mis mul mu naise pärast on, sundida sinu usu poole pöörama. Küsi nüüd mu naise käest, kas temal põle minu pärast palju suurem südamewalu, kui minul tema pärast! Miks siis teda, waga hinge, waewatakse?"

„Usklikud tunnewad uskmata inimeste pattude pärast ikka walu. Mõtle jumala poja peale, kes ilma pattude pärast pidi surmawalu kannatama."

„Aga siis põle ju wagade ja patuste wahel miski wahet: mõlemad kannatawad walu."

„Wahe on suur, armas wend: wagade walu lõpeb taewas, patuste walu kestab igawesti!"

„Aga ehk tahab jumal mu naist südamewalu läbi sundida *minu* usku wasta wõtma? Ehk ta tahab tema kaelast ära wõtta sinu kitsad rangid ja minu laiad asemele panna?"

„Mees, sul ei *ole* usku!"

„Sa kuuled, et on."

„See ei ole usk, sest et see ei ole õige usk."

„Kust sa seda tead?"

„Seda näitawad sinu teod, seda tunnistab su elu!"

„Soo, nüüd oleme siis ennejutluse-laulu juure jälle tagasi jõund!" hüüdis Taawet Lõhmus ja lõi naerdes käega wastu põlwe. „Pane siis nüüd tähele, külamees, mis ma sulle *oma* elust, ja *oma* tegudest, ja *oma* usust, ja *sinu* usust, ja kõigi teiste usumeeste usust weel kord lühidalt katsun seletada, et jõuaksime ükskord lõpule... Mina ütlen sulle oma tundmist mööda, et usul, olgu sinu wõi minu wõi kiriku usk, põle inimese elu ja tegudega midagi tegemist. Woata, siin istub Lõhmuse Taawet, see joodik, see waras, see abielu-rikkuja, ja seal istub Seenepalu Andres, see mees, kes põle mitte joodik, ega waras, ega abielurikkuja, ega miski muu kurja teglja. Ja meie oleme ühte usku. Meil mõlemil on see usk, mis ütleb: ‚Ja kui sina jumalat palud, ei pea sina olema kui salalikud, sest nemad armastawad kogudusekodades ja uulitsanurkade peal seistes jumalat paluda, et inimesed peawad neid nägema.' Kui *meie* palume jumalat, külamees, siis läheme ‚oma kambri ja paneme ukse kinni ja palume oma Isa, kes on salajas', ja meie ei lobise mitte palju, nagu sinu-usulised ja wennaste-usulised ja kanged kiriku-usulised, ‚sest nemad arwawad, et neid kuuldakse nende palju lobisemise pärast'... Olgu see usk nüüd õige wõi wale, hea wõi paha, aga ta oleks pidand Lõhmuse Taawetist tegema samasuguse mehe, nagu on Seenepalu Andres, wõi Seenepalu Andresest niisukese, nagu on Lõhmuse Taawet. Aga ei! Andres elab ausat elu, Taawet autut. Taawet tahaks hea meelega niisukest elu elada, nagu elab Andres, aga ta ei soa, ei suuda. Andresele pole see aga sugugi raske — ta ei oskagi teistmoodi elada. Ta ei soakski nõnna elada, nagu elab

Taawet. Pakkuge Andresele wiina — ta ei joo ennast täis, aga Taawet joob enese täis; kutsuge Andrest ilusa tüdruku juure — ta ei lähe, aga Taawetile lööb weri pähe ja ta läheb; meelitage Andrest wargile — ta ei tule, tal pole seda tarwiski, sest ta on jõukas mees; aga Taawet tuleb, sest ta ei jäksa wasta panna ja tal on puudus majas...

„Ma tahan teile aga weel rohkem öelda — teile kõigile, kes te siin koos olete minu peale kaebamas ja minu üle kohut mõistmas. Ma tahan teile öelda, et mul on kade meel Andrese ja iga teise peale, kes elab nõnna nagu tema. Mul on südame põhjas kahju igast peatäiest, mis ma olen wõt, ja igast pahast teost, mis olen teind. Mul on meel hale oma naisest, kui ma teda oma tegudega olen kurwastand, ja tema silmawesi teeb mulle walu. Ma siunan ennast seaks ja luban oma elu parandada. Aga ma ei soa. Mul põle jõudu. Mulle põle seda jõudu antud. Andresele on antud. Ma jään seaks ja Andres jääb inimeseks. Ja niisukesi sigu on palju ja niisukesi inimesi on palju. Ja neil on üks usk, aga nende teod ja nende elu põle mitte üks. Taawetist ei wõi soada Andres ega Andresest Taawet.

„Aga lugu põle mitte *meie* usus üksi nõnna, waid igas teises koa. Ma tunnen kirikurahwast ja palwerahwast ja maltswettisid, kes on ausad inimesed, aga ma tunnen koa omasuguseid ja pahemaid nende hulgas. Sellest näete, et usk ei tee mitte inimese elu ja tegusi. Kes jõuab, elab ausasti, kes ei jõua, elab autult. Ja kui usk mõnele jõudu annab, siis ta ei anna ammugi kõigile jõudu. Ja neid, kellele ta jõudu ei anna, on tohutu palju, sest muidu elaksid moa peal inglid.

„Ja nüüd ütlen ära, mis ma *sinu* usust arwan, prohwet. Sinu usk on nagu teisedki usud, ja piiblist on ta wõetud ja waleusuks ei wõi teda keegi tunnistada, kes õiglane tahab olla. Aga sinu usk on kangem kui teised usud, kangem koa kui Aniste-papa usk. Sinu usk on nii kange, et ta ajab meeled segaseks nagu puskarine piiritus wõi kõige kangem

tubakas. Meeled segaseks ja aru pahempidi. Ta ajab keksima ja siputama ja hundiratast lööma ja tiritamme kaswatama. Ja need, kes pealt waatawad, ajab ta naerule wõi haledusele — nõnna, kuda on kellegi süda. Ma ei usu, et sinu usk wanaks igab ja su kogudus suureks kaswab. Seks on su usk liiga kitsas — pigistab ja kägistab. Minu ja Andrese usullstest ei heida küll keegi sinu usku, ehk olgu siis, et kange lehk teeb mõne uimaseks..."

Maltswet tahtis wahele rääkida, aga Lõhmus ei annud sõna käest, waid kõneles senisel kergesti würtsitud naljatoonil edasi:

„Ma tean, mida sa tahad öelda. Sa tahad öelda, et sinu usk siiski juhib inimese elu ja tegusi. Olla jo mõned jät wiina maha ja wiind warastud wara tagasi. Aga see sündis nii esimese tuhinaga, sinu kange usu wingus, kui oldi joobnud. Pärast jääb see ära. Siis, kui pohmelus möödas ja pead jälle selgemad. Ei jõua sinugi usk inimesi jäädawalt paremaks ega pahemaks teha, kui nad muidu olekſid — oma teod teewad te'sed ikke ise, nii kuda kellegi waim käsib ja ihu nõuab...

„Ja nüüd weel poar sõna minu tegudest, mispärast sa mind — wist mu naise kutsudes — tulid noomima. Ma ei salga ega wähenda midagi. Ütlen sulle aga niipalju, et ma ikke oma raha eest olen joond, põle jät wõlga maksmata ega purjus peaga tehtud kahju tasumata ja olen ligimesele sündind ülekohut püind jälle heaks teha. Ma põle hädasse jät tüdrukuid, kellega eksisin, ega oma naist lepitamata. Ja kui ma warastasin, siis wõtsin ikke selle wara, kellel oli rohkem, kui ta tarwitas, ja kes seda mitte oma higiwaewaga põld teenind. Enamasti wõtsin mõisast... Ja nüüd põle mul enam midagi öelda."

Ta koputas piibu järi otsa wastu tuhast tühjaks ja pistis kampsuni taskusse. Siis hakkas rahuga pastla-paelu lahti päästma, raputas jalanõud maha, wõttis niisked, porised nartsud jalgade ümbert ning jäi üleskääritud säärsukkadega, mis

ulatusid põlve ümbert kitsenahast kintspükste alla, jalgu kuiwatades ja soendades istuma. Ta oli oma paksud, werekad huuled tulitanud mokahabeme all, mis üksikute harwade tortidena üle suu langesid ja mille wahelt, kui ta rääkis, suured, terwed ja helewalged talupoja-hambad wälja wilkusid, nii kõwasti kinni pigistanud, nagu ei tahaks ta täna enam sõnagi lausuda. Ja ka tema laiale, punakale, tursunud näole, millest wäiklased, halja raua karwa silmad terawalt nagu naaskliotsad wälja torkisid, heitus isewärki kinnine wari, nagu läbitungimata kate, mille küljest näiliselt iga sõna pidi tagasi põrkama.

Juhan Leinbergi pilk wiibis natuke aega otsides, koputades, urgitsedes selle kinnilööduд näo, selle suure, loperguse, kiwikõwaduse pealuu küljes, siis ta lõi silmad nõutult maha. Niisuguse inimesega polnud midagi peale hakata. Maltswetil oli tundmus, et ta selle mehe sisse kuidagi ei pääse, sest iga auk ja pragu oli kinni topitud ja iga pehmem koht näis puuduwat. Terawaim mõõk ja piik, jumalasõna igaweses leegis sepitsetud, ei suutnud läbistada tihedaid soomuseid, mis kuradilt laenatud patutarkus ja põrgust päritud kangekaelsus oli selle mehe hinge ümber kaswatanud.

Ja see mees oli kardetaw oma patutarkuses ja põrgulises kangekaelsuses — kardetaw isegi Järwamaa prohwetile. Sest see mees oskas kõnelda. Peaaegu nagu prohwet ise. Ta kõneles ajuti nagu raamatust. Nagu prohwetki kõneles raamatust. Nagu prohwet piiblist, nii kõneles tema kuradi testamendist. Ja wahel tuli talle nagu waim peale. Nagu prohwetile waim peale tuli. Nagu prohwetile püha waim, nii tuli temale kuri waim peale... Häda, kui see mees astub rahwa sekka ja kõneleb! Häda, kui ta usklikkude maltswettide keskel ajab oma mitmeharalise osawa keele, mille saadan ise talle suhu pannud, usikawalusega wälja!

Ja Juhan Leinberg waatas rahutult ringi.

Aga korraga tuli talle meele, et see mees on joodik ja waras ja abielu-rikkuja, ja see rahustas teda. Sest sel mehel

ei wõinud olla rahwa kohta mõju. Kes usaldas niisugust? Tema elu ja tema teod mõistsid ta sõnad hukka. Oli otse õnn, et see nõnda oli...

Aga seejuures langes prohweti pilk teise uskmatu peale. Selle peale, kelle elu ja teod olid laitmatud. Ja wägew himu ajas teda katsuma, kas mitte see ei ole kardetaw. Kas mitte sel hundil ei läheks korda tema karjast mõnd tallekest ära wiia.

Mees, kelle poole ta pöördis, oli näolt kahtlane küllalt. Selles mustja habemega piiratud tõmmus näos oli midagi allaheitumatut ja sõnakuulmatut. Neis toomingakoore karwa silmades elas ning põles midagi uhket, ülekäiwat, midagi wõitlikku. Ja kui ta naeratas, teise jutu üle pilkawalt naeratas, siis oli, nagu kallaks ta mingit põletawat wedelikku wälja. Waim, mis piidles selle mehe näost ja pilgust, ei wõinud olla hea waim. See oli see hingewaenlase jagatud ilmalapse-waim, mis tegi selle wiletsa kurjategijagi siin nii kangeks...

„Ja sina, peremees, mis on sinu tõsine arwamine usu ja Issanda elusõna kohta? Kas sinagi tõesti mõtled, et usk ei paranda patust inimest ega õpeta teda wahet tegema hea ja kurja wahel?"

Läks aega, enne kui Seenepalu Andres, see autu sõbra aus sõber, wastusega walmis sai.

Sest wastusest aga märkas prohwet, et ta wastane oskab wastata. Aga ta märkas warsti ka, et ta ei oska kõnelda. Ja see trööstis teda.

Andres kõneles katkendiliselt, ilma wooluta, parajaid sõnu otsides ja sagedasti mitte leides. Ta kõne oli mõnutu, kuiw ja kaine. Tema peale ei tulnud waim. Ja ta ei kõnelnud himuga.

Säärane kõneleja pole kardetaw. Rahwa seas ei tee ta suudki lahti. Kahju wõis ta teha ainult üksikute kallal. Nende kallal, kellega ta iga päew lähedalt läbi käis. Oma kodakondseid wõis ta hoida õigest usust eemale. Aga neid polnud palju. Jumalale tänu!...

„Ma arwan, et usk wõib olla hingele hea — kes seda nüüd teab? — aga ihu elab ikke oma moodi," oli Seenepalu Andrese esimene wastus.

„Miks sa nõnda arwad?" küsis Maltswet.

„Ma arwan, mis mu silm näeb ja kõrw kuuleb... Küsi inimesetapja käest, kas ta usub jumala sisse. Ta wastab: Jah! Küsi lukumurdja käest, kas ta usub jumala sisse. Ta wastab: Jah! Küsi litsi käest, kas ta usub jumala sisse. Ta wastab: Jah! Küsi joomari käest, ja see wastab niisamuti: Jah!"

„Nad waletawad."

„Ei waleta. Paganad nad põle. Ebajumalaid ei kummarda. Käiwad isegi kirikus ja palwemajades nagu teisedki..."

„Siis põle neil õ i g e t usku."

„Nii õige, kui see nüüd kellelgi on. Oma arust õige küll. Ja sellepärast just õige... Aga küsi nüüd inimesetapja käest: Miks sa tapsid? Wastab: Waenu pärast, wõi äkilise wiha pärast, wõi röövimise pärast, wõi joobnud peaga... Ja küsi lukumurdja käest: Miks sa wargil käisid? Wastab: Häda ajas, wõi himu ajas. Ja lits ütleb: Ei jõund kiusatusele wasta panna — liha oli nõder. Ja joomaril niisama wastus walmis: Wiin mekib mulle — ei saa himust wõitu... Ja kõik teawad, et usk keelab seda —"

„Aga ei hooli sest!" hüüdis Maltswet wahele. „Need on jo just need wedelad, kellel ei ole kindlat, tugewat usku!"

„No, aga kust see wedelus neile siis tuleb? Ega nad seda ise pole teind. Eks wedelus ole loodud nagu tugewuski. Mis nad wõiwad parata, et nad wedeluse pärast ei jäksa tugewasti uskuda!... Ja wedeluse ja nõtruse pärast teewad koa paha. Kui oleksid tugewad, ei läheks teised tükka tegema, mida pärast kahatsewad, wõi parandaksid meelt ja pööraksid ümber."

„Nad ei taha."

„Tahaksid küll. Eks sa kuuld, kuda Taawet tahaks elada korrapäralist elu ja kuda tal kahju on, aga ei jäksa."

„Ja siiski parandawad paljud meelt ja pöörawad ümber, kui õige usk Issanda sisse nende sees on ärganud! Seda oleme jo nii küllalt näind ja näeme praegu ühtepuhku.“

„No, neil on siis niipalju jäksi. Neil, kes ei pööra, ei ole. Wõi neil põle muidu wõimalik.“

„Miks mitte?“

„Ütleme: wabadik elab waesuses. Nälg waruks. Läheb ja warastab mõisa-aidast wilja. Kahetseb. Wõtab nõuks mitte enam wargile minna. Teenib jumalat. Aga waesus jääb waesuseks, nälg näljaks. Ja nälg on kibe. Läheb ja warastab uuesti... Kas tal oli wõimalik meelt parandada?“

„Oli.“

„Siis oleks nälga surnd.“

„Parem nälga surra kui olla waras ja minna põrgusse!“

„No, aga inimene ei sure nälga. Ei sure mina, ei sure sina. Suuga wõib surra, ihuga mitte... Aga kas tead, kuda wargast oleks aus mees saand? Ilma suremiseta?“

„Noh?“

„Kui mõis oleks and talle lapi moad, mis oleks toit teda ja ta perekonda.“

„Aga wargil ei käi mitte üksi näljatsed, waid ka üle-annetud, kellel kõht täis.“

Talitaja raputas pead.

„Ei tunne niisukesi wargaid. Põle naljalt kuuld, et jõukas inime käib wargil. Petab küll, aga ei warasta. Wõib-olla — mõni üksik. Olen juba teist aega talitaja — wargad, kes minu alt läbi käind, olid kõik waesed, enamiste näljas.“

„No, aga joodikud? Kas neid ka ei upita usk patuporist wälja?“

„Ei.“

„Ja joomise wasta ei aita ükski nõu?“

„Üks ainuke aitab.“

„Ja see on?“

„Ärgu müüdagu wiina.“

Prohwet hakkas terawalt naerma.

„No kes seda jõuab keelata!"

„Ega mina tea. Aga ma arwan, et niikaua kui wiina on, on koa joojaid. Ja ma arwan, et kergem oleks kõrtsisi ja wiinakööksisi kinni panna kui joodikuid ilmast jumalasõnaga kaotada... Mu süda on alati täis kuuldes, kuda õpetaja kirikus mõistab joomist hukka ja noomib joodikuid, aga ilmaski ei ütle, et saksad ei teeks ega müüks seda ‚kuradilaket'."

Mõtlikult tõmbas Maltswet oma prohwetihabeme läbi pihu, enne kui kostis:

„Mul ei oleks selle wasta midagi, kui wiina enam ei tehtaks ega müüdaks, aga inimene ei pea igatsema wõimatuid asju."

„Soo!"

Ja nüüd oli kord talitaja käes naerda. Ta naeris selle terwe, turra, rõõmsa rinnaga, mis annab mõne inimese naerule erilisel wõimsa mõnu. Maltswetti pahandas see wõidukas naer, aga ta ei lasknud seda endast märgata.

„Soo, wõi wõimatuid asju igatsema! Ja sina õpetad aina ja üksi wõimatuid asju, ja nõuad, et lihalik inime peab neid täitma! Sa nõuad, et inime peab nälga surema, kui talle moa pealt ega taewast leiba ei anta! Sa nõuad, et taluinime, kellel põle aega ninagi nuusata ega oma asjal käia, peab mitu korda päewas palwet tegema ja pühapäe iga töö seisma jätma, ja tead ometi, et pühapäe wahel talupoja tööpäe ongi! Ja sa nõuad, et tööinime oma ainsa parema ja rammusama toidu, sealiha, peab metsa wedama ja weel enam käppa imema, kui ta juba muidugi imeb!..."

„Seda ei nõua mitte mina, seda nõuab usk, ja see seisab jumalasõnas ülewal!" hüüdis prohwet näoga, mille üle ta wälkuwad silmad warjutawat helki heitsid.

„Jumalasõnas seisab palju ülewal, mida lihalik inime põle ilmaski täit ega täida ilmaski, sest see käib tema jõust üle. Ja kui sa pühakirja loed, siis sa ei tea, mis teha ja mis tegemata jätta, sest üks koht käsib nõnna, teine nõnna

teha. Kord öeldakse: Silm silma wasta, hammas hamba wasta, kord jälle, et kui sind keegi lööb ühe palge peale, siis paku teist koa, ja oma waenlast pead koguni weel armastama. Kord öeldakse, jumala ees on kõik inimesed ühesugused, sealtsamast kästakse kõiksugu ülemaid austada ja nende käskusi täita, olgu käsud õiged wõi ülekohtused. Kord öeldakse: Sina ei pea mitte tapma. Aga teises tükis kästakse hinge hinge wasta nõuda, nõidasi maha nottida, ja pühad mehed peawad jumala nõusolekul sõdasi, kus tapetakse inimesi hulgakaupa. Wiinagi kohta küsib tark Siirak: Mis on elu ilma wiinata? See on koa loodud inimeste rõemuks! Aga sina keelad wiinajoomise jumalasõna põhjal tilgatumaks ära!... Mida teab nüüd waene nõder inimene uskuda ja teha ja mida uskumata ja tegemata jätta?"

Prohwet polnud o m a tarkusega weel ammugi mitte õhtul, aga tal kipitses põues tuskslik tundmus, mis talle ütles, et mitte tema ei walitse wõitlusewälja, waid wastased. See tundmus nõrgestas ja halwas teda. Halwas teda seda enam, et ta mitte polnud mõne omawäärilise waimuliku wastasega usu ja pühakirja üle disputeerima tulnud, waid ainult üht waest patust noomima. Ja nüüd oli sest waesest patusest tõusnud wastane, kes temale mõjusalt wastu waidles, pealegi pühakirja enese sõnadega — selle tarkusega, mida prohwet alama rahwa seast ükski arwas tundwat laiemal ja sügawamal määral. Ja see wastane ei mõistnud mitte ainult nõnda waielda, et sõna peaaegu kauemini oli tema noomija käes, waid ta ajas jumala saadiku ja Issanda sulase, kelle peale waim wälja walatud, sagedasti kitsikusse. Ning sellest weel mitte küllalt, astus wälja ka weel teine lihtlabane talupoeg näpistawa ja kinnipüüdwa sõnaga ning ootamatu piiblitundmisega. Ja selle wastase sõna wäärtust ei wõinud seegagi wähendada, et ta oleks üleannetu patune olnud, kes püüab oma kombelist jõledust igasugu kawalate konksudega kaitsta. Mida see mees kõneles, tuli tal südamest, oli tema kindel weendumus ja selle weendumuse oli ta kogunud pühakirjast

enesest... Maltswet pidi enesele tunnistama, et ta oma wastastega herrnhuutlaste leerist, oma sõnaosawate ja piiblitundlikkude *waimulikkude* wastastega palju kergemini oli walmis saanud kui nende mõlematega, ja ta oli julge, et ta ka igale kirikuõpetajale oma teadmisega wõidukalt wõib wastu astuda. Ambla Paulseniga oli ta paar korda juba katset teinud, millega ta rahul wõis olla.

Kuid nõrkus oleks olnud näidata nõrkust, mis ta peale tulnud, wastastele, iseäranis aga waidluse pealtkuulajaile. Kõige pealt wiimaste silmis ei tohtinud ilmlik ebatarkus wõidurõõmu maitsta jumala tõesõna üle, patustpöördimata ilmalapsed ärawalitud prohweti üle. Mitte ainult, et see wiimase lugupeetawust uskklikkude silmis wõis kõigutada, waid kes teab ka, kas mitte mõni sõna sellest nii meelitawast ja tõenäolisest patutarkusest ühe wõi teise kõrwa rippuma ei jää! Paha küllalt oli juba, et jumalamehel mitte korda ei läinud mõlemaid uskmatuid, wähemalt aga seda suurt patust, kelle hinge päästmiseks ta wälja tulnud, oma sõna wõimuga rusuks peksta, teda armu paluwa kahetseja näol oma jalge ette tolmusse sirutada. Ja sellepärast hakkas Maltswet uue hooga kõnelema. Ta mõtles: Kuigi ma neid mõlemaid pehmeks ei saa, siis parandan ometi pealtkuulajategi ees oma seisukorda. Ja wiimne sõna jääb mulle. Sest wastased andsid oma waikimisega märku, et nad on wõitlusest tüdinenud.

See ei olnud nüüd enam waidluskõne, ka mitte üksiku patuse peale sihitud noomimiskõne, mille pidas Maltsweti sõnakas apostlisuu, waid see oli pikk ja lai ja keeruline jutlus, see oli hiilgamine piiblitundmisega, pühakirja tsitaatidega. Ta algas Siiraki sõnaga: „Patune inimene ei salli noomimist ja leiab oma kurjale tahtmisele ohtu," ja heietas ning sidus ning punus sellele teisi kirjasõnu niikaua külge, kui sest sai pikk ja jäme köis täis sõlmi, worpe, muhke ja katkeid. Nii mõnigi ettetoodud salmidest, lausetest, mõistusõnadest, wõrdlustest läks märki, oli targu walitud, osawasti kõnesse põimitud, awaldas lööwat ja haarawat mõju, aga nii mõnigi

kukkus sihist kõrwale, oli sidemeta ning pidemeta ja aitas arutatawat mõtet tumestada, wassida ja rööpast wisata, nagu seda waimulikkudele kõnemeestele tihti juhtub.

Ja lõpul muutus Maltsweti jutlus palweks. Teadis ta ju, et palwesõnal ja palwetoonil on lapselik-uskliku hinge kohta kõige suurem wõim. Ja kui ta seda poleks teadnud, siis oleks ta seda Anu, Antsu ja Tiiu, isegi Jaagu ja Ellu nägudelt wõinud näha, mis läksid kohe erksamaks, innukamaks, härdamaks, kui kõneleja andis oma häälele pühalikuma ning pidulikuma kõla, kuna esimese kolme rinda tõstsid salaohked ja perenaise silmis lõi põlema õnnis sära. Seda meeleolu oskas usumees kasutada. Ta langes põlwili ja kiskus oma tallekesedki põlwili; ta tõstis ristis käed taewa poole ja ajas oma poolehoidjategi käed taewa poole. Ja nüüd ta palwetas lõõskawal palawusel kõigi uskmata hingede eest halli taewa all, iseäranis aga nende mõlemate eest, kes selle sammaldunud katuse ja tahmase lae all wiibisid ja saadana kohutawast wägewusest, mis nende sees walitses, praegu nii selgesti märku olid annud...

Toibunud oma õhinast, nägid usklikud, et üks uskmatu oli toast kadunud, teine aga magas sängis.

Prohwet noogutas pead ja naeratus, mis ta näo üle weeres, näis ta karjakesele ütlewat: „Ennäe, Issand on oma sulase wõidule wiinud: üks waenlane põgenes, teise lõin uimaseks!“

Ja ta heitus asemele, mille wagad naised talle walmistasid õlgedest ja eneste kirikuriietest, sel teadwusel, et ta polnud hingesid wõitnud, aga ka mitte kaotanud. Ja see oli siin patumajas kah asi...

Aga palju rahulikuma ja rõõmsama südamega heitus täna õhtu keegi teine usumees Kugli külas puhkama: Tõnu-Peetri Madis.

Tõnu-Peetri Madis oli läinud prohwetite sekka ja pidas täna oma esimese awaliku palweõhtu.

Ta oli oma otsuse täide saatnud: nüüd võisid nad teda seestpidi tundma õppida.

Siiamaani oli ta õppinud ja uurinud, kõrge ameti vastu küpselt valmistunud. Ta oli Piibli uuesti kaks korda läbi lugenud, ja mitte nõnda lugenud, nagu need loevad, kes sellega pärast tahavad kiidelda, vaid mõttega, sisse tungides, selgust otsides. Aga mis pea-asi: ta oli õppinud hulga piiblisalme ja pühakirja-kohti sõna-sõnalt pähe, et neid loenguil tarvitada, nagu seda teevad kõik jutluseütlejad ja palvetegijad, et neid rabada nagu herneid kõne sekka — siuh siia ja säuh sinna! Selles ei tahtnud ta kellestki maha jääda, isegi Maltsvetist mitte: nii suur oli tema püha auahnus, mis võis olla jumala meelest ainult armas.

Ja kui ta enese tundis küpse küllalt olevat ja — mis tähtsam — kui ta enesel teadis herneid peas küllalt olevat, siis ta kuulutas külarahvale, et Tõnu-Peetril on laupäeva õhtul lugemine ja, et Kiisa Mihkel ei teeks talle võistlust, palus ta teda lükata enda loeng edasi pühapäeva peale. Et aga Kiisa Mihkel ka pühapäeval tahtis lugemist teha — see mees läks ühtelugu agaramaks —, siis lepiti viimaks nõnda kokku, et Kiisa Mihkel jätab laupäevase lugemise küll pidamata, teeb aga pühapäevase kaks korda pikema.

Palju neid just ei olnud, kes täitsid noore palvemehe kutset, aga liiga vähe ka mitte. Pikkamööda sai tuba ikka täis. Ueaedsed tulid tutvuse pärast, teised uudishimu pärast, mitmed ka südame sunnil, sest kui seda taevamannakest sajab, siis peab teda näljane koguma, — öeldakse see ju hea olevat hingele ja ihule.

Ja Madis pidas lugemise maha.

Kõik läks hästi.

Siin ja seal tuli küll komistamisi ette, mõne sõna jalg jäi takku kinni, mõni hernes oli poolik või muutus suus mõneks muuks äratundmata ivaks. Aga ei seda pandud suurt tähele. Naerma turtsus ainult Liugmäe edev plika ja Kassi talu koer poiss aitas lugejal paar korda köhatada.

Muidu kuulati wagusasti pealt ja palwe puhul kuulis Madis oma kõrwaga, kuidas kaks naist ohkasid ja kolmas nuuskas nina.

Walusasti torkas aga uuele hingeäratajale südamesse, et tema kuulajate seas puudus üks, keda ta julgel lootusel oli oodanud ja kes ta mõtetele alles tiiwad, ta sõnadele tulekeeled oleks annud.

Kuhu jäi Lõhmuse perenaine?

Mis oli temale juhtunud, et ta ei tulnud?

Lugeja pilk lendas iga pikema lause takka ukse poole, aga Anu waga nägu, mis tuletas meele püha Maarjat kiriku altaripildil, ei tulnud ega tulnud nähtawale.

Juba mõjusid kurbus ja meelepaha nii wäga jutlustajasse, et ta wahetas kuningas Heroodese waaraoga ära ning nimetas wiina, mis Jeesus tegi Kaana pulmas, õlleks. Aga korraga — lugejal olid juba wiimased palwesõnad suus — pistis oodatud hing oma ilusa waga pea uksest sisse.

Nüüd pikendas Madis lõpupalwet nii, et see küündis poolele jutlusele lähedale ja mõlemad naised, kes ohanud, uinusid pea pea wastu magama, kuna kolmas, kes nina oli nuusanud, mitte kordagi enam nina ei nuusanud.

Selle eest sai aga lugejale suurem tasu osaks, kui kõik ohked ja ninanuuskeed kokku: Anu kuulatas härduse ning põnewusega, ja lõppeks — Madis oleks wõinud wanduda, et ta nägi õieti — lõppeks hillgasid tal pisarad laugudel, õiged, loomulikud soolasest weest pisarad, mis Madise palwewõim tal silmast pigistanud...

„Miks nii hilja?" küsis palwemees pärast jumalateenistust.

„Ei saand warem... *Tema* meil!"

„Kes?"

„Maltswet!"

„Miks sa teda siia ei kutsund?"

„Oli wäsind... heitis magama."

„Kas teadis, et minu jutlus on?" Madis pani wiimaste sõnade peale alandliku rõhu.

„Ei ma öeld... Mõtlesin, et lööd kartma, kui tema kuulab..."

„Mina kartma? Kuda sa seda wõisid karta!"

„Noh, esimest korda —"

„See on üks kõik. Kartust õ i g e usumees ei tunne, ei t o h i tunda... Kas ta on praegu weel teil?"

„Jäi ööseks meile. Läheb alles homme õhtu Kuglilt ää."

„Hea küll, siis pean homme teise lugemise."

Ja unustades Kiisa Mihkliga tehtud lepingu, andis ta rahwale teada, et homme õhtu weidi waremal ajal siinsamas paigas jälle saawat palwetund olema. Ka ei jätnud ta asjakohase toonitamisega lisamata, et kuulajate hulgas, kui jumal elu ja terwist annab, saawat olema usuisa Maltswet ise...

Aga Kiisa Mihkel hakkas o m a palwetunni pärast nurisema, mis just samal tunnil pidi algama! Ja ka Mihkel tahaks, et usuisa teeks au tema tunnikesele.

Tehakse siis uus leping, et Madis loeb enne, Mihkel pärast, ja nimelt ühiselt Tõnu-Peetri talus.

Anu aga pigistab noore palwemehe kätt ning sosistab punastumisega, mis heidab Madise hingesse tulelondi:

„Oli magus palwe, wend, Issand õnnistagu sind!"

See punastumine ja käepigistus süütab aga weel ühe põue põlema, muudkui põrgutulega.

Krõõt piilub nurgast ühele ja teisele otsa, ja ta käed kisuwad kronksu ja hambad puseriti.

7.

1858.

Mida lopsakamalt lõi Maltsweti wili ihulises hädas siputawa harimata talurahwa seas kaswama, seda kindlamaks arenes prohweti usk iseendasse ja oma jumalikku saatusse. Maltswet ei olnud mitte see madalat auahnust ja weel madalamat omakasu taga ajaw petis, kelleks teda ta wastased püüdsid teha, olgugi et ta kinni pidas Naatsareti usuõpetaja juhtsõnast: ‚Olge targad kui ussid, aga wagurad kui tuwikesed', olgugi et ta tarwitas taktikas wahel kawalusi, et ta eesmärgi saawutuse tulul mõnikord abinõusid ei walinud. Tema wäikesed pettused sündisid aatelisel sihil asja pärast, mitte ainelisel alusel ta enese pärast, ja kuigi ta selle poolest eksis, ja ta eksis wististi, siis tuleb seda panna tema inimliku nõrkuse arwesse, ilma et see kõigutaks tema usuliste püüete ausust. Et Maltswet mitte isikliku ainelise kasu peal wäljas ei olnud, kuigi ta seda eraelus silmast ei kaotanud, näitab lugu, et ta hädalistele wahel omast käest abi andis, nõnda hiljemini kord ostes Pikwa mõisast ja Mustjõe kõrtsmikult rukkeid ja jagades nälgiwaile waesile.

Juhan Leinbergi weendumus, et jumal on tema enda sõna kuulutajaks wälja walinud, kohendajaks seadnud wiltu wajunud usule, ülesraputajaks määranud tukkuma jäänud hingedele, see weendumus oli aus. Ta tihenes seda kindlamaks usuks, mida enam Leinberg oma töö tagajärgi, enda seemnest wõrsunud wilja hakkas nägema. Inimesed uskusid teda, pidasid teda prohwetiks, ta poolehoidjate arw kaswas, talle tekkis

koguduš. See ei wõinud olla harilik inimene, kes saawutas selle tulemuse, waid keegi, keda jumal wolitanud ja oma waimuga salwinud. See pidi olema prohwet. Ja Maltswet uskus ja tunnistas, et ta on prohwet.

Niisugune teadwus annab julgust ja waimustust. Maltswet joobus sellest teadwusest. Ja selle tõttu muutus ta tegewus julgemaks, radikaalsemaks, fanaatlikumaks. Ta wõis oma wõitlusele anda juba laiemaid piire, sest tal ei puudunud enam seljatagune. Ta wõis hoonet ehitawat kirwest tõsta juba tüsedamaiks hoopideks, sest ta tundis oma tugewust. Ja ta wõttis kõige pealt hoogu hoopideks, mis ta oma usulistele wastastele tahtis jagada.

Maltswet tikkus wennastekoguduse palwemajadesse sisse, kutsudes Herrnhuti mehi endaga wägipulka wedama. Ta tikkus kirikutesse sisse, kutsudes kogudusteõpetajaid endaga sõrmkooku tõmbama.

Madise palwemajas sai ta kord oma weriwaenlase, Aniste Thomsoni, kätte. See ilmarikas talu- ja wesiweskiomanik ning pärastine Albu mõisa rentnik, kes oli tuttaw oma waljuse, ahnuse ja ihnsuse poolest, pidas parajasti kõnet rikkast ja waesest, ülemast ja alamast, kes olewat jumala ees wiimsel kohtupäewal kõik üheõigusellised ja ühewäärilised. Palwemehe ossikas nägu kumas kristlikust pehmusest, ta kare hääl sulas ära ligimesearmastuse kärjemee sisse, ta tüse, lihaw keha oli nagu kotitäis wagaduse alandust. Korraga kostab wiimastest pinkidest Maltsweti selge hääl üle ruumi:

„Soo, wõi jumala palge ees oleme kõik ühesugused, aga sinu nuumatud kõhu ees mitte! Warsti ajad alamad wennad pühakojast wälja, paned uksed lukku ja siis näitad oma walelikku watsa ainult ülematele! Wariser, niisugune!"

Kohmetuse pärast, mida ootamata waheletikkumine sünnitas, ei märganud Thomson ise, ei ka hoolekandjaist ega kogudusest keegi esimesel pilgul midagi wastata. Seda aga tarwitas tragi prohwet, et jätta sõna enda kätte ja wälja kallata kõike oma arwustusesappi wennastekoguduse seadluste peale

üldiselt ja Aniste-papa peale eriliselt. Ta tegi seda lühikeses kokkuwõttes, aga seda nottiwamate sõnadega, teades, et ta kõnepriius ei kesta kaua.

Muidugi ei jäetud talle wastust wõlgu. Toomas Thomson ise astus, kui ta kohmetusest toibunud, ta wastu wälja. Ja nüüd tekkis usuline waidlus, mis nõretas isiklikkudest külgehakkamistest. Hoope lendas siit- ja lendas sealtpoolt. Thomsonile tõttasid teised hoolekandjad appi, koguduse enamik oli nende poolt — prohwet seisis üksi nagu kalju mässawas meres. Nii kõneosawuse, lööwate sõnade kui ka pühakirja tundmise poolest käis ta wastastest üle, ja et talle oli ka loogiline tõde ses asjas relwaks, siis polnud tal raske iga wastast, kes tuli, maha sirutada. See ärritas Herrnhuti wendi seda suuremale wihale ja ikka tugewamaks läksid hüüded, waleprohwet pidagu suu ja kasigu uksest. Inimesed, kes nimetasid endid „süüta Talle koguduseks", said ligimese peale, kes nendega ühel arwamisel ei olnud, said wastase peale, keda Tall käsib armastada, nii kurjaks, et oleksid ta peaaegu rusikate jõul uksest wälja wisanud.

Aga Maltswet ei nihkunud paigast. Ta hüüdis wäljaajajaile uhkesti wastu:

„Taganegu need, kes õpetawad walet ja tallawad Õnnistegija sõnad jalge alla — mina ei tagane, sest minu mõek on ewangeelium, ja see raiub teid pihuks!"

„Sa oled rahurikkuja ja pühakirja teotaja!" karjuti talle wastu.

„Ei, ma olen templi puhastaja," kostis Maltswet ja lõpetas Kristuse kuulsa sõnaga: „Ärge mõtelge mitte, et mina olen tulnud rahu läkitama maa peale. Mina ep ole tulnud rahu läkitama, waid mõeka!"

Palwetund pidi enneaegu lõppema ja Maltswet läks wõidumehena, selg sirge, pea püsti, minema.

See ei olnud, nagu tähendatud, mitte ainus kord ega ainus palwemaja, kus ta tükkis wendadega waidlema ja neid

witsutama. Ta tegi seda siin ja mujal weel mitmel puhul, kuni ta läks Järwamaalt ära.

Kirikutes oli ta tagasihoidlikum. Räägitakse siiski, et ta õpetajaile mitu korda „alt wasta annud", kui arwanud, et jutlustaja kaldub kirjast kõrwale. Hüüdnud kohe täie häälega keset jutlust: „See pole tõsi! Piiblis seisab teisiti!"

Seesugune lugu juhtus ühel pühapäewal Ambla kirikus.

Kirikuõpetaja Paulsen oli mees, kes püüdis ajalikku elu wõimalikult maiasti nautida, senikaua kui igawest käes ei olnud, millises suhtes ta oma ametiwennist muide mitte just palju lahku ei läinud. Ta ei söönud ega joonud mitte ainult hästi, waid tundis ohtrasti lõbu ka sellest soost, ilma kelleta ‚hea ei ole elada', ja mitte asjata ei peetud teda kihelkonnas wäga paljude laste isaks.

Wõib olla, et kirikhärra Paulsen oli kodus hästiwalmistatud einet maitsnud, sest ta tõi jumalateenistusele kaasa kaunis laiarinnalise meeletuju ja laskis jutlusse libiseda elurõõmsa lause, et mitte see ei wõi patt olla, mis läheb inimese suust sisse, waid ainult see, mis tuleb sealt wälja.

Maltswet kuuleb seda, tunneb oma kainuse- ja kasinuseõpetust kriimustatawat ja hüüab koguduse seast, nii et seda kuulda on kiriku wiimse nurgani:

„Mees, ära õpeta ristirahwale lihahimusid! Kas sa ei tea, et see pühakirjas (seal ja seal kohal) selge sõnaga on keelatud!"

Üldine kahin kirikus. Kõigi pead pöördiwad hulljulge poole, kes kirikhärrale, ja pealegi kirikus keset jutlust, söandab wastu rääkida, teda õpetades ja noomides!

Õpetaja Paulsen peatub, otsib silmadega segajat, tunneb ära Maltsweti, kellega ta usuasjus juba paar korda kihwapidi koos olnud, ja tal on nõrkus ja ettewaatamatus temale kantslist awalikult wastata, minna temaga waidlusesse...

Üks toob oma, teine oma piiblikohad ette. Kogudus kuulab põnewusega pealt. Ilmalapsed irwitawad, usklikud ei tea, kummale õigust anda. Et wastane alla ei anna, püüab

kirikuõpetaja jätta wiimast sõna endale sellega, et käsib teda waikida. Maltswet waikib aga alles, kui õpetaja läheb jutluses edasi ega ütle enam sõnu, mis käiwad ‚pühakirja wastu'. Kiriku-eestseisjast, kes tuleb Maltswetti pühakoja rahu rikkumise pärast sõitlema, ei tee prohwet wäljagi. Ähwarduse peale, et kui ta nüüd suud ei pea, siis wiiakse ta kirikust wälja, kostab wahwa mees:

„Minu wõite te küll kirikust wälja wisata, aga minu sõna ei wiska te mitte wälja. Minu sõnast saawad rääkima weel järeltulewad põlwed."

Maltsweti julgem ning tüsedam wäljaastumine ei wõinud jääda tagajärjeta. Teda hakati rohkem tähele panema ka nende poolt, kes madala haridusega inimeste usujagelustele muidu suuremat tähendust ei annud, see on, kirikuõpetajate poolt. Iseäranis aga ihusid Maltsweti peale waenuhammast tema peawastased, wennastekoguduse ninamehed, ja Aniste Thomson kogus tasahiljukesi kiude, et punuda neist ohelikku, mida wihatud waenlasele wõiks parajal pilgul kaela ümber tõmmata.

Üks sündmus andis tema nõule tegeliku pöörde.

Madise õpetaja Hirschhausen keelas aastal 1858 kohalisele wennastekogudusele ära pidada palwemajas nõndanimetatud „teist tundi" — lukus uste taga. Kirikuõpetajaile oli see lukutatud „teine tund" ikka pinnuks silmas olnud, sest et säherdune jumalateenistuse-wiis luteri usu kiriku riitusega ei sobinud ning müstiline salapärasus, mis niisugusel palwetamisel oli, ikka rohkem hingesid kiriku hõlma alt ära meelitas, kui küll ainult ses mõttes, et lugupidamine pastorist kahanes, lugupidamine Herrnhuti diakonist ja lugijast aga kaswas.

Õpetaja Hirschhausen awaldas oma keelu wist konsistooriumi nõusoleku eeldusel, sest seaduslikult oli „teise tunni" pidamine ja liikmete liisu läbi wastuwõtmine wennastekogudusele Wenemaal juba 1834. a. saadik keelatud, ehk seda küll siin ja seal edasi salliti, ning Herrnhuti peawalitsus Saksamaal kaotas ukselukutamise ja liisutamise aastal 1857

isegi ära, seades viimase asemele nõndanimetatud „19 usutõotust", mille „vend" enne vennaksaamist pidi andma. Ka ei pannud mitte üksnes Madise pastor tähendatud keeldu oma kihelkonnas maksma, vaid seda sündis ka mujal.

Niipea aga kui õpetaja Hirschhauseni keeld ilmus, oli Madise herrnhuutlaste meelest kindel, et selles on süüdi Maltsvet. Kui mitte muu, siis pidi tema kibe võitlus ukselukutamise ja liisuheitmise vastu olema kirikhärrasse mõjunud. Võib-olla oli neil sugu õigust, võib-olla kuulis kirikhärra Maltsveti hurjutamisest või koguni kõneles temaga sellest ja sai seeläbi ergutust. Aga nii vähe kui Maltsvet astus otsekoheseid samme selles asjas kirikuõpetaja juures, sama vähe oleks viimane ainuüksi niisuguse lihtsa mehe mõjustusel midagi sellesarnast ette võtnud. Kuid seepeale palvevennad ei vaadanud.

Ja nüüd võttis nende esimees kätte ja läks laskma kaht lindu ühe pauguga. Oma kristlikus ja vennalikus armastuses ei tõstnud ta konsistooriumis kaebust mitte ainult kirikuõpetaja Hirschhauseni peale, kes tema ususeltsi voli oli kitsendanud, vaid ka Juhan Leinbergi peale, kes võitles Herrnhuti vastu ainult moraalselt, nagu võitles see ususelts temagi õpetuste vastu. Ja sellest veel mitte küllalt, veeretas Thomson kirikhärra peale veel teise kaebuse, mis esimesega kuidagi ühenduses ei seisnud. Õpetaja Hirschhausen oli oma kogudusele soovi avaldanud, et rahvas jätaks laualkäimise suvise kibeda töö järast võimalikult sügise peale, kus igaühel rohkem aega oleks ennast püha talituse vastu ette valmistada, misjuures muidugi mõjuv oli, et vaimulik mees, igatsedes ise puhkust, liiga sagedasti ja mõne vähese järast ei viitsinud lauateenistust ette võtta. Et aga niisugune soov, mis oli talupojale muidugi käsk, käib kirikuseaduse vastu, mis igatsejaid igal ajal armulauale käsib võtta, siis mängis vennastekoguduse esimees õpetajale kättemaksuks hea trumbi välja. Ja kaebus, mida Herrnhuti diakon kõige jõuga toetas, kandis soovitud vilja.

Allataval kombel tühistas konsistoorium kirikuõpetaja

Hirschhauseni „teise tunni“ keelu; lauarahwale antud määruse järast sai pastor noomituse ning ta pidi selle tagasi wõtma ja Maltswet ning tema tegewus olid kiriku-ülemuse silmis tublisti kahtlustatud.

Mida see tähendas, seda õppis Maltswet warsti tundma.

Jüripäewaks 1858 kuulutati uus Eestimaa talurahwaseadus wälja. See pidi korraldama Tallinnamaa talupoegade rendiolusid, kahandama teo-orjust, kohendama nende kogukondlikku omawalitsust ja laiendama liikumiswabadust. Juba paljude aastate eest oli Eestimaa rüütelkond wõtnud uue seaduse riigiwalitsuse wajutusel kaiwatsusele ja tema pärast walitsusekomisjonidega kaubelnud ning tinginud nagu kurat hinge pärast. Seaduse sepitsemist pidasid maapäew ja kohalik ülemus salajas, kartes, et rahwas, sellest kuuldes, läheb himukaks, teeb omale liiga suuri lootusi, satub ärewusse ja rikub kuidagi sakste rahu. Nõnda ei teatud uue seaduse tulekust paiguti midagi, ja kus sellest kauge kõma järgi undamisi teati, seal puudus tuleku aja ja seaduse sisu kohta umbkaudnegi selgus. Igatahes ei oodanud talurahwas uut seadust, mis talle orjuse- ja maksukergendusi pidi tooma, mitte mõisnikkudelt — nende kinnist kätt ja südant tundis ta ju nii hästi —, waid riigiwalitsuselt wõi otsekohe keisrilt. Kuid seejuures ei unustatud sakste ning kohaliku saksa ülemuse suurt wõimu, ja kartus, et see wõim ajab keisri ja riigiwalitsuse hea tahte, kui seda tõesti peaks olema, nurja, walitses talupoja südames nii mõjuwalt, et ta jutte uue seaduse tulekust küll ihkamisi kuulas, aga neid naljalt ei suutnud uskuda, waid edasi elas tuimuseks tardunud meeleheites ja wiimaks ainult weel, nagu Järwamaal, jumalalt mõne ime kaudu pääsu ootas — jumalalt ja prohwet Maltswetilt.

Uus seadus oli aastal 1856 raskel sünnil wiimaks ilmale tulnud, aga saksa ja eesti keelde tõlkimine wõttis tegijate läbipaistwal tahtel nii palju aega, et wõidi seadus alles kaks aastat hiljemini wälja kuulutada ja maksma panna. Selle

wäljakuulutamise ja maksmapanemisega oli aga weider lugu. Kummagi puhul tegid kohalikud ametlikud organid raskeid wigu, ja ülikurbi tagajärgi, mis neil wigadel oli, pidid kandma talupojad eneste pakkuks pargitud laia turjaga. Ametlikkude lehtede kuulutuse järgi pidi uus seadus maksma hakkama 1858. aasta 23. aprillist peale, ilma et juure oleks tähendatud, et mitte seaduse kõigi määruste makswus sellest tähtajast ei alga, waid et teo-orjus ühes nõndanimetatud abiteoga — pentsik lugu küllalt — kestab endisel alusel niikaua edasi, kui talumaad üle on mõõdetud ja hinnatud. Puudulikult ja ebaühtlaselt teatati uut seadust ka kantsliteelt ning maakohtute poolt ja seletuste eest põigeldi kas uhkuse wõi tusase tuju pärast kõrwale.

Sel kombel ei olnud ime, et rahwas muutus uue seaduse wastu umbusklikuks. Sest kas wõis see olla õige asi, et keisri poolt antud seadus hakkab jaolt maksma, jaolt mitte, ja just sellelt jaolt mitte, mis pakkus üle jõu koormatud talupojale pisut orjuse kergendust, nimelt abiteo poolest! Miks ei mõõdetud ja hinnatud siis maid enne seaduse wäljakuulutamist ja maksmapanemist, kui aega juba küllalt oli wiidetud! Miski ei seisnud lähemal, kui et talupoeg haistis mõisnikkude kelmust, kes olid keisrilt tulnud uue seaduse kas wõltsinud wõi püüdsid keelata tema täielist maksmapanemist. Wõltsimise oletus oli seda kergem tekkima, et seadus kaugeltki seda ei pakkunud, mida üdini kurnatud talupojale waja oleks olnud ja mida ta hingest igatses, kuna määratud kergendused, mis olid kawalasti kõiksugu konksude külge seotud, sulasid ligemal waatamisel hoopis kokku. Maksmapaneku takistamise kahtlus jälle leidis küllalt pidet sellest, et maade mõõtmiseks ja hindamiseks terwelt kümme aastat aega oli määratud, kuna sakslased seda weelgi wõisid pikendada, sest mis sa teed sakslale, kui ta ütleb, et waremini ei saanud walmis! Ja tõepoolest ei uskunud seaduse tegijad, sakslased, isegi, et terwe kubermangu talumaad kümne aastaga mõõdetuks saawad, waid see töö wõis kesta aastakümneid, ka siis, kui teda kunstlikult iseäranis wäga ei

pikendatudki.*) Kõige selle juure tuli weel, et seaduse sõna ei olnud küllalt selge. Nõnda ei lausutud paragraafis, mis ära määras teo-orjuse kõrgeima piiri, talupojale iseäranis raskest ja wihatud abiteost — sõnnikuweo, heina-, külwi-, äestamise-, lõikuse- ja muudest päewadest — nimepidi sõnagi, nii et talupoeg, keda takistas pealegi lugemisoskamatus seadust mõistmast, jõudis arwamisele, et abitegu on kaotatud, kuna see erakorraline orjus oli korrapäraste kohuste hulka arwatud, mis rendipäewade üldise summaga üles oli tähendatud.

Sisu ja kuju poolest puudulik, maksmapaneku poolest wigane seadus sünnitas talurahwa seas mõisnikkude wastu, kelle sõlmituseks seda arwati, laialist ärewust. Algasid rahutused, iseäranis Harjumaal mitmes kohas. Abiteo wastu pandi toime streike, mis wäljendusid enamasti sõnnikuweolt ärajäämise näol. Selle asemel nüüd, et eneste tehtud wigu tunnistada ja waigistuseks rahwale nende parandamist tõotada, wõtsid mõisnikud wäewõimu appi, et talupoegade wastupanekut murda. Haagikohtunikud hakkasid talupoegi, kes ei tahtnud enam wana seaduse peale ‚wanduda', waldade kaupa raskesti peksma ja peksmiseks ning iga wastase liikumise summutuseks kutsuti tegewusse ka sõjawägi. Kuna mujal said haagikohtunik ja sõjawägi abiteo wastu tõrkujaiga kergesti walmis, tekkis ühes paigas Harjumaal, Juuru kihelkonnas, päris wäike mäss, mis on Mahtra sõja nime all tuttaw.

Mahtra walla peremehed panid sõnnikuweo-kohustusele wastu, mispärast neid haagikohtuniku juure wastutusele kutsuti. Mehed ei läinud aga lõwikoopasse, sest nad olid kuulda saanud, kuidas asetäitja haagikohtunik von Hagemeister Kose kihelkonna streikijaid Habaja mõisas, mis oli ümbruse karistusepaigaks walitud ja kuhu ka Mahtra mehi kästi ilmuda, halastamata waljusega oli lasknud nuhelda. Palju enam ot-

———————

*) Umbes poolteise aastaga jõuti 555 wallast üle mõõta ja hinnata ainult — 8!

sustati endid mitte lasta peksta, waid selle wastu tarbekorral tarwitusele wõtta wägiwaldne enesekaitse, mille tõhusaks läbiwiimiseks kutsuti naaberwaldade talupojad appi.

Need tulid. Ja kui Mahtra mõisasse ilmus osakond sõjawäge, et karistada streikijaid ihunuhtlusega ja sundida käsutäitmisele tagasi, leidis ta hulgakaupa kokku woolanud talupoegade poolt nii südi wastupaneku eest, et soldatid pidid wõtma sõjariistad tarwitusele. Tekkis werine wõitlus, mis nõudis mõlemalt poolt ohwreid ja lõppis sõjawäe taganemisega, kellest ulatus rahwahulk arwu poolest kaugelt üle. Wihased talupojad wõtsid kaitseta jäänud mõisa, milles ei elanud härraseid, endi wõimu alla ja hakkasid, kui nad wiinaaidast liiasti jõudu olid joonud, mõisa hoonetes lõhkuma ja riisuma. Opman, kes peksti waese omaks, pääses hädawaewalt eluga. Mõisamaja peaaegu kõigi kõrwaliste hoonetega põles aga, ilma et süttimise põhjus oleks selgunud, maani maha*).

Muidu nii allaheitlikkude, talliwagade teoorjade ootamatu wastupanek ajas mõisnikud wihaseimasse ärewusse. Kõikjale, kus abiteo wastu tõrkumist ainult kardeti, paigutati sõjawäge, keda talupojad pidid toitma, ja keppide ning witsadega sunniti rahwast edasi kandma senist orjuse-iket. Kes wähegi pead tõstis ja suud liigutas, jah, kes uue seaduse nimegi weel julges suhu wõtta, tunnistati mässajaks ja heideti mässaja nuhtluste alla. See kurjast südametunnistusest ja madalast argusest woolaw tasuwiha läks nii kaugele, et Tallinnas sama aasta heinakuul hulk Harjumaa Anija walla talupoegi, kes kubernerilt uue seaduse kohta ainult alandlikult seletust tulid paluma — pealegi oma mõisahärra nõuandmist mööda — wõeti mässajatena wangi ja peksti Wene turul sõjawäe poolt awalikult poolsurnuks**). Palju waljuma nuhtluse alla pandi muidugi

---

*) Lähemalt talurahwa rahutustest, nende põhjustest ja Tallinnamaa talupoegade tolleaegsest seisukorrast minu romaanis „Mahtra sõda".

**) Lähemalt minu romaanis „Kui Anija mehed käisid Tallinnas".

süüdlased, kes olid Mahtra mässust osa wõtnud. Need anti sõjakohtu kätte, kes mõistis peasüüdlased surmanuhtlusele. See otsus „pehmendati" küll hiljemini wõi ametlikus keeles — neile anti „armu": nad said järgmise aasta küünlakuul Mahtra mõisa wäljal lume sees kuni tuhat hoopi „kadalippu". Peale seda saadeti raskemad süüdlased „tühjale maale" sunnitööle wõi asumisele, kuna kergemad pääsesid wähemate hoopide ja wangistusega. —

Missuguse närwliku argusewihaga otsiti talurahwa 1858. aasta liikumise puhul „mässajaid" ning rahwa üleskihutajaid ja kui kergesti süütugi inimene langes sakste kahtluse alla, näitab lugu, mis sündis tol ajal „Järwamaa prohwetiga".

Ka teda peeti talupoegade üleshässitajaks, teda, kelle riik ei olnud poolegi siit ilmast.

Maltswetil puudus õige arusaamine ja selgem waade ilmlikkude olude kohta üldiselt ja talurahwa ihuliku hädapõlwe kohta eriliselt. Ta silm nägi wiletsust, ta kõrw kuulis kaebamist küllalt ja ta süda wõis tunda sellest haledust. Aga oma ajuga oli ta tolleaegne talupoeg, kes ilmlikkude wõimude poolt abi ega parandust ei lootnud, teades, et saksad seda ei tahtnud, ja arwates, et see nõnda peab olema ning koguni jumala tahtmisel nõnda peab olema. Pealegi tumestas pilwepealne pühakirja-tarkus, usuliialduse-udu ta mõtlemis- ja arwustamiswõimu nii wäga, et tal aineliste asjade kohta sedagi silmaselgust ei olnud, mis oli kaine aruga terasel talupojal. Maltswet pani kõik abilootused jumala, jumala tuju ning tahte ja jumala poolt tulewate imetegude peale, ja nõnda õpetas ta lootma ka oma usulapsi nende hädas. Kui wähe Maltswet 1858. aasta liikumist mõistis ja kui wähe ta oli ilmlik rahwamees, osutub sellest, et ta rahutuste ajal oma poolehoidjate seas ringi rändas ja neid kõwasti manitses, et neist keegi liikumisest osa ei wõtaks. Ja seda ta ei teinud mitte kaastundlikust kartusest, et wastupanijaid tabab wali ilmlik karistus, waid mõne piiblikoha järele, milles kästakse ülemaid austada, nende sõna kuulda ja nende käskusid täita. Mõisnikke luges prohwet

rahwa ülemateks, kelle seaduste wastu eksimine pidi olema jumala wastu eksimine. Ja Maltswetil läks tõepoolest korda oma tallekesi nii tasasteks manitseda, et nende seast ainustki tõrkujat ega wastupanijat ei ilmunud, kes oleks langenud karistuse alla.

Ja seda kallist meest, kes ajas nii tänuwääriliselt mõisnikkude asja, wõidi rahwa üleskihutajaks pidada!

Säherduse sõgeduseni ulatus hirm orja eest, kes raputas oma ahelaid!

Sama aasta sügisel, mil rahutu tuksumine, mis läbistas talurahwa hinge, weel mitte ei olnud waikinud, 26. septembril, wõeti Maltswet Albu wallas, Mõnuwere külas, ühes talus kinni, kus ta wäikesele rahwahulgale lugemistundi pidas. Loos peitus kenim enesepilge mõisnikkude ja kohaliku ülemuse kohta, sest prohwet õpetas talupoegadele parajasti sõnakal suul ülemate austamist, nende käskude täitmist ja pealepandud maksude nurisemata kandmist! Tal oli seletusel 13. peatükk Pauluse kirjast Rooma rahwale, ja apostli manitsusesõnade pühalik kõla täitis ruumi, kui kinniwõtjad juba ukse ees waritsesid, et wõtta rahwa waigistajat rahwa häsfitajana sakste wõimu alla:

„Iga hing heitku ülemate alla, kellel kõige ülem meelewald on, sest ülemad ep ole muidu kui jumalast; aga kes ülemad on, need on jumalast seatud.

„Kes nüüd ülemate wastu paneb, see paneb jumala seadmise wastu; aga kes wastu panewad, need saatwad iseeneste peale nuhtlust.

„Sest walitsejad ei ole hirmuks hea tegijatele, waid kurjadele; aga kui sina ei taha ülema hirmu karta, siis tee head, ja siis saad sina kiitust temalt.

„Sest tema on jumala teener sinu heaks; aga kui sa kurja teed, siis karda, sest ta ei kanna mõõka mitte ilmaasjata; sest tema on jumala teener, kättemaksja, seda nuhelda, kes kurja teeb.

„Seepärast on tarwis, et teie alla heidate, ei mitte ükspäinis nuhtluse, waid ka südametunnistuse pärast.

„Seepärast makske ka maksu; sest nemad on jumala sulased, kes otse selle eest muret kannawad.

„Siis tasuge nüüd kõigile, mis teie kohus on: maksu, kellele maksu; tolliraha, kellele tolliraha; kartust, kellele kartust; au, kellele au tuleb anda."

Ja kuna külamehed murelikul härdusel jumala käsukirjast ja prohweti suust kuulsid, kuidas see on taewase isa tahe, et nemad mõisasakslale peawad abitegu tegema, ja et selle wastu nurisemine ning tõrkumine on raske patt jumala seaduse wastu — sel hetkel astusid need sisse, kes „mitte ilma-asjata mõõka ei kanna", ja sidusid waese prohweti kinni, nagu oleks ta rahwale öelnud: Ärge heitke ülematele alla, sest nemad teewad teile jumala tahte wastu ülekohut! Ärge makske maksu oma isandatele, sest nad koormawad teid jumala tahte wastu üleliigse maksuga! Ärge pidage neid oma ülemateks ega isandateks, sest mitte jumal pole neile meelewalda annud teie üle, waid selle on nad enestele ise wägiwaldselt wõtnud!

Ja et prohwet nõnda ei õpetanud, waid wastupidi, siis oli suur taatide ja eitede ehmus ning üllatus; kohmetult ja keeletult waatasid nad prohweti sidumist pealt, ja kelle aju weel suutis mõtelda, see mõtles: Nüüd peaks jumal imet tegema ja oma süütu sulase timukate käest läbi lae ära wiima! Aga jumal ei teinud imet, ja prohwet ise ka mitte, ja nõnda pidi usklikkude hulgake wärisedes ning pisaraid waladed pealt waatama, kuidas nende waga usuisa nagu mõni rööwel wiidi kohtumeeste wahel minema...

„Mis olen ma kurja teinud, et mind wangi wõetakse?" päris Maltswet.

Mehed kehitasid õlgu. „Aagrehi käsk."

Wangi palgest walgus weri südamesse. Ta tundis seda „aagrehti." See oli tema wana waenlane, kes teda, kui ta Ambla kihelkonnas oma usutööd algas, mõnegi korra oli

kimbutanud ja oma witsakimpudega ähwardanud. Parun Rosen oli ta nimi ja Kukewere mõisas asus tema hirmuwalitsus. Aga palju enam kui wägewaimat haagikohtunikku kartis prohwet ja kartis terwe ümberkaudne rahwas tema weel wägewamat kirjutajat, herra Embecki. See oli mees, kes ei tunnud armu, kelle põu ei soetanud muid tundmusi kui tiirast himu määrata hoope, tiirast lõbu näha wärsket, aurawat werd, kuulata piinatute waluröhitsemist. See auwäärt isand, ise wõsuke eesti orirahwa kännust, oli haagikohtutes õieti see päris kohtumõistja ning otsusetegija, kelle käpa all töötas terwe kohtuaparaat, sest haagikohtunikud ise, ilma õigusteadusliku ettewalmistuseta mõisnikud, ei teadnud seadustest ega kohtupraktikast sageli midagi. Embeck rändas, nõnda kuidas kohtuamet läks määratud aja järel ühe mõisniku käest teise kätte, „aagrehi" juurest „aagrehi" juure, et olla ühele kui teisele paremaks käeks ja seadusetundlikuks leksikoniks. Enne Kukeweresse tulekut oli ta olnud juba kuues wõi seitsmes haagikohtus teenistuses ja mõistis oma ametit põhjalikult. Wiimaks — nõnda jutustab rahwasuu — kui Embeck oma „alamatele wendadele" juba must-tuhat hoopi oli wälja jaganud, tõsteti ta selle tulusa tegewuse eest mõisnikuseisusesse ja rautati ta priinimi ilusa halja von'iga ära.

Maltswetile ei sündinud aga haagikohtuniku juures, hoopis wastu ootamist, midagi suuremat paha. Ta pisteti ööseks puuri ja wiidi teisel hommikul Tallinna poole edasi, sest kui kardetaw mässumees oli ta kõrgema kohtu alla määratud. Ainult pilgata ja narrida sai ta haagrehi-härra ja tema kuulsa abilise käest. Nad nimetasid teda irooniliselt prohwetiks, kohtlesid teda wigurdawa aupakkumisega ja käskisid teda teha imet.

„Sinusugusel mehel nüüd suurem asi lennata puurist wälja ja sõuda pilwe peal Paidesse; eks meie jää siia uimaselt maha."

Ja üks tukistas prohwetit habemest, teine näpistas teda ninast ning mõlemad naersid.

Aga just see pilamine tõi Maltsvetile märtrijulguse ja märtriuhkuse, sest see tuletas talle meele Naatsareti mehe kannatuselugu. Ja vastuseks luges ta neile rõõmsa rahuga mõne evangeeliumikoha peast ette:

„Aga need mehed, kes Jeesust kinni pidasid, naersid ja peksid teda. Ja nemad katsid ta silmad kinni ja lõid talle vastu silmi, ja küsisid temalt ja ütlesid: Mõista kui prohvet, kes see on, kes sind lõi. Ja palju muid asju rääkisid nemad tema vastu ja teotasid..."

„Ennäe, juba hakkab jutlust pidama ja ilma otsa ette kuulutama!" torkisid mõlemad kohtumõistjad.

Ent Maltsvet luges puuris vagusi edasi:

„Aga nemad hakkasid tema peale kaebama, ja ütlesid: Teda oleme meie leidnud, et ta rahvast ära pöörab, ja annab rahvale paha nõu, ja keelab keisrile kohturaha andmast, ja ütleb ennast Kristuse, ühe kuninga, olevat..."

„Kuule aga, kuule, nüüd tõstab ennast Kristusega ühe pulga peale!" itsitasid seadusemehed.

Aga vang puurist:

„Siis võtsid maavalitseja sõjamehed Jeesuse enesega kohtukotta, ja kogusid tema juure kõik oma seltsi kokku. Ja võtsid tema riided seljast ära ja panid tema ümber purpurmantli. Ja punusid krooni kibuvitsust, ja panid selle tema pähe, ja andsid pilliroo tema paremasse kätte, ja heitsid tema ette põlvili maha, naersid teda ja ütlesid: Tere, Juuda rahva kuningas!... Ja nad sülitasid tema peale, võtsid pilliroo ja lõid seega tema pähe..."

„Pea lõuad!" hüüdis maavalitseja sõjamees parun Rosen, sest lugu ei meeldinud talle enam.

„Pilliroogu võid varsti saada," lisas teine sõjamees Embeck; siis pöörasid prohvetile selja ja jätsid ta rahule...

Maltsvetil algas nüüd rändamine Heroodese ja Pilaatuse vahel, kui ta Kaiavase juurest järgmisel hommikul ära oli saadetud.

Tallinnast, kus ta üle kuulati ja mõne aja kinni peeti,

wintsutati teda Paide kaudu, kus ta elukoht nüüd oli, wangitapiga Riiga wedada. Wist ei leitud Tallinnas „sest inimesest ühtegi süüd“, mis aga sealseid wõimumehi ei keelanud teda raudu panemast nagu mõnda rööwmõrtsukat. Pealegi oli hoolt kantud selle eest, et rauad meest hästi pitsitasid ja jumalast seatud ülemust, keda austama ta teisi nii agarasti õpetas, ka talle enesele meele tuletasid. Ja kui Maltswet, unustades jumala ja ta enda käsusõna inimliku nõrkuse tõttu, ülemuse seadluse wastu protesteeris ja seaduse teenritele oma käed ette näitas, mille lihasse rauad sügawasti sisse lõiganud, siis kehitati õlgu ja wastati:

„Käsk on, et peawad olema kindlad rauad.“

Wang toodi sama teed Järwamaale tagasi, kust kaudu ta Tallinna wiidud, ja nõnda peatus ta jälle Kukewere haagrehi juures, kus teda wastu wõeti rõõmsa hästitamise ja weelgi nõelawama pilkega kui enne. Teel Paide poole sai ta aga ka oma usulastega mitmes kohas kokku. Jooksid ju õnnetud „maltswetid“, kelle seas usuisa wangiwõte tuulerutul tutwunud, temale teedel ja tänawatel salgakaupa wastu, et teda wiimast korda näha, tema juhatusi kuulda ja tema õnnistust wastu wõtta. Sest arwamine oli üldine, et Maltswet on kadunud mees, — oli ta ju sakste kätte langenud! Wangiwahi nõusolekul läks tal korda sinna Mõnuwere küla talusse weel kord sisse astuda, kus ta hiljuti oli kinni wõetud. Seal oli hulgake tema poolehoidjaid koos, keda ta nende usus püüdis kinnitada ja Issanda peale pandud lootustega lohutada ning julgustada. Jumalagajätt oli liigutaw. Pisaratega niisutati prohweti rauus käsi.

Maltsweti nägu, wangipõlwe ja kurnawa teekäigu tõttu kõhn ning kahwatu, wäljendas sügawat, peaaegu rõhutud tõsidust. Aga kui ta nägi seda armastust, usku ja truudust, mida temale osutati, heitus ta palgele nagu koidukumaga wärwitud wirmaliste helk ja ta hüüdis liigutuseärewuses:

„Jeruusalema tütred, ärge nutke mind, waid nutke iseennast ja oma lapsi! Sest mul pole midagi häda, ma kõlistan

rõõmuga oma ahelaid; tean ma jo, et ma kannan neid Õnnistegija pärast, ja oma Õnnistegija pärast lähen naeratades ka surma. Issand on minu karjane, mul põle ühtegi tarwis! Teie aga, wennad ja õed: Walwake ja paluge, sest teie ei tea päewa ega tundi, millal inimese Poeg tuleb! Hoidke, et te ei koormaks oma südant liigsöömise, ei liigjoomise ega peatoiduse muredega, ja et seesama päew äkitselt teie peale ei tule. Sest see päew on ligemal, kui teie wahest arwate. Mõtelge Lunastaja sõnade peale, — just praegusel kurjal ajal mõtelge jumaliku prohweti kuulutuse peale, kus on öeldud —"

Ja waimustusetuhinal, mis talle peale tuli, sirutas ta käed, mille küljes kõlisesid ahelad, päewaloode poole ja kordas Kristuse sõnu wiimse päewa märkidest:

„'Ja päewas, kuus ja tähtedes peawad imetähed olema, ja maa peal peab rahwal ahastus olema ilma nõuta, et meri ja weewood kohisewad'... Sest kes teist põleks näinud seda imetähte taewa tähtedes, seal, kus päike õhta looja weereb; kes teist põleks oma lihase silmaga näinud Kõigewägewama Jumala põlewat sõrme, mis tuleleekidega taewalaotuse peale kirjutab: ‚Olge walmis, sest inimese Poeg tuleb sel tunnil, mil teie ei mõtle! Walwake ja paluge igal ajal, et teid wäärt arwataks ära põgenema kõige selle eest, mis peab sündima, ja seista inimese Poja ees!'... Kes seda särawat imetähte, seda leegitsewat märki Jehoowa wägewusest, seda põlewat noomimise sõna taewalae küljes ei usu, ehk ta seda küll oma patuse silmaga iga õhta näeb, ja oma hinge walmis ei pane Issanda tuleku wasta, see põle wäärt, et temale silmad on antud ja mõte ja meel, sellele tuleb Issand sel päewal, mil tema teda ei oota, ja sel tunnil, mil tema teda ei tea, ja lõhub teda ja annab temale osa salalikkudega: seal on ulgumine ja hammaste kiristamine..."

Imetäht taewalaotuses, mille peale tähendas Maltswet, oli Donati sabatäht, mis ilmus pikema ootamise järgi 1858. aasta sügisel ja säras õhtuti pärast eha kustumist läänepoolsel taewaserwal, kaunis madalal, heleda paistega. See

loodusenähis andis, nagu kunagi, harimata rahwa seas asja kõiksugu kohutawate sündmuste — sõja, nälja, katku — kartuseks, ja ka Maltswetisse, kellel puudus silmaselgitaw „ilmlik tarkus", ei jäänud ta mõjumata. Tema tunnistas händtähe usutuhinas ja waimustuseõhinas maailma otsa ennustawaks imemärgiks ning tarwitas teda oma koguduse usu ergutuseks ja hoiatuseks patunõtruste sisse tagasi langemise eest. Maltswweti arwamist on seda wähem imeks panna, et üks luulelik tähetundjagi wälismaal mõtet awaldas, komeet wõiwat, maakeraga kokku põrgates, selle häwitada, — oletus, mis käis ajalehtedest läbi ja sünnitas rohkesti ärewat mõttemõlgutust. —

Maltswet wõis Mõnuwere külast lahkuda trööstiwa ja kinnitawa teadwusega, et tal jäi sinna karjake „põlewa usuga" tallekesi maha, kes tema sõna peale wandusid ja tema õpetuse eest kas wõi tulle oleksid läinud. Seda märkas ta nende lapsikusklikkudest, hirmunud nägudest, kui ta wiimse kohtu imetähest kõneles, nende tummast, alistuwast härdusest, millega nad tema manitsust kuulasid, ja sest waimustatud üksmeelest, millega nad nuttes ning leinates teda saatma tulid läbi küla ja tükk maad eemale.

See oli kummaline hall salgake halli mantliga habemiku mehe ümber, kes liikus sel hallil wiinakuu-hommikul üle Mõnuwere küla tänawa ja awatles eneste waljastamata ärewusega kõik ilmalapsed ja usuleiged hinged wärawaisse ja waimule wahtima. Nii mõnigi nalja- ja pilkesõna weeres irwitawailt huulilt, kui maltswetid ja nende prohwet eemalt ära tunti, aga need suud jäid tõsiseks ning sulgusid, kui ahelate kõlin sai kuuldawaks ja prohweti rauus käed said nähtawaks. Niipalju südameta toorust ei olnud neil põlatud patustel ometi mitte, et nad õnnetut wangi oleksid naernud ja hästitanud — selline hingeawaldus jäi nende wagade ja pühade päralt, kes nimetasid endid „jumalalasteks", „wendadeks ja õdedeks Issandas" ja „ilmasüüta Talle koguduseks".

Ühes mõisas astus keegi Herrnhuti hoolekandja, sun-

dija-kepp käes, Juhan Leinbergile wastu ja hakkas kaitseta wangi, sülitades temale näkku, sõimama ja parastama.

„No kas su wõg ometi kord täis sai, sa ahwiprohwet, sa narrilaste narr ja tühjade tühi! Kas näed nüüd, kui lühikesed jalad on waledõpetusel, olgugi et kurat ise oli su koolmeister! Ennäe, käed on sul saadana sulasel kinni needitud nagu kord ja kohus, sest sa oled jo hullem kui murdja metsloom, — peaksid nad aga nüüd ka su äraneetud suu kinni needima ja su sinna saatma, kus sa oma walede sisse hallitad ja kõnged! Head teed, ahwiprohwet!"

Ja teises kohas, ühe küla wahel, seisis koolimaja trepil koolmeistri naine, üks wennastekoguduse wagamaid õdesid nende liigist, kes wahetasid pimedas särke ja pudendasid palwemajas oma ohkimise ning ulgumisega lupja laest maha. Niipea kui ta Maltsweti oli ära tunnud, jooksis ta temale, küüned püsti, wastu ja kallas talle niisuguse uputuse sõimusaasta kaela, et wangiwedajalgi kadus nägemine ning kuulmine. Ja kui see weel ei mõjunud, sest Maltswet karistas waga õde sama tumma põlastusega nagu ta waga wenda mõisaõues oli karistanud, siis pani wihane jumalalaps käed torusuu ette, pöördis küla poole ja hakkas külanaisi kokku pasundama:

„Kallid õed Issandas, tulge waleprohwetit waatama, — tulge sarwikut hurjutama, — tulge, kisume tal nõiapreestrikuue seljast maha, — tulge ruttu, tulge kõik — kõik!"

Pasun oli inglil hea küll, kostis kaugele üle küla, lõikas wangil ja wangiwahil üdist läbi, raputas wiimasel piibugi suust, kutsus ka mitmed pead ukse ja wärawa wahelt wälja, aga malewa ei tahtnud siiski koguneda, ainult küla teisest otsast panid paar paksu naist jönt-jönt koolimaja poole jooksu, jõudsid aga nii wisalt edasi, et pasuna-ingel neid ei läbenud ära oodata, waid traawis wihatud usuwastasele üksi järele ja needis ning sajatas teda niikaua, kuni wa Woostri Willemi kannatus katkes. Wangiwaht kahmas kamalutäie mulda maast

ja särutas sõjainglile nii mõjuwalt pasunasse, et riist läks ummistuse pärast hääleft ära ja jäi warsti wait...

Õhtuks pärast loodet jõudis wang Kugli külla — põlwini porine ja puruwäsinud, sest endiste päewaretkede waew püsis tal weel liikmeis. Talupojad hoidsid eneste kurnatud hobusekonte nii wäga, et wangide wiimist toimetati enamasti jalgsi; ainult paar wallawahet Tallinnast siiasaadik oli Leinberg saanud hobusekyüti. Mõnuweres tahtis küll üks tema jünger panna hobuse ette, et wiia teda kümmekond werstagi wankril edasi, aga prohwet lükkas pakkumise kindlasti tagasi, öeldes:

„Ma näen oma Issanda pärast hea meelega waewa; ka Õnnistegija läks jala Kolgatale, pealegi rasket risti kandes."

Kuid korraga unustas Maltswet oma wäsimuse, ta roidunud keha läbis elustaw wool, ta jalg sai kergema sammu, ta silmad lõid läikele. Loodepoolsel taewaserwal oli sabaga täht nähtawale tulnud. Seal leegitses Kõigewägewama tulikäsi ja kirjutas jumalikku tulekirja taewawõlwile. Seal säras Issanda imetäht ja kuulutas maailmapõrutawaid asju hirmunud inimlastele. Salapärane wõim, nõiduslik wägi näis haruldasest walgusekehast, mis heljus nagu mõni taewalik lummutus, nagu teise ilma määratu imemõistatus, nagu hiilgusekiirteks saanud käsusõna maa ja taewa wahel, usumehe peale maha woolawat, tema hinge wapustawat, tema meeli süütitawat. Kuna ta üksisilmi wahtis tähe heitlewa, wirwendawa walguse sisse selle pärani laia, ahnitsewa, neelawa pilguga, mis omane õndsusesoniwusse sattunud inimestele, liikusid ta huuled nagu palwes ja ta käed, ta rauus käed, tõusid pikkamisi ülespoole, nagu tõstaks neid nägemata jõud. Ja siis ta hakkas kõnelema, esmalt tasa, endamisi, nagu unistades, siis tõstes häält, paisutades seda selgele waljule kõlale.

„Aga teie saate kuulda sõdadest, ja tõusewad jutud sõjast: katske, ärge ehmatage, sest see peab kõik enne sündima, aga ots ei ole weel mitte käes... Sest rahwas tõuseb rahwa wastu, ja kuningriik kuningriigi wastu, ja nälg ja katk ja maawärisemised on siis mõnes paigas... Aga kõik see on suure

waewa hakatus... Siis annawad nemad teid ära wiletsuse sisse ja tapawad teid, ja teid wihatakse kõigest rahwast minu nime pärast... Ja siis saawad paljud pahandud, ja annawad üksteist ära ja wihkawad üksteist... Ja paljud waleprohwetid tõusewad üles ja eksitawad palju ära, ja et ülekohus wõimust wõtab, läheb mitmete armastus külmaks... Aga warsti pärast seda wiletsuse-aega läheb päike pimedaks, ja kuu ei anna oma walget, ja tähed langewad taewast maha, ja taewa wägesid peab kõigutatama... Ja siis peab inimese Poja tähte taewas nähtama, ja siis peab ulguma kõik rahwasugu maa peal ja nad peawad nägema inimese Poega tulewat taewa pilwede peal suure wäe ja auga... Ja tema läkitab oma inglid suure pasunahäälega, ja nemad peawad kokku koguma tema ärawalitud neljast tuulest, ühest taewa otsast teise..."

Ta waikis mõtteis, silmi tähe särast kõrwale pööramata. Aga hääled tema ümber hüüdsid ümina seest, mis järjesti kaswas, et ta kõneleks edasi. Ja ta kõneles edasi, ta kõneles nüüd, mis Waim talle enesele sisse andis:

„Minu waim näeb ja minu silm loeb Jehoowa pitseri alt tema käsukirja. Kellel kõrwad on kuulda, see kuulgu, ja kellel meel on märgata, see märgaku!... Enne seda, kui wõetakse kuues pitser lahti, enne seda, kui sünnib suur maawärisemine ja päike saab mustaks kui karune kott ja kuu otsegu weri; enne seda, kui taewas taganeb otsekui üks kokkukeeratud paber, ja kõik mäed ja saared nende asemelt nihutatakse, ja kuningad, ja suured, ja rikkad, ja pealikud üle tuhande, ja wägewad, ja kõik sulased, ja kõik wabad mehed warjule poewad koobaste ja mägede kaljude sisse — enne kui kõik see sünnib, aga warsti pärast seda, kui Kõigewägewama sõrm taewa küljest kustub, peab tulema hirmus wereawalamine. Ja weri saab woolama nagu jõed ja lainetama nagu järwed, ja inimesed peawad were sees ujuma puusani ja kaelani. Ja siis tõuseb lõunakuningas üles ja hakkab suure ning wägewa põhjakuningaga taplema, ja nende wäed saawad olema

nagu pilwed taewa all ja nagu liiw kõrwes — ilmlugemata. Ja kui nad wõitlewad, siis on, nagu põrkaksid maa ja taewas wastastikku, ja tuld on pool maailma täis. Aga Jehoowa pöörab oma palge ära põhjakuninga poolt, ja sel ei ole õnne, ja ta kaotab wõitluse wõitluse järele ega wõida ühte ainust wõitu koledas tapluses. Ja siis tulewad weel seitse kuningat oma sõjawägedega ja heidawad endid hirmsa werewalamise sekka, ja möll ulatub paljudest riikidest üle, ja tulesambad ulatuwad tähtede kõrgusele. See pole aga weel kõik. Sõdijaid ilmub hommikust ja õhtust juure, weel ilmub wiis kuningat waenuwäljale, ja nüüd hakkawad kõik kaksteistkümmend kuningat põhjakuningale wastu ja häwitawad ta ära... Ja see wägew põhjakuningas, kelle hääl kostis üle ilma, kelle käsi ulatus ühest taewaserwast teise, kelle sõna pani kõige suuremad wärisema, kelle riik oli laiem ja tugewam kui kõik riigid kokku — see on meie kuningas. Ja kui need kaksteistkümmend wõõrast walitsejat meie Wene riigi ära on wõitnud, siis jääb meie riik nii pisukeseks, et tema piirisid wõib aknast üle silmata, ja tema alamaid on nii wähe, et neid wõib sõrmega ära lugeda... Jah, kaun on küps, wili lõikusele walmis..."

Kugli usklikud seisid prohweti ümber koos, ilma et ta nende lähenemist oleks tähele pannud. Kaks Kugli meest olid teel wangist mööda sõitnud, tema ära tunnud ja sõnumi tema tulekust külla wiinud. Sedamaid wõeti kätte ja mindi kallile usuisale wastu, kelle wangiwõtt oli ka siin juba teada: Kiisa perewanemad, Altsauna wabadik oma naise ja lastega, Lõhmuse perenaine teenijatega, Tõnu-Peetri peremees terwe kodukonnaga peale wana ema, Sanglepa rahwas, Pärtli pool perekonda, Kadaka Mari ja nende kannul salk pool- ja weerandusulisi ning wiimaste sabas trobikond uudishimulisi, noori ja wanu. Nad jõudsid prohweti juure, kui see imestas Issanda tulikätt taewatelgil õndsas hurmas, kui Kõigewägewama waim tuli tema peale, awades ta silmad, et ta wõis näha tulewaid asju, tehes lahti ta keelepaelad, et ta neid asju wõis ilmutada wägewa, südameid põrutawa jutlusega.

Ja kui ta jälle waikis, ilma neid enda ümber tähele panemata, nõudsid hääled uuesti, et ta kõneleks edasi imeasjust, mida Waim temale näitas. Aga üks nende seast küsis:

„Isa, miks on sind raudu pandud?"

Ja kui seda küsiti, kõlisesid prohweti ahelad. Ja tema hinge näis läbistawat mingi uus wool, tema waimu mingi uus säde, sest ta lõi silmad särawa taewa kõrguselt maha musta, porise maa peale ja tundis nüüd inimesed enda ümber ära, waesed, wiletsad talupoja-inimesed, kelle jalad kinni olid porise maa küljes ja kelle pead ei ulatunud särawa taewa ligidale. Ja kuna ta kuulis oma ahelate kõlinat ja seda küsimust inimeste seast, ja kuna ta neid waeseid ja wiletsaid enese ümber nägi seiswat, hakkas ta jälle kõnelema ja kõneles nüüd, nagu teda ennemini mitte ei kuuldud kõnelewat:

„Jah, kaun on küps ja wili lõikusele walmis, ja ka nende mõõt saab warsti täis. Sest keda Issand hukka tahab saata, seda lööb ta sõgedusega. Mitte kaugel põle aeg, kus timuka käest wõetakse mõõk ja pannakse tema enese kaela peale, kus nuhtleja käest wõetakse witsad ja lüüakse tema enese ihu peale, kus suurte ja wägewate käest wõetakse wõimus ja antakse wäikeste ning madalate kätte. Sest nemad ei tea, mis nad teewad; oma sõgeduses ei mõista nad tähele panna aega ja aja märkisid. Nad lööwad raudu inimesepoja, kelle on jumal wälja walinud oma puhast sõna ja oma õiget seadust kuulutama; nad heidawad rööwlite ja mõrtsukate kilda Issanda käskjala, kes on wälja läkitatud uinujaid äratama ja neid ette walmistama suure kohtupäewa wastu; nad irwitawad ja pilkawad ja lohistawad linnast linna ja wallast walda tõeapostlit ja õiguseprohwetit, kelle peale wälja on walatud selle waim, kes oli eile ja on täna ja kes saab olema igawesest ajast igawesti... Aga nemad ei tunne seda meest, sest nende silmi warjab pimedus. Neil ei ole enam jumalat, sest jumal on nemad ise; neil ei ole ligimest, sest oma ligimesed on nad orjadeks teinud, orjadeks ja wangideks, kes kannawad köidikuid ja ahelaid. Oma wallatuses ja üleannetus uhkuses ei näe nad,

kes neile head teewad, ei seleta nende silm, kes nende eest tööd teewad, kes neid toidawad ja katawad ja neile rikkust koguwad, et nad wõiwad prassida ja sööma- ja joomapidusid pidada nagu Belsatsar, Baabiloni jõle kuningas. Oma pimeduses ja toreduses ja meeletus õeluses ei pane nad tähele Jehoowa kätt, mis särab praegu taewa seinas ja kirjutab neile tulekirjaga sedasama, mis kirjutati kuningas Belsatsarile seina peale: ‚Mene, mene, tekel uwarsin!' Sest ka nemad on kaalutud, aga liiga kerged leitud... Aga jumal ei lase ennast pilgata ja ülekohtule tehakse ots peale, kui mõõt saab täis. Sellepärast kuulge, teie suured ja wägewad" — ja prohwet tõstis jälle silmad ja oma kõlisewad ahelad Jehoowa tulikäe poole üles — „kuulge, mida kõige wägewam kohtumõistja teile oma sulase suu läbi kuulutab! Aeg on ukse ees, kus teie käest wõetakse piitsad ja witsad, kepid ja ahelad, kus teie küüsist päästetakse kõik kannatajad, kus teie rikkus ja toredus langeb rusudeks ja kus teid endid pannakse orjama looga ja ikke all, ja karistust kannatama piitsa ja witsa ja korpionide all nende wäetite asemel, kes teid on orjanud ja teie hoopide all wingerdanud palju sadasid aastaid..."

Ja kuna ta nõnda kõneles, wahtisid kõik pärani silmil üles Jehoowa imetähe poole, mis siretas ja sätendas tumesinises õhumeres nagu taewa walgusekiirtest seotud määratu wihk, mille otsa helendaw päike pistetud. Ja määratu kumm nende peade peal, sügaw-sinine ja läikiw nagu kuninglik kalew, oli täis augukesi lugemata paljusel, millest läbi wilkus taewakoja sära alla süsimusta ja pilkase pimeda maa peale. Ja pikuti läbi sinawa ja särawa hiiglaruumi õhetas ning wirwendas looklew rada, taewalik maantee, loodud ja walgustatud kehatuile teekäijaile, suremata hingedele, kes sealt alla waatasid rändajate peale, kelle tee oli häda ja walu ja wiletsus ja kelle nutuhääl ulatus üles nende kõrwu...

Ja ta kõneles edasi, ja nad kuulasid teda põnewil ning hinge kinni pidades. Ja nende seas ei olnud ühtegi meele-

märkajat, ei usklikku ega uskmatut, kes teda poleks mõistnud ja kes poleks aru saanud, et ta räägib tõtt. Weel kunagi enne polnud ta sõnad olnud nii selged, nii pähe torkawad ja käega katsuwad kui praegu, kus ta kujutas neid suuri ja wägewaid, kelle wallatu wõimuse all nad ägasid ja mida ka tema ise praegu oma ihu küljes tunda sai. Ja waewaga talitsetud hõiskehüüd tungis nende suudest, kui ta kuulutas karistusi, mis üleannetuid pidi ootama ja warsti nende peale tulema. Ja neil ei olnud kahtlust, et see tõesti sünnib, sest need riiwatud olid seda tuhandewõrra pälwinud ja see seisis seal tulekirjas ülal, mille taewase kohtumõistja kiirtekäsi oli ülemise ilma seinale kirjutanud ja mida nende prohwet oskas lugeda...

Ja siis pöördis jumala käskjalg teiste süüdlaste poole, kelle mõõt woolas üle ja kes nuhtluseks küpsed. Need olid need wariserid ja silmateenrid kantslites, kes õpetawad armu, aga ise lewitawad hirmu, kes jutlustawad alandust, aga ise tarduwad uhkusesse ja kõrkusesse, kes kiidawad waesust õndsakstegewaks, aga ise orjawad mammonat, kes tõotawad waimult waestele jumalariiki, aga ise siunawad rahwa rumalust, kes nõuawad kasinust ja karskust, aga ise elawad lihahimudes... Ja need, kes teda kuulasid, usklikud kui ka uskmatud, mõistsid ka seda tema kõnet, nagu oleks see nende eneste huultelt tulnud, ja nad mõtlesid oma südames: Peaks ta ikka nõnda kõnelema ja peaks Waim talle ikka niisuguseid asju ilmutama, nagu täna!

Ja nad wiisid ta otsekui wõidumehe endi keskel pidurongis külasse, ja kui keegi kuulis tema ahelate kõlinat ja nägi tema rauus käsi, kiskus selle käsi rusikasse ja wandesõnad lendasid sinnapoole, kus elasid wägewad särawais lossides Belsatsari põlwe.

Wang aga wiidi talitaja juure.

„Wõta ta rauad ööseks lahti ja lase teha talle pehme ase — meie tahame talle süüa tuua!“ hüüdsid erutatud hääled.

Aga talitaja wastas:

„Ärgu teil muret olgu tema söögi pärast. Teil ei ole rohkem kui minul, ja mis on minul, seda peab ka tema soama."

Ja nad uskusid talitajat, ehk ta küll nende usuline polnud, ja jätsid oma kalli vangi tema hoolele.

Soe tuba ja lahked inimesed võtsid Maltsveti vastu Seenepalu talus.

Päratu kerisahi oli küdemisega lõpukorral. Hõõguvad haosöed nagu punased kõdunevad ussikesed, kelle suudest siin ja seal sinakad mürgikeeled nõrgalt üles uilpasid, täitsid roosalt kumendavat kivviruumi madala kihina, kuna mustavast kerisest, ümmarguste tahmaste kivide vahelt, mille alumised pooled punakashallilt helkisid, õhuke loor sinist vingu välja lehvis ja süsimusta lae alla teed otsis. Rõõmsasti pragisev tuluke põles aga lees suure paja all, mis rippus podisedes auruniiske koogu otsas. Ja pajast, puise kaane alt, tungis lookllevate aurujugadega välja kapsaleeme teravhapu lõhn, täites tuba ning kambrit ja poolt rehealust, hammustades ninasid, aga kõditades keeli.

Toas põlesid kaks peergu, üks ahju mokkade vahel, teine keset põrandat tulepihi hambus. Viimase ümber seisid paar järikest, ühe peal parandusel olevad hobuseriistad, teise ees koost lahti võetud vokk, mida näilikult talvise töö tarvis korda seati. Kaunis sile savipõrand oli järgide vahelt täis puupuru ja kõveraid valgeid laastukesi, mille tekkimist seletasid poolvalmis kulp ja haljaks ihutud lusikanuga teisel järil. Tuba ise oli kaunis avar ja korralikud koikud seinte ääres, kirju vaibaga kaetud lai säng ühes nurgas ja paar toega laudtooli — vist kambri suvine ehe — andsid talle jõuka-ohtu ilmingu.

Kuna tubased inimesed — peremees, perenaine ja nende kõige vanem poeg ühes külalisega — väljast kostva müdina ja sumina tõttu olid lakanud töötamast ja kuulsale vangile kotta vastu tõtanud, kestis tegevus rehalas edasi, sest linade sahin ja lõugutite plagin summutasid välised hääled. Niipea aga kui kostis toast valjum ja peaaegu erutatud kõnemenu,

mille seast kuuldus wõõras mehehääl wälja, waikis üks lõuguti teise järgi ja praokil olewa ukse wahele, mis laiemale kisti, ilmusid kaks prisket tüdruku- ja üks poisinägu uudishimulikult wilkuwate kassisilmadega, pead ja põsed tolmust, linakiukestest ja helwetest hallid ja kriimud.

Neid töömärke kandis ka perenaine ise, kes aga praegu oli õhtusöögi tegemisega ametis. Külalise tulekul kadus ta ruttu kambrisse ja tuli sealt puhta põlle ja pühitud näoga jälle nähtawale. Peremees, kampsuni wäel, käised weidi üles kääritud, särgirinnas hõbeprees, tõstis wangile ja ta wedajale toolid wälja; ise istus järile tagasi, mille ees seisis parandataw wokk. Külaline aga, Lõhmuse üleaedne, jäi, käed taskus, müts peas, keset tuba seisma, kuna Mart, Seenepalu wiieteistkümne-aastane perepoeg, katkiste rangide juurest, mille kallal ta kingandelaga oli torkinud õmmelda, pärani silmil prohweti käeraudade peale wahtis, nagu ei usuks, et ta näeb õieti.

Maltswet oli öelnud sisse astudes tere õhtust, weidi kahewahel, kas pakkuda oma wastastele kätt, mida ehk wastu ei wõeta, sest see oli ju nüüd wangi käsi. Aga nad kõik olid ükshaawal tulnud ja tummalt ta wangikätt pigistanud, isegi Lõhmuse Taawet, see mees, keda ta kord ta patuse elu pärast noomimas käinud.

Korraga pani wiimane täie suuga kurja:

„Mes kurat nad *sinu* kätest siis nüüd rautawad?“ hüüdis ta, kui ta salaliselt kiirgaw terassilm mitu korda prohweti hallist kogust oli üle roomanud.

Maltswet kõngutas roidunud naeratusel pead, ilma kohe wastamata. Tema asemel ütles talitaja habeme seest suud mööda:

„No woata, raudu hakkab juba priiks soama — talupojad parandawad ahju paistel perseid, — waja siis rautada, keda weel on rautada, ja nahka wõtta, kust weel ei ole wõetud.“

Woostri peremees naeris enda ette, otsides taskust raudade wõtit; tal oli nähtawasti hea meel talitajast, kes julges kur-

jal ajal sääraseid sõnu rääkida. Ka Maltswetti näost, mis wäljendas nüüd täiesti ilmlik-kainet paistet, libises nagu kerge naeratus üle. Sellewastu oli Lõhmuse pale õel-tõsine ja ta rinnas näis midagi hapnewat ning kääriwat:

„Mis sina, mehike, neile prohwustele siis õieti tegid?" küsis ta, tätsates ühe jala pealt teise peale.

„Mis ma, wennike, tegin?" kohmas Juhan Leinberg wiimaks, wahtides mõtlikult maha. „Ei muud midagi, kui õpetasin külarahwast sakste seadusi pühaks pidama."

„Kas tõesti?" Ja Lõhmus hakkas naerma ja naeris wõõrik-wihasel kahinal, kuni talle läkastus peale tuli. „Ja nemad — nemad mõtlesid — nemad argpükssid mõtlesid — et — et külamehi kihutad üles mõisasid põletama —?"

„Wist küll... Ega mul muidu oleks neid kulinaid käte küljes ja nii pikk tee jalge all..."

Taawet naeris ikka weel. Lugu, et saksad olid oma heategija pannud ahelaisse, näis tegewat talle meeletut lõbu... Korraga aga tõsines mees, astus Maltswetile ligemale, ta silm kortsu tõmbunud kulmu all jäi aineti wahtima wangi sinakaks tursunud kätele.

„Kurat! Tehke ometi rauad lahti!"

Talitajal oli käsi wõtme järgi juba õiel, aga Woostri peremees oma külmast kohmetanud käega ei leidnud seda taskust nii pea üles.

„Tulise pihta, kas neil siis paremaid raudu ei old?"

„Need öeldi olewat parajad küllalt," wastas Maltswet.

Nüüd leiti wõti ja talitaja muukis pingul olewad rauad lahti. Nende alt tulid käerandmed nähtawale, millel ei olnud inimese ihuga enam palju sarnasust. Nahkwoodrita rauad olid lihast paiguti läbi lõiganud ja selle mustaks ning siniseks pitsitanud.

Lõhmus sülitas. Ta wõttis mahalangenud rauad kätte ja hakkas neid sõna lausumata waatlema, kuna wang kõigutas waluſt õhetawaid käsiwarsi üles ja alla, kusjuures ta nägu ei suutnud kannatawat tundmust warjata.

Kõik toasolijad, nende seas ka praegu mõisast koju jõudnud teomees Mait, nihkusid prohweti ümber sööri ja wahtisid, nägudes halatsew õud, tema surnud käsi. Nende juure kogunesid weel, üks teise järgi rehealuse-ukse wahelt sisse pugedes, tolmused linalõugutajad.

„Mitte ei tunne, kas käed wõi puutombud warte otsas," naeratas Maltswet, tehes kätega liigutusekatseid.

„Tule ahju paistele, ma wõian sul neid jookswa-eliga ja seon kinni," ütles perenaise emalik-helde hääl. „Sa'p soa jo nendega süüagi, ammuks siis homme rauus edasi minna."

Wang tegi näo, nagu tahaks ta kutset tagasi tõrjuda — kannatas ta ju meelelдi oma õnnistegija eest. Aga olgu nüüd, et hõõguw walu tegi ta silski nõrgaks wõi ei tahtnud ta lahke pakkumise eest olla tänamata — ta waatas perenaise otsa ja asus siis, ümisedes mõnd tänusõna habemesse, tooliga kolde ette.

„Leem, raswaga keedetud — see põle kellegi wõõraroog," sosistas Leenu mehele kõrwa, kui ta läks tema istmest mööda rohtu ja sidet otsima. „Kas pean midagi panni peal tegema?"

„Mida siis?"

„Noh, sealiha ja muna peale."

„Kas sa käest ää oled?" Ja Andrese näo üle lendas lõbus naeratus, kuna ta eite salaja põlwest näpistas. „Wõi sealiha! Kas sa's ei mäleta — "

Leenu pistis näpu suhu — õige küll, see külaline ju sealiha ei söönud! Ja ruttu otsustas mune k e e t a, paari järelejäänud lambaliha-päntsakest pannil piima sees soendada ning mett lauale tuua. Kuskilt oli ta nagu kuulnud, et prohwet mett — piima ja mett — wäga armastab. Wanema tüdruku kutsus perenaise-ärewusse sattunud eidekе endale appi.

„Need läheks lahedamaks wenitada..."

Taawet Lõhmus, kes hoidis ikka weel prohweti käeraudu pihus, oli selle poolwalju, urisewa tähendusega astunud talitaja kõrwale. See waatas raudade peale, mille liikmeid hoi-

dis teine sõrmede wahel lahti, ja siis üleaedse otsa. Nende silmad puutusid kokku.

„Soaksid toime?“

„Neh, — kodu… Trumentisi waja…“

„Eks katsu…“

Mõlemate pominat ei pannud keegi tähele. Lõhmus poetas rauad ja ahela kõlinata oma pihku kerasse ja hoidis kätt selja taha, kuna ta segas end teiste prohwetiwahtijate hulka.

„No, mis nad sulle siis Tallinnas õieti ütlesid?“ küsis ta Maltswetilt, kelle käte kallal oli Seenepalu perenaine õliklaasi ja linaste sidemetega juba tegewuses.

„Mis nad ütlesid! Tõstsid süüd — usutasid — ähwardasid — aga ühtegi tunnistust ei olnud. Ajasin ka wasta, mis wõisin. Wiimaks käristasid: ‚Lähed kindralkuberneri käsu peale wangitapiga Riiga! Küll sinust seal su mässuworukid wälja pingutatakse!‘… See oli kõik.“

„No, kas nad sulle siis ei öeld, mis sa nende teada õieti oled teind wõi reakind?“ küsis Seenepalu Andres.

„Ei selge sõnaga midagi. Ma olla aga rahwa kihama ajanud sakste ja jumala ja kirikhärrade wasta… Küsisin küll, et näidaku, kudamoodi ja kus kohas. Ei paremat wastust kedagi. ‚Küll see Riias selgeks saab‘, ütles wiimaks kuberner ise… Siis saadeti teele.“

„Kas su naised-lapsed teawad koa juba?“ päris perenaine, ja kaastundliku ohke pehme õhk käis wangile haige käe peale.

Maltswet ohkas ka ise. Sügaw wari heitus ta kulmude wahele ja silmades, mis ahju tumepunase söepuru sisse wahtisid, helkis midagi inimlik-nõrka, midagi inimlik-ilusat.

„Küll nad nüüd juba teawad, et mind Mõnuweres kinni wõeti ja Tallinna wiidi. Kus ma praegu olen ja kuhu mind edasi wiiakse, ega neil sellest ole aimugi… Aga eks ma saa neid Paides warsti näha, kuigi wangikojas…“ Ja ta pea wajus weidi sügawamale.

„Mõisast soadeti sulle käsk, et pead Maltsweti ööseks

mõisa kinni wiima, kui ohta seie jõuab," ütles Seenepalu teomees, suur hiiglakondiga sitke poiss, korraga peremehe poole.

„Soo, kardawad wist, et kallis lind paneb minu juurest plehku," naeris Andres.

„Opman ütles, et sina oma pea ja waraga pead wastama, kui wang läheb kudagi kaduma. Parun laseb seda öelda. Parun karta, et maltswetid lasewad wangi wägise wallale, kui läheb meie wallast läbi."

Talitaja lõi käega.

„Küll nad soawad teda homme hommikugi näha, kui mõisast mööda läheb. Wõi minu pea ja wara järele maiad teised! No, oodaku!"

„Oleks aga siiski parem, kui täidaksid mõisa käsu," wõttis wang nüüd ise sõna. „Ma ei tahaks mitte, et sulle, armas talitaja, minu pärast pahandust tuleks. Olen omal jalal siia jõudnud, küll siis jäksan ka weel need paar wersta mõisani ära komberdada... Ega muud, kui lähme!"

„Jää paigale!" hüüdis talitaja. „Ega su himu nii suur wõi olla mõisa külmas, niiskes keldris öömaja pidada, ise puruwäsind ja haige! Argu olgu sul kartust minu pärast. Küll ma enese eest oskan seista."

„No, aga mis sa neile ütled, kui käsu oled meelega jätnud täitmata?"

„Kurat, ma küsin nende käest, kas ma olen mõni metslane, et soadan haige, wigase inimese, kes enam oimugi ei jõua liigutada, süda-ööst läbi wihma ja pori edasi!... Argu olgu sul muret, ma mõistan nendega reakida."

Seenepalu peremees nähwas seda nii otsustawal toonil öelda, et asja peeti lõpetatuks ja pöörati jutt teisale. Tummalt, iseäralise tunnistawa pilguga jäi wang kolde-paistelt Andrese poole waatama. Ta ei hakanud enne rääkima, kui ta kinniseotud käerandmetega tuli ahju suu eest ära ja istus oma järiga peremehe kõrwale. Ta tahtis seda meest tema wennalikkuse eest tänada, aga imelikul kombel ei mõist-

nud ta seda — suur kõnemees ei leidnud seekord kohaseid sõnu, ja ta jättiski tänu awaldamata ning ajas juttu igapäewaseist ilmlikest asjust. Selle mehega waimulikku juttu puhuda näis talle olewat sama wähe sünnis kui teda tänada.

Kui Seenepalu kodakond wiimaks söögilaua ümber kogunes ja Maltswet nende seas silma ühe pealt teise peale ringi laskis käia, läks ta meel korraga rõõmsamaks, wärskemaks. Talle woolas nagu puhkust, kosutust, uut jõudu kurnatud liikmeisse. Neil inimestel tema ümber oli nii üleliia palju terwist. Naksuwat terwist. Nii palju, et nad sellest ka teistele wõisid jagada. Maltswet wähemalt tundis, et ta sai sellest osa. Ta silm wiibis peremehe habemikul näol, ja ta meelest oli, kui woolaks talle tema mustja habeme seest julgust ning waprust salaja südamesse; ta waatas perenaise otsa, ja ta meelest oli, kui imeks ta hing sellest mõnusast, lõbusast näost sooja elurõõmu; ta waatas tüdrukute, poiste ja Andrese kolme lapse peale — wäike kaheksa-aastane Kusti ja kuue-aastane Kai olid praegu kuskilt naabritalust koju lipanud — ja prohweti meelest oli, nagu oleks ta joonud nende punasest, terasest priskusest peekritäie häwinemata noorust. Tal oli korraga soe, pehme, hubane olla. Ta sai jutukaks ja naljakaks. Ja iga kord, kui nad mõne tema naljasõna üle rõkkawal laginal naersid ja punaste huulte wahelt oma helewalgeid, wälkuwaid hambaid näitasid, tuli külalisele himu seda laginat jälle kuulda ja neid hambaid uuesti näha, ja ta ütles weel ja ikka weel midagi, mis nad naerma ajas...

Lõhmuse peremees oli toast enne sööki kadunud, ilma et seda keegi oleks tähele pannud. Sellewastu ilmus warsti pärast õhtust Lõhmuse perenaine Seenepalule. Ja tema kannul Tõnu-Peetri Madis. Ja selle kannul Kiisa Mihkel. Need usklikud ei suutnud kodus magama heituda, ilma usuisa weel kord palgest palgesse nägemata, ilma temaga weel mõnd magusat sõna rääkimata. Anul oli peale selle wäike ülesanne täita. Kuna teised Maltsweti ümber kogunesid, astus tema wargsi talitaja juure ja andis sellele kamaluga midagi pihku.

Talitaja urises. Ja midagi kõlises.

„Ise jäi koju?"

„Kõrtsi läks..."

„Kõrtsi?"

„Ja... Oli vihases tujus..."

Teisel hommikul viidi vang hobusega edasi. Kiisa Mihkel oli, ehk küll vangiveo kord Lepiku Jaagupi käes, vaeva priitahtlikult enda peale võtnud, vaeva, mis talle rõõmuks ja auks. Küll oli ka prohveti teine agaram jünger, Tõnu-Peetri peremees, ennast ja oma looma pakkunud, aga ta astus tagasi, kui ta nägi Mihkli suurt tuhinat.

Hommikul, kui Kiisa Mihkli raudjas mära peatus talitaja väravas, musta-hall kirikutekk vankril, tõttasid kõik küla maltsvetid sinna kokku usuisa jumalaga jätma. Ükski ei ilmunud tühja käega. Nad tõid vaesele vangile leiba, võid, mune, mett, lambaliha ja muud suupärast teemoonaks. Jumalagajätt kujunes piduliseks ja liigutavaks, nagu Mõnuvereski. Valati pisaraid, suruti õnnetu käsi, suudeldi ta kuuepalistust ja peeti talle kogelevaid, aga südamest voolavaid lahkumiskõnesid. Ja kui vanker hakkas veerema, avanesid nende suud nagu kokkusulanud ühise tunde mõjul Luteri protestija võitluselauluks „Üks kindel linn ja varjupaik", mille haaravad ja sütitavad kihutusehelid kajasid usumehele kaua, kaua järele.

Kui talitaja hommikul vangi käed oli raudu pannud, küsis ta temalt, kas rauad veel pigistavat. Aga vang pidi hämmastunult kostma, et rauad on tema meelest palju lahedamad kui enne, hoolimata sellest, et haiged kohad olid täna veel valusamad kui eile.

„Siis on hea," naeratas talitaja. „Selle eest ütle va Lõhmuse Taavetile teinekord aitäh."

„Või tema siis —?"

„Tema neh. See mees oskab lukkusid lahti muukida ja käeraudu suuremaks viilida — tema käes käib kõik..."

Maltsvet vaatas oma saatjate seas ringi, aga meest,

kelle käes käis kõik, ei olnud nende hulgas. Ja nõnda läks ta minema, ilma talle aitäh ütlemata. Aga teel, kui ta oma käsiwarsi raudades liigutas, tuletas ta teda enam kui üks kord meele ja palus palwes jumalat, et see tal mõne patu kohturaamatus maha tõmbaks.

Edasi Paide poole läks prohwet Maltsweti teekond. Wasseid ja poolehoidjaid nägi teel ta silm, sõimu- ja õnnistusesõnu kuulis ta kõrw. Aga kui saabus õhtu, siis seisis Kõigewägewama imesõrm taewawõlwil ja selle taewalik sära pani wangistatud usumehe kõnelema ja hirmunud kuulajaile imeasju kuulutama.

Näis, nagu wõidaks siretaw kiirtejuga, mis hõõgus määratu wibuna poolpõigiti ilmaruumis, iga õhtuga suurema sära. Kaks pikka eraldatud kiirt, nagu üksikud hõbedased jõhwid, sirgusid tähe laia saba seest kitsas winklis ülespoole, kuna kõwer wihk ise, otsekui peen kude miljonitest tähekiirtest, alumise otsaga kinni oli ümmarguse pea küljes, mis õhetas helewalges, sätendawas tules.

Selle imetähe jumalikul saatel jõudis prohwet Paide linna.

Hind 3 kr. 60 s.